

Hannu Katajamäki

SUOMEN ALUEKEHITYKSEN PITKÄT AALLOT

Näkökulmia ja tulkintoja

Kirjoittaja Hannu Katajamäki on valtiotieteen tohtori ja Vaasan yliopiston eläkkeellä oleva aluetieteen professori. Tämä kirja on yhteenveto hänen Suomen aluekehityksen suureen kertomukseen liittyvistä näkökulmistaan ja tulkinnoistaan.

SUOMEN ALUEKEHITYKSEN PITKÄT AALLOT

Näkökulmia ja tulkintoja

Hannu Katajamäki

SIIRTOLAISUUS-
INSTITUUTTI

Turku 2022

Julkaisuja 43, 2022
Siirtolaisuusinstituutti

Copyright: Siirtolaisuusinstituutti & Hannu Katajamäki

Tämä teos on lisensoitu Creative Commons
Nimeä 4.0 Kansainvälinen -käyttöluvalla.
Tarkastele käyttö lupaa osoitteessa [http://
creativecommons.org/licenses/by/4.0/](http://creativecommons.org/licenses/by/4.0/).

Kansikuvat:

Vasemmalla oleva kuva Daniel Nyblin 1891. Åbo Akademin arkistokokoelmat —
Bildsamlingarna. (Lähde: Finna.fi).

Oikealla oleva kuva Hannu Katajamäki 12.11.2021.

978-952-7399-13-2 (nid.)

978-952-7399-14-9 (pdf)

ISSN 2343-3507 (painettu)

ISSN 2343-3515 (verkkójulkaisu)

Painosalama Oy, Turku 2022

Omistan tämän kirjan vaimolleni Eijalle.
Rakastuin Eijaan ensi silmäyksellä 11.11.1972 noin klo 23
Turun yliopiston varsinaisuomalaisessa osakunnassa.

"Nyt ihanainen, kallis maa
on meidän ainiaan;
tuos aaltoileva peltomme,
tuos viherjäinen niittumme,
tuos metsiemme jylhä yö
ja meriemme vyö!

Mi autuus helmaas nukkua,
sä uniemme maa,
sä kehtomme, sä hautamme,
sä aina uusi toivomme,
oi Suomenniemi kaunoinen,
sä ijankaikkinen!"

Aleksis Kivi
Otteita runosta Suomenmaa
Valitut teokset II, 1878.

Sisällysluettelo

Esipuhe	9
Lähtökohdat.....	11
Yhteiskunnan raskas hengitys.....	11
Paikat ja paikallisuus yhteiskuntatieteen perinteessä.....	12
Suomen erityisyys.....	21
Metsävaltio.....	25
Itä-länsi eriytyminen.....	26
Ruukkien ja tervan aika.....	30
Suomen idean voimistuminen.....	36
Saha- ja paperiteollisuus synnyttävät taloudellisen itsenäisyyden.....	43
Maaseudun suuri aika 1800-luvulta 1950-luvulle.....	53
Metsävaltion alueellisia erityispiirteitä.....	60
Kotimarkkinat kehittyvät, kaupungit kasvavat.....	69
Kypsän metsävaltion alueellinen työnjako 1930-luvulla.....	71
Sodasta toipuva valtio	75
Jälleenrakennuksen aika.....	75
Suuri murtuma.....	80
Hyvinvointivaltio.....	85
Aktiivinen työvoimapolitiikka.....	86
Toteutumaton kuntauudistus.....	88
Aluepolitiikka.....	90
Aluesuunnittelu.....	95
Hajautettu korkeakouluverkko: haaveista visioiden kautta toteuttamiseen.....	96
Maaseudun muutos rauhoittuu.....	101
Hyvinvointivaltion murros.....	106

Aluekehityksen uudet kerrostumat	112
Kilpailuvaltio	113
Suuri käänne	113
Kaupungin inflaatio.....	114
Jäähyväiset keskushierarkialle.....	116
Paikallisyhteisöjen orpoontuminen	117
Yritysmaantieteen muutos	118
Fantastinen yliopistouudistus.....	120
Aluekehityksen uudet kerrostumat	123
Avauksia tulevaisuuteen	129
Itä-länsi eriytymisestä uudelle vuosituhannelle	129
Maailma yllätti	130
Hallinnon uusi organisointi	136
Aluehityksen vaihtoehtoja	141
Suomen vaihteleva maantiede on nähtävä kokonaisuutena.....	142
Aluekehittämisen uskonpuhdistus.....	146
Uuden paikallisuuden aika.....	148
Ilmastopakolaisuuteen valmistautuminen	154
Bruttokansantuote on menneen maailman talousindikaattori.....	154
Toivon maantiede.....	157
Kirjallisuus	159

Esipuhe

Olen ollut koko tutkijanurani kiinnostunut yhteiskunnan alueellisen kehityksen pitkän aikavälin muutoksista. Yksityiskohdat ja lyhyen aikavälin värähtelyt eivät ole minua niinkään kiinnostaneet, vaan suuri liike, hidas aaltoilu, syvävirrat, aluehityksen raskas hengitys. Vuonna 1988 ilmestyneessä väitöskirjassani Alueellisen työnjaon muotoutuminen Suomessa pääsin alkuun (Katajamäki 1988). Jatkoin erittelemällä suomalaisen maaseudun pitkän aikavälin muutosprosesseja vuonna 1991 ilmestyneessä tutkimuksessa Maaseudun kolmas tie (Katajamäki & Kaikkonen 1991). Tämä kaksikko on kirjan lähtökohta ja monien kirjallisuusviitteiden lähde erityisesti luvussa Metsävaltio.

Vuosien varrella olen kirjoittanut useita lyhyempiä tekstejä aluekehityksen kaarista. Yhä vahvemmin olen myös viehättynyt jo väitöskirjassani esiintyneeseen pitkien aaltojen teoriaan sekä metsien merkitykseen Suomen aluekehityksen suuressa kertomuksessa. Metsäsektorin rooli maamme muotoutumisessa on yhteiskuntatieteellisessä tutkimusperinteessämme jäänyt yllättävän vähäiselle huomiolle.

Vuosikymmenet kuluivat ja vuonna 2016 jäin eläkkeelle. Mielessäni alkoi kuumottaa ajatus kirjoittaa synteesi Suomen aluekehitykseen liittyvistä näkökulmistani ja tulkinnoistani. Esitykseni olisi puheenvuoro Suomen aluekehityksen vaiheista maamme asuttamisesta 2020-luvun alkuun. Loppulukuun keräisin aluekehitykseen liittyviä ajatuksiani ja aloitteitani. Minua kannusti havainto, että Suomessa julkaistaan taajaan artikkeleihin perustuvia kokoomateoksia, mutta yhden tutkijan puheenvuoroja isoista teemoista ilmestyy harvemmin. Tavoitteenani on ollut keskittyä oleelliseen. Halusin kirjoittaa tiiviin kokonaisuesityksen.

Turussa synnyin, kasvoinkin ja opiskelin ja rakastuin. Vaasan yliopistossa ja Vaasassa tein elämäntyöni opettajana, aluekehityksen tutkijana, yhteiskunnallisena keskustelijana ja kunnallispoliitikkona. Turkuun palasimme yhdessä puolisoni Eijan kanssa lähes neljäkymmenen vuoden poissaolon jälkeen eläkkeelle jäätyämme vuonna 2016. Kahden kaupungin välillä liikun unissani, unelmissani ja aluekehityksen pohdinnoissani. Ilman niitä tämä kirja ei olisi syntynyt.

Kiitän Siirtolaisuusinstituutin toimitusjohtajaa Saara Pellanderia ja tutkimusjohtajaa Elli Heikkilää kannustuksesta ja oivaltavista kommentteista. Siirtolaisuusinstituutin hallintojohtaja Kirsi Sainio ja arkistonhoitaja Jarno Heinilä auttoivat suuremoinen kirjan painokuntoon saattamisessa. Jarnolle erityiskiitos finna.fi-palvelun käytön opastuksesta.

Olen iloinen, ylpeä ja kiitollinen, että tämä pieni kirjani ilmestyy Siirtolaisuusinstituutin julkaisusarjassa.

Turussa, Aurajoen suulla, tälpuual jokke

Hannu Katajamäki

Aluetieteen emeritusprofessori

Lähtökohdat

Yhteiskuntatieteissä alkoi 1800-luvulla keskustelu talouden vaihtelun luonteesta. Tuolloin olivat jo tiedossa muutaman vuoden kaarissa etenevät suhdannevaihtelut. Aika ajoin esiintyi kuitenkin murroksellisia kausia, joiden jälkeen koitti pitkäaikoinen vakauden aika.

Hyvin mullistava Euroopassa oli ollut Englannissa 1700-luvulla alkanut teollinen vallankumous. Sen lähtökohta oli teknologinen keksintö, höyrykone. Tuli mahdollisuus tehokkaaseen tuotantoon ja syntyi tehdasteollisuuden innovaatio. Teollistuminen myös kietoutui siirtomaiden raaka-aineperustan hyödyntämiseen ja tällä tavoin se vaikutti koko maailmaan mullistavasti; syntyi globalisaation ensimmäinen ja sitkeästi kestävä asetelma: jako maapallon rikkaaseen pohjoiseen ja köyhään etelään.

Yhteiskunnan raskas hengitys

Teollisen vallankumouksen inspiroimana alkoi keskustelu talouden ja yhteiskunnallisen kehityksen pitkistä vaiheista; ehkä kehityksessä on lyhytkestoisten suhdannevaihtelujen lisäksi myös talouden raskasta hengitystä, joka ilmenee vähintään kymmenien vuosien kaarissa. Tästä ilmiöstä alettiin puhua pitkänä aaltolina. Puhutaan myös pitkistä sykleistä

Ensimmäinen merkittävä pitkien aaltojen teoreetikko oli Stalinin vainoissa 1930-luvun lopussa menehtynyt Nikolai Kondradjev. Merkittävimmäksi pitkien aaltojen teoreetikoksi on kuitenkin vähitellen tullut Joseph A. Schumpeter (1883–1950). Hänen ajatuksensa kapitalismin ”luovasta tuhosta” ja yrittäjistä uuden pitkän aallon edellyttäminä innovaattoreina ovat saaneet laajaa huomiota. (Korpinen 1981; Marshall 1987).

Kondradjevista poiketen Schumpeter ei tulkinnut pitkiä aaltoja säännöllisiksi, vaan luova tuho aiheuttaa aika ajoin murroksellisia aikoja, jolloin vanha murtuu ja uudet talouden muodot saavat alkunsa. Luovan tuhon ytimessä ovat innovaatioita soveltavat yrittäjät, innovaattorit. Lopputuloksena murroksellisesta vaiheesta on uusi pitkä aalto, jonka varassa talouden evolutiivinen kehitys jatkuu (vrt. Böckerman 2001, 74–82).

Pohjimmiltaan schumpeterilaiset aallot ovat ainutlaatuisia, uniikkeja. Niiden pituus voi myös vaihdella. Suuntana näyttäisi olevan pitkien aaltojen lyheneminen: talouteen ja muuhun yhteiskunnallisiin ilmiöihin liittyvät muutokset ovat nopeutuneet, ja tämän seurauksena pitkien aaltojen kaaret lyhenevät. Niihin liittyy kuitenkin tärkeä pysyvä ominaisuus, jota kutsutaan emergenssiksi (Mannermaa 1999, 25–42).

Tässä yhteydessä emergenssin periaate tarkoittaa, että uusi pitkä aalto ei synny tyhjästä, vaan se rakentuu aikaisempien pitkien aaltojen perustalle. Tämän vuoksi esimerkiksi aluekehityksen pitkän jänteen strategioita pohdittaessa on tunnistettava aikaisemman kehityksen pitkät aallot, jotta pystytään tekemään tulevaisuutta koskevia viisaita valintoja. Alueella, jossa on suurteollisuuden perinne, tarvitaan erilaisia mikroryttäjäyden edistämisen välineitä kuin alueella, johon aikaisemmat pitkät aallot ovat jo juurruttaneet pienryttäjäyden idean.

Idea uniikeista pitkistä aalloista sopii aluekehityksen tarkasteluun. Aluekehityksellä tarkoitan esimerkiksi alueellisen työnjaon muuttumista; tässä prosessissa yhteiskunnan jäsentymisen tilassa saa uusia piirteitä. Yritykset ovat alueellisen työnjaon keskeisiä vaikuttajia. Alueellisen työnjaon dynamiikan avulla voidaan ymmärtää esimerkiksi hyvinvoinnin osatekijöiden alueittaisia eroja ja muuttoliikkeiden logiikkaa. Alueellisen työnjaon ohella aluekehityksen pitkiin aaltoihin vaikuttavat esimerkiksi hallintoon ja kansalaisten vaikutusmahdollisuuksiin liittyvät päätökset.

Aluekehityksen indikaattoreita ovat esimerkiksi väestönkehitys ja työpaikkakehitys sekä hyvinvoinnin eri osatekijöiden osoittimet. En kuitenkaan tässä kirjassa käsittele määrällisiä suureita, vaan keskityn aluekehitystä jäsentäviin yhteiskunnallisiin kehityskulkuihin. Näkökulmani on laadullinen.

Aluekehitystä muovaavat pitkät aallot limittyvät ja kietoutuvat toisiinsa. Niihin liittyy myös kerrostuminen: pitkän aallon vaikutus säilyy, vaikka se ei enää olisikaan aktiivisesti vaikuttamassa aluekehityksen nykyprosesseihin. Kerrostumisen periaate korostaa historian tähdellisyyttä aluekehityksen tulevaisuuden pohdinnoissa.

Paikat ja paikallisuus yhteiskuntatieteen perinteessä

Pitkät aallot materialisoituvat aina jossakin; paikat ja paikallisuus ovat tärkeitä. Siksi erittelen paikkoihin ja paikallisuuteen liittyvää yhteiskuntatieteellistä keskustelua. Katsaus taustoittaa kirjassa tehtäviä tulkintoja.

Paikkoihin ja paikallisuuteen liittyvät keskustelut ovat yhteiskuntatieteiden ikiaineista. Monet ammin esitetyt oivallukset pulpahtelevat myös nykykeskustelussa. Siksi on tarpeen tarkastella ajatusten ja tulkintojen kehkeytymistä. Katsaus ei ole täydellinen. Jätän mainitsematta monta tärkeää tutkijaa ja ajatusmuotoa. Yritän tiivistää oleellisen, suuren linjan.

Sosiologian klassikot

Ferdinand Tönnies esitti vuonna 1887 jaottelun *Gemeinschaft-Gesellschaft*. Hänen mukaansa ihmiset voivat organisoitua kahdella tapaa: yhteisöllisesti (*Gemeinschaft*) tai

yhteiskunnallisesti (Gesellschaft). Gemeinschaft perustuu sukulaisuuteen, ystävyteen, samanmielisyyteen, lähellä asumiseen ja tiiviiseen vuorovaikutukseen. Tyypillinen Gemeinschaft on perinteinen kylä.

Teollistuminen aloitti modernisaation. Se johti muuttoliikkeeseen ja kaupungistumiseen. Kun paikallinen alkoi ohentua, kehkeytyi Tönniesin mukaan uusi organisoitumisen muoto Gesellschaft. Suurissa kaupungeissa ja valtioissa kansakuntina ihmiset alkoivat järjestäytyä asiaperustaisesti. Yhteisöllisyys muuttui välineelliseksi. Gesellschaftin ulkoisia tunnusmerkkejä ovat lainsäädäntö, rahatalous, hallinto ja kirjalliset sopimukset. Gesellschaft ei ole enää paikkaperustaista, vaan yleinen modernia yhteiskuntaa luonnehtiva ominaisuus. (Gregory et al. 2009, 103–104).

Sukua Tönniesin jaottelulle on Émile Durkheimin jako mekaaniseen ja orgaaniseen solidaarisuuteen, jonka hän esitti vuonna 1893 tutkimuksessaan työnjaon kehityksestä (Durkheim 1933). Durkheim pohti yhteiskuntia koossa pitäviä tekijöitä. Mekaaninen solidaarisuus viittaa perinteisiin maatalousvaltaisiin yhteisöihin, jotka perustuvat yhteisiin uskomuksiin, normeihin ja tunteisiin. Mekaanisen solidaarisuuden tärkeä ilmentymä on yhteinen paikkaidentiteetti.

Orgaaninen solidaarisuus viittaa moderniin yhteiskuntaan ja sen perusta on työnjako. Työnjaon etenemistä edistää väestökeskittymien dynaamisen tiheyden kasvu. Taustalla on teollistumisesta seurannut muuttoliike. Työnjaon vaikutuksesta yhteiskunnan kiinteyttäväksi voimaksi tulee orgaaninen solidaarisuus, jonka sisältö on hyvin lähellä Tönniesin Gesellschaftia. Orgaaniseen solidaarisuuteen kuuluu myös yksilöllistyminen, sillä työnjaon edetessä samankaltaisuuden vaatimus höllentyy (Katajamäki 1988, 6–7).

Tönniesin ja Durkheimin mukaan ihmisten alkuperäinen organisoituminen oli paikkaperustaista ja samankaltaisuuteen perustuvaa. Modernisaatio, se jota kutsumme edistykseksi, johtaa kuitenkin ylemmän tason organisoitumiseen, jossa maantieteellinen ulottuvuus ei ole enää keskeinen.

Tönniesin ja Durkheimin ajattelu oli sikäli puutteellista, että he eivät erittelleet paikkaan perustuvaa yhteisöllisyyttä Gesellschaftin ja orgaanisen solidaarisuuden vaiheissa. Tulkintani on, että työnjaon pohdintoissaan Durkheim oivalsi vain pinnallisesti alueellisen työnjaon tähdellisyyden. Klassikoiden hahmotuksien perintönä on luultavasti syntynyt käsitys, että paikkaperustaiset yhteisöt edustavat menneisyyttä ja modernia maailmaa luonnehtii ylemmät tason paikkasidonnaisuuksista vapaa organisoituminen.

Jotkut tutkijat pitävät alkuperäisen yhteisöllisyyden katoamista ongelmallisena: kansalaisten itse muodostamat perinteiset turvaverkot ovat korvautuneet liiaksi yhteiskunnan turvaverkoilla. Esimerkiksi Yhdysvalloissa on tämän perusteella kritisoitu pohjoismaista hyvinvointimallia. Toisaalta lisääntynyt yksilöllistyminen tulkitaan ongelmaksi ja vuorovaikutukseen perustuvan sosiaalisen pääoman rapauttajaksi. Tähän viittaa esimerkiksi Robert D. Putnam teoksessaan *Bowling alone: The Collapse and Revival of American Community* (Putnam 2000).

Perinteisen yhteisöllisyyden palauttajaksi syntyi Yhdysvalloissa kommunitarismi, jonka tunnetuin edustaja on Amitai Etzioni. Kommunitarismien ideana on käydä keskustelua yhteisöllisistä arvoista sekä kansalaisvastuun tähdellisyydestä. Kommunitarismi on jäänyt Suomessa etäiseksi, mutta sen kaikuja on lisääntynyt pohdinta kansalaisyhteiskunnan ja suoran demokratian vahvistamisen tarpeesta. (Gregory et al. 2009, 103).

Yhdyskuntatutkimuksen perinne

Paikkaperustaisella empiirisellä tutkimuksella on pitkä historia. Yhdysvalloissa kehittyi yhdyskuntatutkimus (community studies), jonka tunnetuin edustaja on Chicagon koulukunta. Sen perustivat 1920-luvulla sosiologit, jotka olivat kiinnostuneita sosiaalisten rakenteiden ja fyysisen ympäristön vaikutuksista ihmisten käyttäytymiseen. Tutkijat olivat erityisen kiinnostuneita sosiaalisten konfliktien syntymekanismeista.

Nopeasti kasvava Chicago oli monipuolinen ympäristö tehdä kenttätutkimusta. Koulukunta käytti kvalitatiivisia tutkimusmenetelmiä, erityisesti osallistuvaa havainnointia, elämäkertamateriaaleja, haastatteluja ja kaupunkirakenteen kartografisia mallinnuksia. Tärkeitä Chicagon koulukunnan perustanlaskijoita olivat Nels Anderson, Ernest Burgess ja George Herbert Mead. (Gregory et al. 2009, 78–80).

Chicagon koulukunnan vaikutus ulottui jo varhain myös Suomeen. Viestintuojana oli Heikki Waris, joka tapasi vuonna 1930 Suomessa vierailleen Kansasin yliopiston sosiologian apulaisprofessorin Donald E. Marshin. Hän tutustutti Wariksen Chicagon koulukunnan tutkimusmetodeihin. Vaikutteet näkyivät Wariksen 1932 ilmestyneessä väitöskirjassa Työläisyhteiskunnan syntyminen Helsingin Pitkäsillan pohjoispuolelle, jossa tilastollisten aineistojen ohella käytettiin suullista muistitietoa (Waris 1973).

Kiintoisesti Waris luonnehti tutkimuskohdettaan ”luonnolliseksi alueeksi”. Tämä osoitti hänen olleen hyvin perillä Chicagon koulukunnan edustajien näkemyksestä kaupungin jakautumisesta toisistaan eroaviin, mutta sisäisesti yhtenäisiin toiminnallisiin alueisiin. Maantieteessä käytetään homogeenisen alueen käsitettä (Waris 1973; Uusi-Rauva 2008, 52).

Waris oli modernin yhteiskuntatieteen suunnannäyttäjä Suomessa. Hänen nuoruutensa osui murrosvaiheeseen, jolloin perinteinen historiallinen paikkatutkimus oli vielä voimissaan. Tämän perinteen maineikas edustaja on Väinö Voionmaa, jonka 1900-luvun alussa ilmestynyt kolmiosainen Tampereen historia on suomalaisen paikallishistorian klassikko.

Useimmista Suomen kunnista on laadittu paikallishistoria; niiden kunnianhimon aste ja tieteellinen taso vaihtelevat suuresti. Uudemman historiallisen paikkatutkimuksen merkkiteos on Pertti Haapalan vuonna 1986 ilmestynyt väitöskirja Tehtaan valossa, jossa tarkastellaan teollistumista ja työväestön muodostumista Tampereella vuodesta 1820 vuoteen 1920 (Haapala 1986).

Paikkaperustaista historiallista tutkimusta ovat tehneet myös kansatieteilijät ja sosiologit. Edustava esimerkki on Esko Aaltosen 1930-luvun alussa ilmestynyt kaksiosainen teos *Vanhan Forssan elämää*, joka kuvaa tekstiiliteollisuusyhdyskunnan syntyä (Aaltonen 1947). Tuoreempi esimerkki on Risto Alapuron 1990-luvun alussa ilmestynyt teos *Suomen synty paikallisena ilmiönä 1890–1933*, jossa kansakunnan muodostumisen kuvataan Huittisten kautta (Alapuro 1994).

Merkittävä paikallisyhteisöihin liittyvä yhteiskuntatieteellinen perinne on myös toimintatutkimus (action research). Kun toimintatutkimusta tehdään paikallisyhteisössä, tavoitteena on tunnistaa yhdessä asukkaiden kanssa yhteisön vahvuudet ja esittää niiden perustalta päätöksentekijöille parannusehdotuksia.

Toimintatutkimuksessa kansalaiset nähdään oman elämänsä sankareina, subjekteina eikä kohteina, objekteina, kuten perinteisessä suunnittelussa. Toimintatutkimuksen luonne on emansipatorinen. Toimintatutkimus loi pohjaa ja perusteita nykyisin vahvistumassa oleville vaateille suoran demokratian lisäämisestä.

Toimintatutkimuksen ideoista ammensi Lauri Hautamäki klassisessa kylätutkimus 76-hankkeessa: tutkijat jalkautuivat kyliin ja erittelivät yhdessä kyläläisten kanssa kylän tulevaisuutta ja vahvuuksia. Syntyi uudenlainen kansalaistoiminnan metodi, kylätoiminta. Sen vahvuuksia olivat paikallisuuteen kiinnittyvä yhteistoiminta ja uudenlaiset yhdessä tekemisen tavat. Kylätoiminta alkoi levitä spontaanisti ja 1990-luvun alkuun mennessä kylätoimikuntia oli perustettu yli 3 000 (Hautamäki 1979; Hyyryläinen et al. 2011).

Kontekstuaalianalyysi

Yhteiskuntatieteen perimmäinen kysymys on tutkia, miten yhteisöt vaikuttavat sosiaaliseen käyttäytymiseen. Yhteisö voi olla organisaatio tai vapaamuotoinen ryhmittymä, mutta se voi olla myös lähiympäristö, arjen vuorovaikutuskenttä. Paikkatutkimukseen sovellettuna voidaan kysyä: miten paikallisyhteisö muovaa siellä asuvien käyttäytymistä? Tällöin paikallisyhteisö on konteksti, jonka oletetaan vaikuttavan käyttäytymiseen. Vaikutusyhteyden erittelyä kutsutaan kontekstuaalianalyysiksi (vrt. Ellonen 2006).

Yhteisön vaikutus käyttäytymiseen paikannettiin jo varhain. Klassinen esimerkki on Émile Durkheimin vuonna 1897 ilmestynyt tutkimus itsemurhista. Siinä hän osoitti laajojen empiiristen aineistojen avulla itsemurhien yhteyden yhteisön kiinteyteen ja toimintaan (Durkheim 1985). Durkheim painotti, että yhteiskuntatieteissä ja erityisesti sosiologiassa tutkimuskohteena ovat yhteiskunnalliset tosiasiat; luonnontieteelliset ja psykologiset tekijät eivät selitä kaikkea.

Kontekstuaalianalyysissa on kysymys sosiaalisten ilmiöiden monitasoisuudesta. Modernin yhteiskuntatieteen klassiset tutkimukset tehtiin 1950-luvulla New Yorkin Columbia-yliopistossa. Niiden keskeinen teema oli tutkia, "miten alueellisten ja muiden yhteisöjen ominaisuudet vaikuttavat niihin kuuluvien yksilöiden asenteisiin ja käyttäytymiseen" (Valkonen 2012, 29).

Suomen kontekstuaalianalyysin kysymyksenasettelut toi Yhdysvaltojen tuliaisina Erik Allardt. Vaikutteet näkyvät selvästi esimerkiksi Allardt'n klassisessa teoksessa Yhteiskunnan rakenne ja sosiaalinen paine (Allardt 1964). Kontekstuaalianalyysin merkittävin kehittäjä Suomessa on ollut Tapani Valkonen. Perusoivallukset hän sai jo nuorena tutkijana, kun hän tarkasteli vastikään perustetun vaneri- ja lastulevytehtaan vaikutuksia yhden paikallisyhteisön, Ristiinan uudenaikaikaistumisprosessiin (Valkonen 2012, 29).

Sosiaalinen pääoma¹

Kontekstuaalianalyysin tekeminen on vaikeaa. Siitä ei koskaan tullut paikkatutkimuksen tai yleisemminkään yhteiskuntatieteen valtavirtaa. Merkittävä yhteys kontekstuaalianalyysin idealla on kuitenkin 1980-luvulla alkaneeseen keskusteluun paikallisyhteisöjen menestyksen tai menestymättömyyden syistä: ryhdyttiin kiinnittämään huomiota ulkoa välittyvien (eksogeenisten) ja sisäsyntyisten (endogeenisten) tekijöiden vuorovaikutukseen. Keskiöön nousi sosiaalinen pääoma. Siitä tuli pitkäksi aikaa paikkaperustaisen aluekehittämisen kuningaskäsite.

Sosiaalinen pääoma on taloudellisen, fyysisen (esimerkiksi rakennukset, koneet ja laitteet) ja henkisen (esimerkiksi kansalaisten koulutustaso) pääoman ohella erityinen pääoman laji. Joskus puhutaan myös viidennestä pääomalajista, luontopääomasta.

Useimmat aluekehityksen tutkijat ovat nykyään samaa mieltä yhdestä asiasta: menestyksen välttämätön ehto on sosiaalinen pääoma. Sosiaalista pääomaa kannattaa vaalia ja sitä on hyödyllistä kartuttaa. Sosiaalisen pääoman käsitteeseen liitetään useiden tutkijoiden nimet. Tunnetuimpia ovat ranskalainen Pierre Bourdieu ja yhdysvaltalainen Robert Putnam. Puhutaankin bourdieulaisesta ja putnamilaisesta sosiaalisesta pääomasta.

Bourdieulaisessa tulkinnassa sosiaalinen pääoma on yksilön ominaisuus: min-käläisissä verkostoissa hän on jäsenenä ja keitä hän tuntee. Putnamilainen tulkinta liittyy sosiaalisen pääoman alueyhteisöihin, ihmisten väliseen vuorovaikutukseen ja luottamukseen sekä monipuolisiin kontakteihin oman alueen ulkopuolelle.

Aluekehittämisen yhteydessä sosiaaliseen pääomaan viitataan yleensä putnamilaisessa merkityksessä. Toisaalta aluekehityksen kannalta sellaiset henkilöt ovat erityisen hyödyllisiä, joilla on paljon bourdieulaista sosiaalista pääomaa, esimerkkinä pieneen kylään asettunut eläkkeellä oleva kansainvälisen pörssiyhtiön entinen toimitusjohtaja tai korkea virkamies, joka yhteiskuntasuhteillaan voi olla hyödyksi uudelle kotipaikalleen. Putnamin pääteesi on, että sosiaalinen pääoma auttaa yhteisöä toimimaan yhteistyössä. Tämän kautta sosiaalinen pääoma edistää paikallisyhteisöjen kehitystä.

¹ Tämän luvun lähteinä ovat Gregory et al. 2009, 689–690 ja Ruuskanen 2001.

Putnam määrittelee sosiaalista pääomaa tuottavat verkostot sitoviksi (bonding) tai yhdistäviksi (bridging). Sitovat verkostot ovat omaan alueen sisäisiä verkostoja. Yhdistävät verkostot ovat yhteydessä oman alueen ulkopuolelle. Paikallisyhteisön menestyminen edellyttää sitovien ja yhdistävien verkostojen vuorovaikutusta. Jos keskitytään pelkästään sitoviin verkostoihin, löydetään kyllä sisäistä sopusointua, mutta ulkoiset vaikutteet saattavat jäädä niukoiksi ja vähitellen uudistumiskyky lopahtaa.

Sitoviin verkostoihin voi liittyä vallankäyttöä, jonka tavoitteena on tietoisesti rajata pois ulkoiset vaikutteet, vahvistaa vanhoja ja yksipuolisia valtarakenteita sekä vyöttää alue vastustamaan kaikkea ulkopuolelta välittyvää. Kehittämisesurssit käytetään ole-massa olevan toiminnan ylläpitämiseen ja vanhoillaan olon vahvistamiseen.

Toisaalta myös oman alueen perusluonteen unohtaminen ja keskittyminen pelkäs-tään yhdistäviin verkostoihin voi johtaa kyvyttömyyteen nähdä, mikä omalla alueella on mahdollista ja mikä ei. Huonoimmassa tapauksessa ajaututaan matkimiseen ja omalle alueelle täysin sopimattomien hankkeiden käynnistämiseen.

Syvähenkkinen aluekehittäminen perustuu monipuoliseen vuorovaikutukseen sisäsyntyisen ja ulkoa välittyvän kehityksen välillä. Sitovia verkostoja tarvitaan yhte-näisyyden ja luottamuksen vahvistamiseksi. Yhdistäviä verkostoja tarvitaan ulkoisten vaikutteiden, omaa aluetta hyödyttävien globaalien virtojen tunnistamiseen.

Regiimit²

Yhteiskunnalliset vaikutusyhteydet ovat monipuolistuneet ja monimutkaistuneet. Pe-rinteiset talouteen ja hyvinvointiin vaikuttavat hallinnon rakenteet ovat menettäneet tehoaan, kun ylikansallisen kehityksen logiikka on alkanut vaikuttaa yhä suuremmin. Maailmanlaajuuden (globaali) ja paikallisen (lokaali) kohtaamisesta on alettu käyttää ilmausta globalisaatio.

On syntynyt tarve etsiä uusia toimintamalleja, joiden avulla globalisaation paineista selvitään ja sen mahdollisuudet osataan käyttää. *Hallinnosta* (government) on siirryt-tävä *hallintaan* (governance). Hallinnan sisältöä pohdittaessa on vastattava kolmeen kysymykseen: “Ketkä toimivat yhdessä? Miten yhteistyötä tehdään organisaatioiden välillä? Miten yhteistyötä ylläpidetään, kun hallintaan liittyvät vuorovaikutuksen prosessit muuttuvat?”

Regiimi-ajattelu tarjoaa näkökulman muuttuvien tilanteiden edellyttämien yhteis-kunnallisten prosessien hahmottamiseen. Keskeinen oivallus on, että uusien yhteiskun-nallisten tilanteiden menestyksellinen hallinta edellyttää virallisen hallintokoneiston ulkopuolisten osallistumista valmisteluun ja päätöksentekoon.

Usein viitataan yhdysvaltalaiseen Clarence S. Stoneen. Hän tutki Atlantan poliittista päätöksentekoa vuosina 1946–1988. Stone kiinnostui Atlantasta, koska sen päätöksen-

² Regiimiteorian esittely perustuu Antti Saartenojan väitöskirjaan (Saartenoja 2004: 83–93).

teko oli ollut tehokkaampaa ja aikaansaavampaa moniin muihin kaupunkeihin verrattuna. Tätä selittää Stonen mukaan yritysmaailman ja virallisen hallinnon välinen toimiva kumppanuus. Havaitsemaansa kumppanuutta Stone alkoi kutsua regiimiksi.

Sittemmin regiimin käsite on vakiintunut tarkoittamaan sellaisia järjestelyjä, jotka ympäröivät ja täydentävät viranomaisten työtä. Suomalaiseen aluekehittämisen asetelmaan sovellettuna regiimi tarkoittaa kansalaisten, kuntien sekä valtion ja maakuntaviranomaisten, korkeakoulujen ja muiden asiantuntijaorganisaatioiden, edunvalvonta- ja poliittisten organisaatioiden sekä yritysten tasaveroiseen kumppanuuteen perustuvaa toimintatapaa. Regiimi ei synny itsestään, vaan se on yhteisillä päätöksillä rakennettava.

Regiimi-ajattelu perustuu eri osapuolten keskinäiseen riippuvuuteen. Siinä on ky-symys pitkäjänteisen yhteisen toiminnan tuottamasta lisäarvosta sekä luottamuksen ja vuorovaikutuksen laadun parantamisesta. Regiimit eivät perustu lyhyen aikavälin opportunistisiin, vaan vankkaan vakaumukseen: ”Menestymme yhdessä tai emme menesty ollenkaan.”

Hyvinvointivaltio rakennettiin monitasoisen hallinnon varaan. Valta- ja yhteistyösuhteet ovat hallintosektoreiden sisäisiä ja ne ulottuvat ministeriöistä aluehallintoon ja aina kuntien hallintokuntiin saakka. Julkisen sektorin mallia noudattavat myös kansalaisjärjestöt. Perinteisesti paikalliset yhdistykset ovat kiinteämmin sidoksissa piiriorganisaatioihinsa ja sitä kautta valtakunnan tasolle kuin saman paikkakunnan muihin yhdistyksiin.

Suomi on pystysuorien sillojen varaan rakentunut yhteiskunta, jossa alueperustainen yhteistyö on ohutta ja teennäistä. Tämä heikentää syvähenkisen aluekehittämisen mahdollisuuksia. Aitojen regiimien perustaminen on osoittautunut Suomessa erityisen vaikeaksi. Liian usein ajaututaan keskinäiseen kyräilyyn ja edunvalvontaan. Aluekehittämisen asetelma jumiutuu: kaikki haluavat taivaaseen, mutta kukaan ei halua kuolla (ks. esimerkkejä Katajamäki 2021).

Uusien regiimien rakentumisen logiikkaa on hallintotieteessä pohdittu jonkin verran. Marion E. Orr ja Gerry Stoker ovat esittäneet mallin regiimien muuntumisesta eli transitiosta. Siinä otetaan huomioon toimintaympäristön muutos ja kehittämissumppanuuksien muodostumisen sisäinen dynamiikka. Mallissa on kolme vaihetta:

1. *Vanhan regiimin kyseenalaistaminen.* Toimintaympäristössä huomataan muutoksia ja aletaan pohtia perinteisen hallinnan kykyä vastata näkyvissä oleviin uusiin haasteisiin.
2. *Regiimin soveltamisalan ja tarkoituksen uudelleen määrittäminen.* Alkaa esiintyä epävarmuutta. Eri verkostot ja ryhmittymät etsivät tahoillaan toiminnalleen uutta suuntaa. Tässä vaiheessa puhkeaa kiistoja, jotka voivat yltyä myös avoimiksi väittelyiksi. Erilaisia kokeiluja käynnistetään, joiden taakse kilpailevat verkostot kokoavat voimia ja hakevat yhteistä hyväksyntää.

3. *Uuden regiimin rakentaminen (institutionalisointi)*. Tässä vaiheessa synnytetään uusi ajattelutapa. Siihen liittyy uudenlaisia aineellisia kannustimia sekä toimintatavan vakiintuminen eli institutionalisoituminen.

Läheistä sukua regiimi-ajattelulle on hahmotus alue- ja paikalliskehityksen kolmois- ja neloisikierteistä (Triple Helix ja Qudralupe Helix). Kolmoiskierteen muodostavat yritykset, hallinto ja asiantuntijaorganisaatiot. Neloiskierteessä ovat mukana myös kansalaisjärjestöt. Kierrejattelu on väkevästi läsnä EU:n nykyisen aluekehitysopin kärkikäsitteessä älykäs erikoistuminen (smart specialisation), jossa menestyksen oletetaan sikiävän monipuolisen yhteistyön synnyttämistä kokeiluasetelmista. Etiäisenä tässäkin ajattelussa on David Ricardon jo vuonna 1817 esittelemä suhteellinen etu (Katajamäki & Lundström 2012).

Myös Michael Porterin näkemys kilpailutimantista suhteellisen edun tekijänä edellyttää vahvaa regiimiä. Kilpailutimantilla on neljä kärkeä: tuotannon tekijäolot, kysyntäolot, lähi- ja tukialat sekä yritysten strategia, rakenne ja kilpailutilanne. Kilpailutimantin ohella alueen suhteelliseen etuun vaikuttavat Porterin mukaan klusterit. Klusteri on toisiinsa kytkeytyneiden yritysten ja yhteisöjen muodostama kokonaisuus. Klusteriin kytkeytyy myös valtion ja kuntien organisaatioita; Suomessa yliopistot, ammattikorkeakoulut, tutkimuslaitokset sekä muut julkisen sektorin tukioorganisaatiot ja rahoitusjärjestelmät. (Katajamäki & Lundström 2012).

Parhaimmillaan klusteriin kytkeytyy myös kansalaisyhteiskunta erilaisten yhdistysten kautta. Porterilaisittain tulkittuun suhteelliseen etuun on mahdollisuus vaikuttaa: erilaiset yhteiskunnan toimenpiteet ovat yhteydessä kilpailutimantin ja klusterien muodostumiseen. (Katajamäki & Lundström 2012).

Aluemaantieteestä lokaliteettitutkimukseen

Maantieteen klassinen näkökulma on aluemaantiede, jonka tavoitteena on luonnon ja ihmistoimintojen perusteella tunnistaa homogeenisia alueita. Ne ovat sisäisesti samankaltaisia, mutta eroavat muista alueista mahdollisimman paljon. Aluemaantieteellisiä kuvauksia voidaan tehdä eri aluetasoilla lähtien paikallisalueista ja päätyen globaaleihin suuralueisiin.

Aluemaantiede oli pitkään ainutlaatuisten alueyksilöiden monipuolista kuvailua. Klassinen talousmaantieteellinen näkökulma on teollisten alueiden (industrial district) ja niiden syntymekanismien tutkimus. Tämän suunnan klassikko on Alfred Marshall, joka 1800-luvun lopussa määritteli teollisen alueen käsitteen: se on tietyn alan teollisuuden paikallinen keskittymä. (Gregory et al. 2009, 375–376).

Marshallin alkuperäisestä ideasta on versonnut vahva tutkimusperinne, jossa tarkastellaan erityisesti menestyneitä teollisia paikallistalouksia. Kuuluisaksi on tullut esimerkiksi Kolmannen Italian tutkimus. Tätä Pohjois- ja Etelä-Italian välissä olevaa

Toscanan ja Emilia-Romagnan maakuntien aluetta luonnehtivat useat toimialakeskitymät, joille on tyypillistä runsas vienti ja vähäinen työttömyys. Tärkeänä menestyksen tekijänä pidetään yhdistävää sosiaalista pääomaa. Suomessa toimialakeskittymiä esiintyy erityisesti Etelä-Pohjanmaalla. Myös niitä on tutkittu. (vrt. Gregory et al. 2009; Koski 2002).

Yhteiskunnallisen kehityksen ja alueiden muutoksen välistä yhteyttä alettiin aluetutkimuksessa toden teolla analysoida vasta 1970-luvulla. Tässä yhteiskuntamaantieteellisessä näkökulmassa keskeistä oli yhteiskunnallisen kehityksen ilmenemisen erittely paikallisyhteisöissä. Tätä katsantoa alettiin kutsua lokaliteettitutkimukseksi. Se nähtiin mahdollisuutena yhdistää maantiedettä ja sosiologiaa (Paasi 1989).

Tärkeä vaikutteiden antaja oli englantilainen Doreen Massey, jonka teos *Spatial divisions of labour* (1984) vaikutti syvällisesti myös suomalaisiin maantieteilijöihin. Lokaliteettitutkimus muistuttaa paljon kontekstuaaliallyyksiä. Tutkimussuuntina ne kuitenkin kehittyivät rinnakkain, limittymättä. Lokaliteettitutkimus on ollut kiinnostunut erityisesti teollisen murroksen paikallisesta ilmenemisestä. Puhutaan uudelleenrakenteistumisesta eli restruktuuraatiosta. Siinä on samoja aineksia kuin Anthony Giddensin rakenteistumisteoriassa, jossa yleisemmällä tasolla pohditaan mikro- ja makrotason vaikutusyhteyksiä: rakenteet ova paitsi ihmisten toiminnan tulosta, myös muutoksen toteuttamisen välineitä. Tätä kaksinaista suhdetta Giddens kutsuu rekursiiviseksi. (Giddens 1984; Ilmonen 2000, 318).

Myös suomalaiset tutkijat ovat analysoineet tehdasyhteisöjen restruktuuraatiota. Esimerkkejä ovat Tarmo Koskisen useat tutkimukset Tervakosken paperiteollisuusyhdyskunnan vaiheista, Jarmo Kortelaisen tutkimus Vuohijärven vaneriteollisuusyhdyskunnan elinkaaresta sekä Peter Ehrstömin erittely Vaasan Palosaaren muutoksesta. (Koskinen 1987; Kortelainen 1991; Ehrström 2010.).

Uuden aallon kaupunkitutkimus

Suomessa alkoi kansainvälisten vaikutteiden herättämänä voimistua 1970-luvulla uuden aallon yhteiskuntatieteellinen kaupunkitutkimus. Tämän perinteen merkittävä klassikko on Matti Kortteisen 1980-luvun alussa ilmestynyt *Lähiö: tutkimus elämäntapojen muutoksesta*. Kortteinen tarkastelee uudenlaisen paikallisyhteisön syntyä lähinnä maaseudulta lähiöihin muuttaneiden näkökulmasta (Kortteinen 1982).

Sittemmin perinne on rikastunut ja tarkastelussa on ollut esimerkiksi pääkaupunkiseudun eriytyminen hyväosaisten ja huono-osaisten kaupunginosiin (esim. Vaattovaara & Kortteinen 2012) sekä metropolin laita-alueiden erityiskysymykset (esim. Ratvio 2012).

Uuden aallon kaupunkitutkimus liittyy myös keskusteluihin luovista ympäristöistä. Erityisen vahva vaikutus on ollut Richard Floridan kirjoituksilla luovan luokan viihtymisestä suurkaupunkiympäristöissä, joita luonnehtii kulttuurinen monipuoli-

lisuus ja suvaitsevaisuus. Kuuluisaksi on tullut Floridan suvaitsevaisuutta mittaava gay-indeksi (Florida 2002).

Suomessa Floridan ajatukset on tulkittu niin, että ainoastaan pääkaupunkiseutu täyttää luovan luokan vaatimukset. Ainostaan pääkaupunkiseudulla on riittävästi luovuutta lietsovaa ”pöhinää”. Tietämättään Florida on antanut pontta paikkaperustaisen luovuuden mekaaniselle tulkinnalle ja katteettomalle suomalaiselle suurkaupunkiu-topialle.

Tiivistys

Paikkaperustainen tutkimusperinne on monipolvinen, jonka näkökulmat, koulukunnat ja metodit ovat vaihdelleet, mutta perusasetelma on säilynyt. Keskiössä on alusta alkaen ollut yhteiskuntatieteen suuri kysymys yleisen ja erityisen suhteesta: millä tavoin yhteiskunnallinen kehitys ilmenee erilaisissa paikoissa ja millä tavoin erilaiset paikat vaikuttavat yhteiskunnalliseen kehitykseen.

Suomen nykykeskustelun ongelmana on historiattomuus ja tarpeettoman painotunut makronäkökulma. Kansalaisten tasolla ei kuitenkaan ole keskiarvotodellisuutta, vaan hyvän elämän edellytykset ovat maantieteellisesti määräytyneitä sekä alue- ja paikkaperustaisia. Tämän huomiotta jättäminen johtaa ratkaisuihin, jotka syrjivät kansalaisia heidän asinpaikkansa perusteella sekä kaventavat osallisuuden ja vaikuttamisen mahdollisuuksia. Kansainvälisessä keskustelussa paikkaperustaisuuden tähdellisyys on huomattu jo ajat sitten (esim. OECD 2006; Barca 2009).

Suomen erityisyys

Golvirran lämmittämän Pohjois-Atlantin leudontava vaikutus yltää Suomeen asti. Golfvirran ansiosta Suomeen on voinut kehittyä nykyisenkaltainen elintarviketalous ja yhteiskunta. Vastaavaan ei ole ollut mahdollisuutta samoilla leveysasteilla Grönlandissa ja Alaskassa.

Suomi sijoittuu pohjoiseen havumetsävyöhykkeseen ja on maailman metsäisimpiä maita, sillä maapinta-alasta on metsien peitossa 75 prosenttia. Maisemia hallitsevat metsät, suot ja pirstaleiset sisävesistöt. Meri on lännessä ja etelässä. Suomi on paljolti saaren kaltainen. (vrt. Puhakka 1977, 29–30).

Metsään perustuvat tuotteet ovat vuosisadasta toiseen olleet Suomen talouden ydin. Tämän osoittavat vientitilastot, joita on käytettävissä 1500-luvulta alkaen. Vasta toisen maailmansodan jälkeisinä vuosikymmeninä Suomen vienti on alkanut irrota metsäperustasta (Katajamäki 1988, 8). On loogista olettaa, että metsänkäyttöön perustuvat tuotantomuodot ovat vaikuttaneet myös aluekehitykseen.

Metsien maa. Lähde: https://fi.wikipedia.org/wiki/Mets%C3%A4#/media/Tiedosto:Koli_hill_view.jpg
Luettu 8.11.2021.

Yllättävän vähän Suomen kehitystä on kuitenkin tarkasteltu metsänkäyttöön perustuvien tuotantomuotojen kautta (vrt. Kuisma 2006, 19). Yksittäisiä tarkasteluja metsän yhteiskunnallisesta merkityksestä on tehty (esimerkiksi Koskinen 1983; Raulolin 1984; Katajamäki 1988; Koponen & Saaritsa 2019, 25–28), mutta valtavirtaan ne eivät ole yltäneet.

Suomen erityisyyttä kuvaa tapuliteoria

Suomen kaltaista yhteen luonnonvaraperustaan nojautuvaa yhteiskuntaa kutsutaan tapulitaloudeksi. Tämä nimitys viittaa Kanadassa taloushistoriallisen tutkimuksen yhteydessä kehittyneeseen tapuliteoriaan. Sen perustajana pidetään Harold Innisia. Hän tutki 1920- ja 1930-luvuilla Kanadan turkiskauppaa ja turskankalastusta. Noissa tutkimuksissa kehittyivät tapuliteorian perusnäkökulmat. (Watkins 1963, 141).

Tapulitalous perustuu alueella esiintyvän runsaan luonnonvaran viennistä kertyviin tuloihin. Tapuliteorian tavoitteena on eritellä tapulitalouden yhteyksiä yhteiskunnalliseen kehitykseen. Tapuliteoria on näkökulma. Esimerkiksi jotakin maata koskevan monipuolisen tapuliteorian kehittäminen on aina monitieteinen hanke.

Seuraavaksi esittelen tapuliteoriaan liittyviä aineksia Melville H. Watkinsin vuonna 1963 julkaiseman klassikkoartikkelin A staple theory of economic growth perusteella (Watkins 1963). Täydentävinä lähteinä on käytetty Watkinsin myöhempää artikkelia (Watkins 1977) sekä eräitä suomalaisia tapuliteoriaan liittyviä kirjoituksia (Åström 1978; Hoffman 1980; Peltonen 1984; Raumolin 1984 ja Katajamäki 1988).

Tapuliteorian lähtökohtana on asumaton tai hyvin harvaan asuttu alue. Kehitys käynnistyy, kun runsaaseen luonnonvaraan perustuvien tapulituotteiden kysyntä vilkastuu alueen ulkopuolella. Luonnonvaraperustan kautta päästään mukaan alueelliseen työnjakoon. Tavoitteena on eritellä tapulitalouden vaikutuksia kolmen mekanismin avulla, jotka ovat yhteydet taaksepäin, yhteydet eteenpäin ja lopullisen kysynnän yhteydet. Luokittelu on saanut vaikutteita Albert O. Hirschmanin ajattelusta (Hirschman 1958, 98–119).

Tapulitalouden vaikutukset yhteiskunnalliseen kehitykseen

Yhteydet taaksepäin tarkoittavat tapulituotannon tarvitsemia investointeja, esimerkiksi tapuliluonnonvaran keräämistä ja tapulituotteiden kuljetusta palvelevan liikenneverkon rakentaminen. Yhteydet eteenpäin tarkoittavat investointeja tapuliluonnonvara raaka-aineenaan käyttävän tuotannon monipuolistamiseen ja jalostusasteen nostamiseen.

Yhteydet eteenpäin ovat tärkeitä tapuliloukun välttämiseksi. Tukeutuminen pelkästään kapea-alaiseen perustapulituotantoon altistaa alueen talouden äkillisille heilahteluille. Pahimmassa tapauksessa kysyntä loppuu kokonaan ja tapuliloukku sulkeutuu: alueen kehitys taantuu ja työllisyys romahtaa. Mitä monipuolisempia yhteydet eteenpäin ovat, sitä epätodennäisempää on tapuliloukkuun jääminen. Yhteydet eteenpäin saattavat laajeta myös tapulituotantoa palvelevien koneiden ja laitteiden valmistamiseen, joista tulee itsenäisiä vientituotteita. Esimerkkinä tästä ovat paperikoneet.

Lopullisen kysynnän yhteydet tarkoittavat tapuliteoriassa kotimarkkinateollisuuden monipuolistumista. Tapulituotannosta saatavat tulot lisäävät kansalaisten ostovoimaa. Syntyy mahdollisuus kehittää kotimarkkinoita palvelevaa kulutustavateollisuutta ja palveluja. Lopullisen kysynnän yhteydet vahvistavat tapulitaloutta ja auttavat välttämään tapuliloukun. Yhteydet eteenpäin ovat kuitenkin ensisijaisia; vasta runsaat yhteydet eteenpäin tekevät mahdollisiksi monipuoliset lopullisen kysynnän yhteydet.

Tapulitalouden tutkimus on monitieteinen hanke

Yhteiskuntatieteellisessä tapulitalouden tutkimuksessa tarvitaan usean tieteenalan näkökulmia. Taloushistoriassa voidaan kuvata tapulituotannon syntymiseen ja laajenemiseen liittyviä kehityskulkuja. Taloustieteessä on mahdollista keskittyä esimer-

kiksi tapulitalouden monipuolistumista välittäviin taloudellisiin mekanismeihin. Sosiologinen näkökulma liittyy tapulitalouden luokka-, kerrostuma- ja ammattirakennepolitiikan analyysiin. Poliittikan ja hallinnon tutkimuksen luonteva tutkimuskohde on tapulitalouden yhteys poliittisen järjestelmän ja hallinnon muotoutumiseen. Oikeustieteessä voidaan keskittyä esimerkiksi yrityslainsäädännön kehitykseen tapulitalouden leimaamassa yhteiskunnassa.

Maantieteellisessä tapulitalouden tutkimuksessa erotan kaksi suuntaa: maantieteellis-ekologinen ja yhteiskuntamaantieteellinen. Maantieteellis-ekologisen näkökulman keskeinen sisältö on talous-ympäristö -suhteen erittely. Etenkin eteenpäin suuntautuvien yhteyksien monipuolistuminen aiheuttaa yhä laajempaa puuttumista luonnonjärjestelmiin: vesistöjen rakentamista, tehometsänhoitoa ja päästöjen lisääntymistä.

Maantieteellis-ekologinen näkökulma on tärkeä siksi, että ryhdyttäisiin riittävän ajoissa keskustelemaan tapulitalouden laajentamiseen liittyvistä ekologisista riskeistä. Näin välttyttäisiin sortumasta itse aiheutettujen ympäristökriisien seurauksena tapulitaloukseen. Nykyään korostuu myös ilmastonmuutoksen hillitsemisen näkökulma, sillä esimerkiksi Suomessa metsät ovat merkittäviä hiilinieluja.

Yhteiskuntamaantieteellisen näkökulman tavoitteena on eritellä eri aikoina esiintyneiden tapulitalouksien sijaintia ja sijaintiin vaikuttaneita tekijöitä. Tässä kirjassa tarkastellaan Suomen historian pitkiä aaltoja ja tapuliperustamme vaikutusta niiden alueellisiin piirteisiin. Näkökulma on siis yhteiskuntamaantieteellinen. Tavoitteena on myös täsmentää, missä vaiheessa tapulitalouden ensisijainen vaikutus aluekehitykseen alkaa heikentyä.

Metsävaltio

Lapväärtissä sijaitsevasta Susiluolasta löytyi 1990-luvulla jälkiä, jotka osa tutkijoista tulkitsi neadertalinihmisten jättämiksi useita kymmeniä tuhansia vuosia sitten. Tämä tulkinta on kiistanalainen eikä täyttä varmuutta ole saatu. Uusimmat tutkimukset ovat paikantaneet ensimmäiset nykyisen Suomen alueen asukkaat jaksolle 9500–8500 vuotta ennen ajanlaskun alkua. Maataloutta ei vielä tunnettu. Muinaiset asujat olivat metsästäjiä, kalastajia ja luonnon antimien keräilijöitä (Meinander 2017, 13; Nummela 2019, 55; Viljanen 2021, B8).

Ensimmäiset kirjalliset maininnat suomalaisista ovat kreikkalaiselta maantieteilijä Pytheaalta 400-luvulta ennen ajanlaskun alkua ja historioitsija Tacitukselta noin vuodelta 100. Henrik Meinanderin mukaan Tacitus puhui fenneistä, ”jotka asuivat pohjoisen meren takana köyhinä, mutta onnellisina, niin jumalten kuin ihmistenkin hylkääminä.” (Meinander 2017, 14).

Ajanlaskun alun vuosisatoina Suomenlahden yli muutettiin enenevästi Etelä-Suomeen. Kiinteä asutus vakiintui ensimmäiseksi Lounais-Suomen rannikolle, josta se vuosisatojen kuluessa alkoi siirtyä sisämaahan. Ruotsin valtakunnan muodostumisen jälkeen muutti sen harvaan asuttuun itäiseen osaan 1200-luvulta alkaen väestöä. Muuttajat asettuivat ohuille Pohjanmaan ja Etelä-Suomen rannikkokaistoille. Ne ovat edelleen ruotsinkielisen kulttuurin ydinalue. Ammoin syntynyt maantieteellinen asetelma ei ole lähes tuhannessa vuodessa muuttunut (Luukko 1968; Åström 1978; Kaukiainen 1980; Meinander 2017).

Nykyisen Suomen alueella oli myös paikasta toiseen siirtyneitä lappalaisia. Nykyisin puhutaan saamelaisista. Aina 1500-luvulle asti he liikkuivat laajoilla alueilla Etelä-Suomea myöten. He olivat metsästäjiä ja kalastajia (Meinander 2017, 16). Porotaloudesta tuli heille 1700-luvun loppupuolelta alkaen merkittävä elinkeino. Saamelaisten kohtalona on ollut väistyä yhä kauemmas pohjoiseen Etelä-Suomesta leviävän asutuksen tieltä, kunnes he päätyivät nykyisille asuinsijoilleen Skandinavian pohjoisimpiin osiin. Heidän elämäntapansa, kulttuurinsa ja elinkeinonsa ovat yhä ahtaammalla massaturismin ja kaivoshankkeiden paineessa. Saamelaisten historiaan liittyy kaltoinkohtelua ja syrjintää. Heidän kohtaamaansa epäoikeudenmukaisuutta selvittämään valtioneuvosto asetti vuoden 2021 syksyllä totuus- ja sovintokomission. (Welling 2021, A23).

Ruotsi vahvisti 1300-luvulta alkaen asemiaan Suomessa linnojen avulla, joista tärkeimmät olivat Turun linna, Kastelholman linna, Korsholman linna, Raaseporin linna, Viipurin linna ja Olavinlinna. Niiden ympärille muodostuneet alueet alkoivat vähitellen kehittyä valtion hallintoalueiksi eli lääneiksi. Syntyi vielä modernissakin

Suomessa vallitseva käytäntö, jossa pääkaupungin valtakeskittyä säätelee vahvan aluehallinnon avulla valtion eri osien kehitystä.

Suomeen juurtui vuosisatojen kuluessa kuuliaisuuden perinne, joka siirtyi suuri-ruhtinaskuntaan ja lopulta itsenäiseen Suomeen. Esimerkiksi koronapandemian aikana kansalaiset, paikallishallinto ja yritykset odottivat hallitukselta ja keskushallinnolta mahdollisimman tarkkoja toimintaohjeita. Pelko ylemmän tahon tahdonvastaisesta toiminnasta ja sen seurauksena vastuuseen joutumisesta oli käsinkosketeltavaa.

Itä-länsi eriytyminen

Ajanlaskun ensi vuosisatoina Itä-Preussiin muodostui tärkeä turkiskaupan keskus, jonka hankinta-alue ulottui nykyisen Suomen alueelle (Jutikkala 1933, 51). Suomen ensimmäiset vientituotteet olivat turkikset ja metsänkäytön ensimmäinen muoto eränkäynti.

Pelto ja kaski

Etelä- ja Länsi-Suomi soveltuvat hyvin maanviljelykseen. Maaperä on monin paikoin hedelmällistä savikkoa, maa on tasaista ja kasvukausi selvästi pidempi kuin Itä- ja Pohjois-Suomessa. Vuosisatojen kuluessa eränkäynti jäi Etelä- ja Länsi-Suomessa sivuelinkeinoksi. Pääelinkeinoksi tuli maatalous. Jo 100-luvulta on Lounais-Suomessa merkkejä peltoviljelyn yleistymisestä (Jutikkala 1933, 51; Luukko 1968, 2; Åström 1978; Kaukiainen 1980).

Maanviljelyksen varhaisin muoto oli myös Suomessa kaskeaminen. Se perustui metsään: puut kaadettiin ja poltettujen puiden tuhka antoi maalle kasvuvoimaa (Talve 1979, 51–53; Helander 1949, 15–16). Alunperin kaskeamista harjoitettiin Etelä-Suomea myöten. Se alkoi kuitenkin vähentyä ensin asutetuilla suotuisan maaperän alueilla ja keskiajan loppuun mennessä peltoviljely oli vakiintunut nykyisessä Varsinais-Suomessa, Satakunnassa, pääosassa Hämettä, Uudellamaalla ja Etelä-Pohjanmaalla (Helander 1949, 11; Kaukiainen 1980, 73).

Uudisasutus eteni 1500- ja 1600-luvulla ripeimmin Itä-Suomessa. Sitä edistivät myös Ruotsin kuninkaas, sillä valtakunnan itärajalle haluttiin muodostaa asutuspuskuri torjumaan Venäjän uhkaa. Itä-Suomen maasto on mäkistä ja kivikkoista. Luonnonmaantieteelliset edellytykset kiinteälle peltoviljelylle ovat Etelä- ja Länsi-Suomea heikommat. Itä-Suomessa kaski tarjosi nopeimman tien elämisen alkuun. Kaskista saatiin erityisen runsaita ruissatoja. Parhaina vuosina kaskiruista riitti jopa vientiin. Kaskiviljely säilytti keskeisen asemansa Itä-Suomessa 1800-luvulle asti (Kaila 1931, 40; Ajo 1946, 50).

Kiinteää ja hajautunutta asutusta

Alunperin maaseudun asuttaminen perustui yksittäisiin taloihin. Aikojen kuluessa muodostuivat kylät. Länsisuomalaiset ja itäsuomalaiset kylät poikkesivat toisistaan. Nykyisen Varsinais-Suomen, Satakunnan, Uudenmaan, Hämeen ja Etelä-Pohjanmaan alueella kylät olivat 1800-luvulle asti tiheitä talojen rykelmiä. Oli myös jokien ja raittien varrelle ryhmittyneitä nauhamaisia kyliä (Jutikkala 1968a, 39; Talve 1979, 31–32).

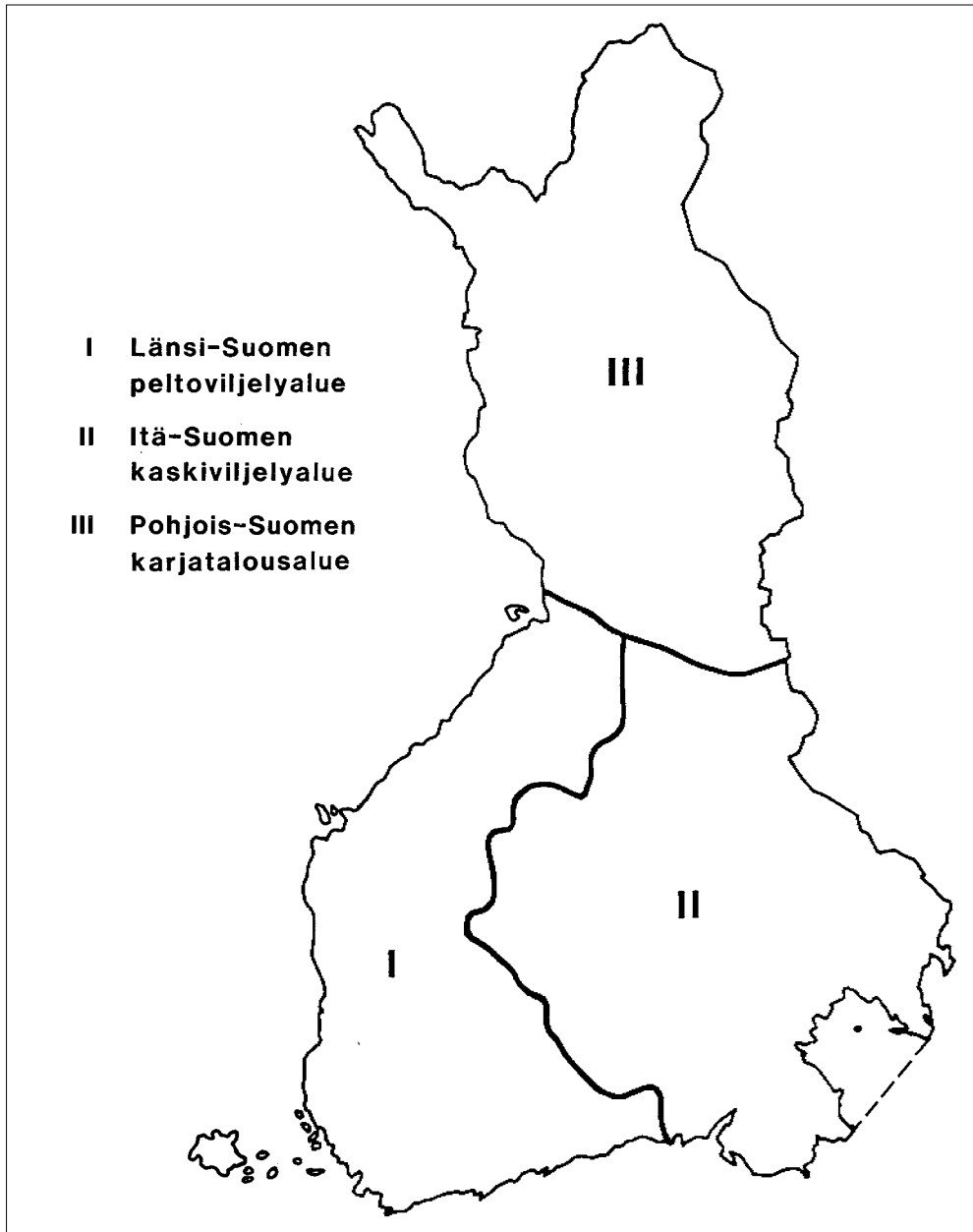
Keskiajan lopulla Itä-Suomessakin oli jonkin verran ryhmäkyliä. Ne olivat kalastajien ja eränkävijöiden asuinpaikkoja. Kun laajamittainen kaskiviljely Itä-Suomessa eteni ja elantoa alettiin tavoitella maataloudesta, asutus muuttui liikkuvaksi, koska oli siirryttävä kaskien mukana. Kaskiviljelyn tuloksena Itä-Suomen vähälukuinen väestö otti lyhyessä ajassa käyttöön laajoja alueita. Tiiviitä ryhmäkyliä ei tällöin voinut syntyä (Jutikkala 1968a, 39–40).

Kaskiviljely ei kuitenkaan eristänyt kaskipeltojen raivaajia toisistaan, koska kaskeaminen oli tehokkainta yhteistyössä. Yhteistyön muodoksi tulivat noin kymmenen talon muodostamat kaskiyhtiöt ja johtoon valittiin huuhtakuningas. Hän huolehti työnjohdosta kaskan polttamisen aikana. Hänen tehtävänään oli myös jakaa sato kaskiyhtiön osakkaille (Simonen 1949, 21–22).

Koska kaskeaminen oli liikkuva viljelyksen muoto, torpparilaitos ei koskaan kehittynyt yhtä laajaksi Itä-Suomessa kuin kiinteän peltoviljelyn alueella Länsi- ja Etelä-Suomessa (Gebhard 1908, kartta 32; Jutikkala 1968b, 196). Kaskikauden hiipuminen 1800-luvulla ajoi Itä-Suomen tilattoman väestön sietämättömään ahdinkoon. Tilattomien kohtalona oli asua pirttien nurkissa, tehdä kesällä satunnaisia maataloustöitä ja kulkea talvet kerjuulla (Haatanen 1968; Lento 1968, 250). Länsi-Suomen tilattomat olivat torppareita tai vähintään mäkitupalaisia: heillä oli sentään jonkinlainen oma asumus, itse raivattua peltoa sekä mahdollisuus omaan karjaan.

Itä-Suomen tilattoman väestön elinolosuhteet muuttuivat 1800-luvun mittaan yhä tukalammiksi. Tähän vaikutti myös väestönkasvu: vuodesta 1810 vuoteen 1870 Suomen väkiluku lisääntyi noin 70 prosenttia. Kahden miljoonan raja ylittyi 1870-luvun lopussa (Nummela 2019, 57). Väestönkasvu oli erityisen nopeaa maaseudun vähäväkisten keskuudessa (Pitkänen 1980, 367–368; Kekkonen 1987, 40). Itä-Suomen tilattoman väestön elämäntilanteen lohduttomuutta alettiin kutsua köyhäläisyydeksi. Se oli maamme ensimmäinen suuren luokan sosiaalipoliittinen ongelma.

Etelä- ja Länsi-Suomen tiiviit kylät säilyivät 1800-luvulle asti sarkajaon ansiosta. Se oli keino sovittaa yhteen talonpoikien omistusoikeus ja verotus. Kylän pelloit jaettiin määrämittaisella puutangolla talojen kesken niiden verolukujen mukaisessa suhteessa. Kun talot olivat saaneet ensimmäisen sarkansa, mittausta jatkettiin samassa järjestyksessä, kunnes koko pelto oli jaettu. Sarkajaossa pelto pirstottiin jopa satoihin pitkulaisiin maakaistaleisiin. Talot ryhmittyivät yhteisvainioiden läheisyyteen (Jutikkala 1968a, 43–45; Talve 1979, 54; Laine 2020, 144–154).

Maatalouden suuralueet 1800-luvun alussa. Temaattisesti yksinkertaistettu Soinisen alkuperäiskartasta. Lähde: Soininen 1974, 19; Katajamäki 1988, 13.

Sarkajaosta seurasi vainiopakko. Se oli tehokas yhteistoiminnan edistäjä, koska maan muokkaus ja kylvö sekä leikkuu- ja korjuutyöt oli tehtävä samanaikaisesti (Laine 2020, 155). Vanhalla maaseudulla yhteistoiminta oli muutenkin vilkasta. Talkoissa ja kökissä yhdistyivät hyöty ja huvi. Päivän ponnistelujen jälkeen pidettiin juhlat...”joissa

nuoret miehet ja naiset tunnollisen peltotyön mukaan valitaan tuleviksi aviopuolisoiksi ajattelevien vanhempien harkinnan ja suostumuksen mukaan” (Simonen 1949, 21).

Vainiopakon edellyttämä yhteistoiminta johti myös muodollisiin säännöksiin. Vuonna 1742 julkaistiin Ruotsissa talonpoikaissäädyn esityksen perusteella kyläjärjestysohjeet (Jutikkala 1942, 448). Tällä tavoin haluttiin edistää maatalouden tehokkuutta ja uudistusten omaksumista. Kyläjärjestykset korostivat kylän merkitystä maaseutuyhteisön perusyksikkönä. Kylänvanhin eli oltermanni apulaisineen muodosti kyläoikeuden, joka valvoi kyläjärjestyksen noudattamista. Tarvittaessa niskoittelevia kyläläisiä voitiin myös sakottaa. Kylänvanhimman johdolla talonpojat päättivät kyläkokouksessa töiden ajoittamisesta ja käytännön järjestelyistä. Myös torppareiden valitsemisesta päätettiin yhdessä (Jutikkala 1942, 449).

Kyläjärjestyksiä laadittiin 1700-luvun puolivälistä 1800-luvun loppupuolelle asti. Ne eivät kuitenkaan osoittautuneet riittävän tehokkaiksi maatalouspolitiikan välineiksi. Alettiin keskustella vainiopakon purkamisen mahdollisuuksista. Jakob Faggott oli edelläkävijä. Hän ehdotti vuonna 1746 julkaisemassaan kirjassa Svenska landbrukets hinder och hjälp Englannin esikuvan perusteella, että sarkojen sijasta kullekin talolle olisi jaettava ”isoja lohkoja”. (Jutikkala 1942, 451; Katajamäki&Kaikkonen 1991, 21).

Faggotin inoittamana alettiin puhua isojaosta. Se pantiin toimeen Suomessa vuonna 1762. Kukin talo sai peltonsa ja niittyensä muutamana suurena kappaleena. Yhteismetsät jaettiin talojen kesken. Metsien jakamisella haluttiin hillitä liialliseksi arvioitua kaskeamista ja tervanpolttoa. Isojako synnytti maaseudulle nykymuotoisen yksityisomistuksen perustan. Isojako lisäsi myös torppareita, sillä isäntä pystyi itsenäisesti päättämään torpan perustamisesta (Jutikkala 1968a, 53–55; Ylikangas 1986, 80–81).

Isojako ei toteutunut odotetusti, koska yhteisvainioiden perinne oli vahva. Niinpä käynnistettiin vuonna 1848 usjako. Talonpojat haluttiin lopullisesti vapauttaa jäykäksi tulkitun kyläyhteisön rajoitteista. Taustalla oli orastavan taloudellisen liberalismien etiäisiä: maataloudessa haluttiin edistää yksilöllistä yrittämistä (Kumpulainen 1989, 55).

Uusjaon yhteydessä Etelä- ja Länsi-Suomen vanhat ryhmäkylät alkoivat lopullisesti hajaantua, koska niistä alettiin muuttaa omien tilusten lähelle. Perinnönjaot vahvistivat tätä kehitystä. Kylien asema epämääräistyi. Uusi maatalouden malli heikensi tilattoman väestön asemaa, koska isäntävallan vahvistuminen kavensi heidän nautintaoikeuksiin. Juopa tilallisten ja tilattomien välillä jyrkkeni 1800-luvun lopun vuosikymmeninä (Jutikkala 1942, 519–523; Talve 1979, 54; Voutilainen 2016, 80; Toivanen 2018, 137).

Ikoninen rauha, idän ja lännen yhteinen perintö

Myyttisen aseman itä-länsi -keskustelussa on saanut vuonna 1323 solmittu Pähkinäsaaren rauha (ks. perusteellinen erittely Sarviaho 2017). Yleisimmän arvion mukaan läntinen alue Karjalan kannakselta Raahen eteläpuolelle jäi Ruotsille ja loput Suomen alueesta Novgorodille. On tulkittu, että rajan seurauksena Suomi jakautui kahtia ja

tämä näkyy erona itäiseen ja läntiseen Suomeen. Esimerkkejä on etsitty puheenparsista, makkaratyypeistä ja kokkojen polttamisajankohdista (Palo 2020).

Toisaalta on aiheellisesti kysytty: ”Miten varhaiskeskiaikainen, erämaiden halki kulkeva raja olisi voinut jakaa kansaa?” (Palo 2020, 2796). Todellinen selitys itä-länsi eriytymiselle ei ehkä olekaan Pähkinäsaaren rauhan raja, vaan siihen ovat vaikuttaneet ilmastolliset syyt sekä edellä kuvailut asutus- ja maataloushistorialliset kehityskulut. Pähkinäsaaren rauhan rajasta johdetut syy-seuraus -päätelmät aluekehitykseen ovat toki kiintoisaa historiallisen maantieteen kevennystä, mutta todelliset syyt ovat luultavasti syvemmällä (vrt. Sarviaho 2017; Palo 2020).

Erilainen maatalouden perinne vaikutti Länsi- ja Itä-Suomen kylärakenteisiin ja viljelymenetelmiin, mutta yksi periaate yhdisti: oli osattava tehdä yhteistyötä ja luottaa kanssaihmiin. Jo ammuin suomalaisten tajuntaan juurtui yhteistyön ja luottamuksen tärkeyden oivaltaminen. Aluetutkimuksen nykyäsittein: suomalaiset ymmärsivät jo satoja vuosia sitten sosiaalisen pääoman tärkeyden yhteisen menestyksen edellytyksenä.

Ruukkien ja tervan aika

Etenkin Keski-Ruotsin Bergslagenin runsaiden rautamalmivarojen ansiosta Ruotsista tuli jo varhaiskeskiajalla maailmanluokan raudantuottaja. Raudan valmistusprosessi vaati korkean lämpötilan, joka saavutettiin puuhiilien eli sysien polttamisella. Keski-Ruotsin metsävarojen pelättiin kuitenkin ehtyvän. Tuolloin suunnattiin katseet Suomen laajoihin metsiin.

Ruukkikylät

Suomessa oli myös tarjolla rautaruukkien tarvitsemaa koskivoimaa ja edullisia satamapaikkoja. Suomen kallioperästä toivottiin löytyvän malmisuonia. Kustaa II Aadolfin (hallitsijana 1611–1632) Suomen vierailun jälkeen aloitettiin järjestelmällinen malmien etsintä. Merkittäviä esiintymiä ei kuitenkaan löydetty (Pohjan pitäjän historia 1966, 195; Fiskars 2014, 18).

Suomeen kuitenkin perustettiin 1600-luvulla kaksikymmentä rautaruukkia. Rautamalmia tuotiin Ruotsista, etenkin Tukholman ulkosaaristossa sijainneesta Utön kaivoksesta. Tärkeimmäksi ruukkialueeksi kehittyi Pohjan kunta, jossa oli tarjolla runsaita metsävaroja, koskivoimaa ja Pohjankurun satama. Jonkin verran ruukkeja perustettiin myös muualle, esimerkiksi Satakuntaan. Ruukkikylistä kehittyi monipuolisia tehdasyhdyskuntia. Merkittävimmäksi ruukeista on osoittautunut vuonna 1649 perustettu Suomen vanhin yritys Fiskars, josta on kehittynyt kansainvälinen suuryritys (Varpela 1929, 166–168; Fiskars 2014).

Engraving of P.A. Kruskoph

Engraving of F. Tengström

FISKARS

i Pöytä-Suomen

Fiskars. Alkuperäisen kuvan tekijä Pehr Adolf Kruskoph. Painaja Fredrik Tengström 1836–1837. Museovirasto. Lähde: Finna.fi.

Tarvitsemansa runsaan puuhiilen vuoksi ruukkiteollisuus oli varhainen metsänkäyttöön perustuvan tapulitalouden ilmentymä. Rautaruukit saivat kruunulta metsien hankintaan liittyviä erivapauksia eli privilegioita. Alueen talonpojat kärsivät niistä, koska he tulivat riippuvaisiksi ruukeista ja vajosivat palkollisen asemaan. Ruukit sopivat puunhankinta-alueistaan ja kukin ruukinpatruuna hallitsi omaa reviiriään. Ruukkien ympärille syntyi lähes feodaalisia yhteisöjä. Toisaalta ne tarjosivat myös runsaasti työmahdollisuuksia ja erilaisia vapaa-ajan rientoja. (Ramsay 1915, 23–24; Helander 1949, 3).

Vähitellen ruukkien maaomaisuudet paisuivat todella suuriksi. Esimerkiksi vuonna 1780 Fiskarsin ruukki omisti noin 30 000 hehtaaria (Malmberg 1985). Ruukkien metsänahneuden seurauksena esimerkiksi itäisen Varsinais-Suomen ja läntisen Uudenmaan metsät olivat varattuja. Muilla metsänkäyttöön perustuvilla tuotantomuodoilla kuin raudanjalostukselle oli ruukkialueella niukasti laajenemismahdollisuuksia (Kaila 1931, 36).

Perinteisen teollisuuden hiipuminen ruukkikylissä käynnisti prosessin, jonka tuloksena kylät ovat nykyään monenlaisen kulttuurin ja pienyritysjäyden keskittymiä

(esim. Fiskars 2014, 63–73, 83–90). Uljaat miljööt, kiemurtelevat vedet ja lehtometsäinen luonto houkuttelevat enevästi vierailijoita ja uusia asukkaita. Vanhoilla kujilla kävelminen haltioittaa ja synnyttää tunteen suureen jatkumoon sulautumisesta.

Ensimmäinen massamuotoinen vientituote

Terva oli Suomen tärkein vientituote 1600-luvulta 1830-luvulle. Jo 1600-luvulla tervasta tuli määräsuuruisissa tynnyreissä myytävä standardituote (Ajo 1946, 43, 51). Tervan kysynnän voimistumisen aiheuttivat löytöretket ja siirtomaavallan alkaminen. Tervaa tarvittiin laivojen kyllästys- ja tiivistysaineena. Suomen runsaat havumetsät olivat ihanteellista raaka-ainetta tervan massatuotannolle.

Suurvalta Ruotsin alueellisessa työjaossa tervantuotanto sopi Suomeen, koska tervan kuljettaminen Keski-Euroopan markkinoille oli kannattavampaa kuin sahatavaran. Terva kytki Suomen kolonialismiin ja Länsi-Euroopan johtamaan maailmantalouden järjestelmään (Alho 1949, 17; Kuisma 2006, 29).

Elmo Kaila kirjoitti vuonna 1931 ilmestyneessä väitöskirjassaan ”Pohjanmaa ja meri”: ”Savon, Karjalan ja Pohjanmaan talonpoikain tervahaudoista oli lähtöisin se terva ja piki, joilla Englannin, Hollannin ja Ranskan mahtavain kauppahuoneiden ja -komppaniain Itä-Intian ja Kiinan purjehtijat sekä Afrikan rantamaita tyhjentelevät orjalaivat oli sivelty ja tiivistetty” (Kaila 1931, 50; Kuisma 2006, 29).

Tervanpoltto oli huomattavasti kehittyneempi ja metsälle suuremman arvon antava tuotantomuoto kuin kaskeaminen. Siirtyminen tervanpolton dominoimaan metsänkäyttöön oli tapuliteorian mukainen jalostusastetta nostava yhteys eteenpäin. Tervanpolton yleistymisen synnytti länsi-itä suunnassa edenneen alueellisen prosessin. Taloudellisesti kannattavampi tervanpoltto työnsi kaskeamista kohti itää. Tervanpoltto keskittyi 1600-luvun loppuun mennessä Pohjanmaalle, Keski-Suomeen sekä Etelä- ja Keski-Savoon (Kaila 1931, 36).

Sisämaan tervantuotanto joutui vaikeuksiin 1700-luvulla. Syinä olivat Ruotsin suurvalta-aseman päättäneet Uudenkaupungin (1721) ja Turun (1743) rauhat, joiden seurauksena sisämaan tervalle ei jäänyt sopivia vientisatamia. Erityisesti haitallinen oli Viipurin siirtyminen Venäjälle. Sisämaassa oli pakko palata kaskiviljelyyn (Kaila 1931, 366). Pohjanmaasta tuli 1700-luvun jälkimmäisellä puoliskolla tervantuotannon pääalue. Tasaisuus ja jokien runsaus helpottivat tervan maa- ja vesikuljetuksia.

Pohjanmaalta vietiin ulkomaille 1600-luvun lopussa 46 prosenttia koko Ruotsin ja 57 prosenttia Suomen tervasta. Sata vuotta myöhemmin vastaavat luvut olivat 80 prosenttia ja 95 prosenttia. Terva alkoi olla 1700-luvun lopussa puhtaasti pohjalainen tuote (Kaila 1931, 82). Kaupungit Kristiinankaupungista Ouluun hyötyivät tervakau-pasta. Laajoissa osissa Pohjanmaan maaseutua tervanpoltto oli 1700-luvun lopussa ja 1800-luvun alussa tärkein elinkeino. Tervan ajasta kertovat paikannimet: Hautakankaat, Hautapellot ja Tervaskalliot.

Tervanpoltto käynnissä, miehet seuraavat. Suomen Metsämuseo. Lähde: Finna.fi.

Tervan tapulitaloudelliset yhteydet

Ruotsissa noudatettiin 1600-luvulla merkantilistista talouspolitiikkaa. Tavoitteena oli keskittää vaurautta suurimpiin kaupunkeihin ja erityisesti pääkaupunkiin. Esimerkiksi Pohjanmaan tervakauppaa hallinoi Tukholman tervakomppania, jonka kautta terva vietiin Keski-Euroopan markkinoille. Pohjanmaan rannikkokaupungeilla ei ollut vientioikeuksia.

Tervakaupan suurin taloudellinen hyöty jäi Tukholman tervaporvareille. Asetelmassa oli piirteitä metropoli-satelliitti -teorian kuvaamasta tilanteesta jossa ...”metropoli kerää taloudellista ylijäämää satelliiteiltaan ja käyttää sen oman taloudellisen kehityksensä hyväksi” (Frank 1971, 30). Vastaavaa asetelmaa kuvaa myös Immanuel Wallerstein maailmanjärjestelmäteoriassaan (Chirot & Hall 1982, 85).

Merkantilistinen säätely, niin sanottu tuoteplakaatti vuodelta 1724, rajoitti ulkomaalaisten alusten purjehtimista Pohjanlahden satamiin. Myöskään ruotsalaiset alukset eivät Pohjanmaalle tulleet, koska muualla oli luvassa suurempia ansioita (Ajo 1946, 52–53; Kuisma 2006, 64–65). Pohjanmaan rannikolla oli itse ryhdyttävä rakentamaan laivoja, jotta riittävän runsas tervanvienti oli mahdollista. Tukholmassa pohjalaisten vankkoja aluksia arvostettiin ja niitä alettiin myös myydä. Laivoja alettiin tehdä myös tilauksesta. Laivanrakennusalue ryhmittyi kapeaksi nauhaksi Pohjanmaan rannikolle (Kaila 1931, 207, 267–311). Tervanpolttovyöhyke siirtyi samalla idemmäksi: se antoi tilaa vielä tuottavammalle metsänkäyttömuodolle (Ajo 1946, 53).

On arvioitu, että Ruotsiin kuulumisen loppuaikoina laivat toivat jopa enemmän vientituloja Pohjanmaalle kuin terva (Alanen 1962; Toivonen 1963, 96). Vaikka tervakau-

den synnyttämä laivanrakennus Pohjanmaan rannikolla vähitellen hiipui, perinne ei katkennut. Rannikolla säilyi pienimuotoinen veneenrakennus.

Vuonna 1966 Pekka Koskenkylä perusti Pietarsaareen Nautorin. Hänellä oli idea lasikuituisten luksuspurjeveneiden rakentamisesta. Syntyivät Swanit. Yritys menestyi ja saavutti maailmanlaajuisen maineen. Nykyään se on italialisomistuksessa. Tervakauden aikana syntynyt laivanrakennusperinne on saanut näin jatkoa. Kyse on talouden pitkiin aaltoihin liittyvästä ilmiöstä; menestys ei synny tyhjästä, vaan sen perusta voi olla jopa satoja vuosia sitten syntyneissä asetelmissä. Tätä kutsutaan emergenssiksi (Mannermaa 1999, 25–42).

Tapuliteorian katsannosta laivanrakennuksen vilkastuminen oli yhteys taaksepäin: tavoitteena oli parantaa tapulituotteen kuljetusta tuotantoalueelta kuluttajille. Toisaalta laivanrakennus on myös yhteys eteenpäin, koska metsän jalostusaste nousi. Ilman tervaa Pohjanmaa laivanrakennus tuskin olisi kuitenkaan vilkastunut. Elmo Kailan mukaan terva olikin Pohjanmaan päävientitavara, pääomien kokoaja, laivaliikenteen ja laivanrakennuksen syntymisen ja kehityksen luoja (Kaila 1931, 365).

Kapitalismi henkii Pohjanmaalle

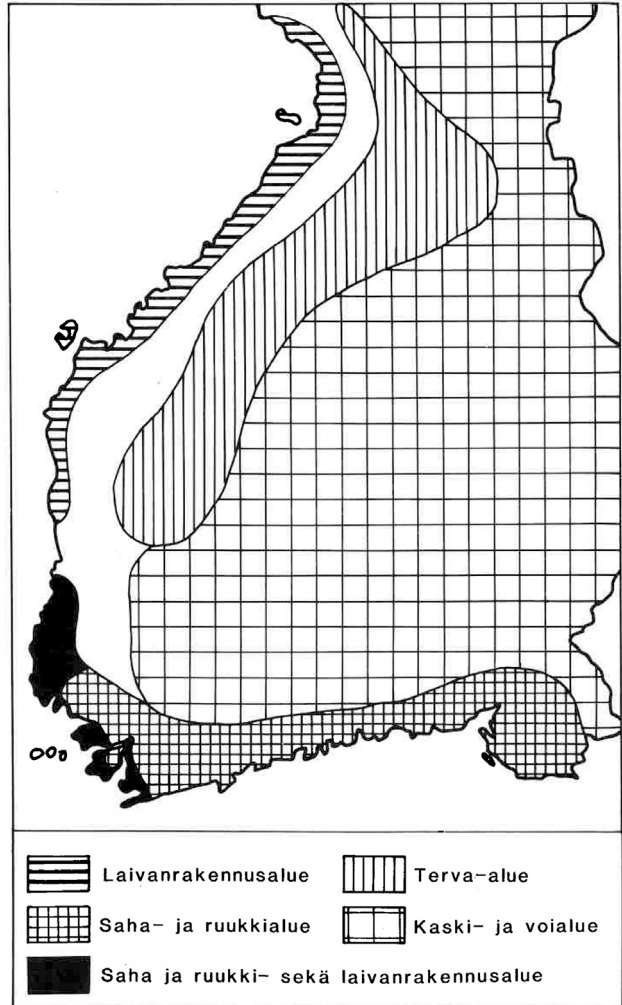
Tervan synnyttämä vauraus kiinnitti rahankäyttöön perustuvan vaihdantatalouden Pohjanmaalle: kapitalismin henki liikkui lakeuden yllä jo 1700-luvulla. Suomen talouden kasvot katsoivat maailmaa Pohjanmaan kautta. Pohjanmaan tärkeimpien satamakaupunkien saatua paljolti Anders Chydeniuksen toimeliaisuuden ansiosta vuonna 1765 tapulioikeudet eli luvan käydä ulkomaankauppaa ohi Tukholman, alkoi pohjalaisen merenkulun ja laivanvarustuksen suuri aika (Kuisma 2006, 112–113).

Kritisoidessaan merkantilistista säätelyä ja puolustaessaan elinkeinovapautta, Chydenius esitti ajatuksia, jotka tulivat tunnetuiksi jonkin verran myöhemmin Adam Smithin taloudellisen liberalismien perusteoksessa Kansojen varallisuus.

Pohjanmaalle alkoi kerääntyä pääomia tervanviennin, laivanrakennuksen ja laivanvarustuksen ansiosta. Kasvava varallisuus alkoi vahvistaa kauppaa ja alkamassa ollutta teollisuutta. Tästä hyötyi erityisesti nykyisen Pohjanmaan maakunnan alue. Tervatalouden ansiosta maaseutuväestön elinolosuhteet olivat keskimääräistä paremmat. Torppareita ja muita maaseudun vähäosaisia ei Pohjanmaalla ollut koskaan samanveroisesti kuin esimerkiksi Hämeessä ja Varsinais-Suomessa.

Maaseudun äärimmäinen hätä, köyhäläisyys, ei vaivannut Pohjanmaata Itä-Suomen veroisesti. Kartanoita oli Pohjanmaalla vähän. Luokkaerot olivat kohtalaisen pieniä: maaseudun ytimenä olivat tasavaralliset talonpojat. Vauraus näkyy myös rakennusperinteessä. Sen tunnetuimpia ilmentymiä ovat komeat maalaistalot, kaksifooninkiset.

Tervatalous synnytti Pohjanmaalle länsi-itä-suuntaisen alueellisen työnjaon asetelman, jossa rannikon kaupunkien takana oli laivanrakennusvyöhyke ja sitä seurasi

Alueellinen työnjako 1700-luvun lopussa. Valkoisella merkitty alue on eri toimintojen välinen vaihtumisvyöhyke. Temaattisesti yksinkertaistettu Kailan alkuperäiskartasta. Lähde: Kaila 1931, 207; Katajamäki 1988, 14.

tervanpolttovyöhyke. Suomenselän tienoilla alkoi kaskiviljelyvyöhyke, jossa oli myös myös paikka paikoin karjataloutta. Tervatalous muokkasi historiallisesta Pohjanmaasta toiminnallisesti yhtenäisen alueen, jossa erityisen tärkeää oli rannikon ja sisämaan vuorovaikutus. Esimerkiksi Vaasan luontainen yhteistoiminta-alue ulottuu Ähtäriin ja Alajärvelle asti (Katajamäki 1988, 14).

Vaasan mieltäminen pelkästään kapean rannikkokaistaleen pääkaupungiksi ei tee oikeutta historian muovaamalle asetelmalle. Nykyinen erottelu rannikon "Pohjanmaahan" ja sisämaan "Etelä-Pohjanmaahan" jakaa historiallisen Etelä-Pohjanmaan keinoitekoisesti kahtia. Pohjanmaa taas viittaa Etelä-Pohjanmaan, Keski-Pohjanmaan ja Pohjois-Pohjanmaan muodostamaan kokonaisuuteen. Ruotsinkielisen rannikkoalueen eli Österbottenin nimittäminen "Pohjanmaaksi" on vailla perusteita. Suomeksi se on Vaasan rannikkoseutu.

Tervan hiipuminen

Vuonna 1809 Suomesta tuli Venäjään kuuluva suuriruhtinaskunta. Itä-Suomen yhteys Viipuriin palautui. Tervantuotanto ei kuitenkaan enää palautunut. Koskien partaille alettiin perustaa vesisahoja. Perustettiin myös joitakin järvimalmia jalostavia ruukkeja, joista tunnetuin on Ilomantsin Möhkö. Pietarin vaikutusalueella ollut maaseutu hyötyi suurkaupungin läheisyydestä: Pietari tarjosi työmahdollisuuksia ja tarvitsi laajalta alueelta maataloustuotteita.

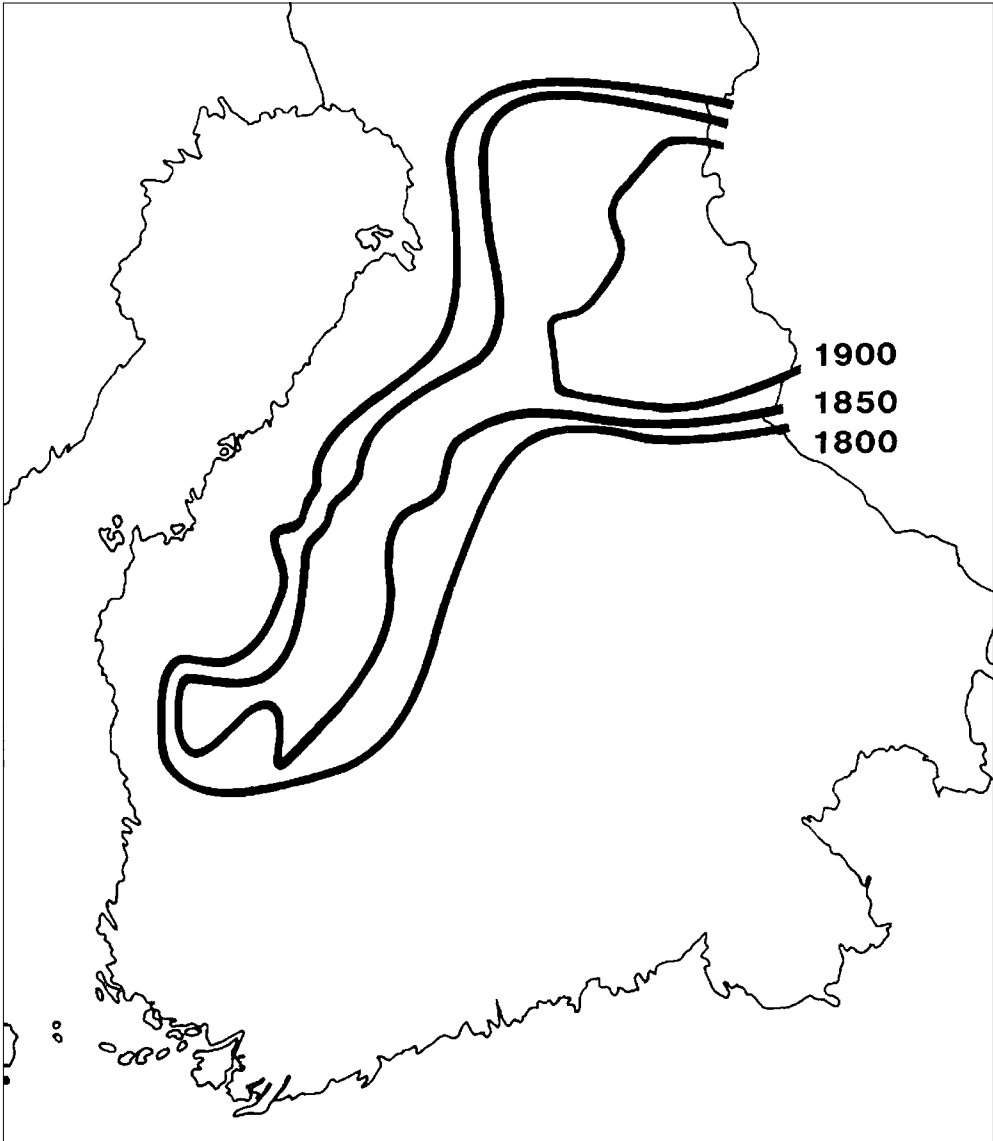
Kokonaisuutena 1800-luku oli tervatalouden väistymisen vuosisata. Vielä 1820-luvulla tervan osuus Suomen kokonaisviennistä oli 26 prosenttia, mutta vuonna 1890 enää 3 prosenttia (Katajamäki 1988, 8). Vähenemiseen vaikuttivat ulkoiset syyt: 1800-luvun edistyessä alettiin yhä useammat laivat rakentaa raudasta. Lisäksi tervalle kehitettiin korvaavia kyllästysaineita. Puutavaran kysyntä maailmanmarkkinoilla vilkastui. Sen vienti Suomesta alkoi olla kannattavaa. Tervan oli väistyttävä. Tässä toteutui Reino Ajon esittämä säännönmukaisuus... ”tuotanto, vaikka se olisi kuinka kannattavaa, lakkaa, jos väestön valittavana on vieläkin tuottavampi ansiokeino” (Ajo 1946, 41).

Tervantuotanto ei hiipunut pelkästään ulkoisten tekijöiden vuoksi. Tärkein sisäinen tekijä oli isojako. Sen yhteydessä metsät jaettiin talojen kesken. Ennen isojakoa tervanpoltto ei rasittanut ketään erityisesti. Tätä asetelmaa isojaolla haluttiin muuttaa, koska pelättiin metsien ehtymistä. Isännät alkoivatkin säästää metsiään. Tervanpoltto alkoi ensin vähentyä historiallisella Etelä-Pohjanmaalla, sitten Keski-Pohjanmaalla ja lopuksi Pohjois-Pohjanmaalla. Vuonna 1900 runsasta tervantuotantoa oli enää Kajaanin kihlakunnassa, etenkin Kuhmossa, jossa isojakoa ei toimeenpantu (Hautala 1956, 139; Ajo 1946, 68; Toivonen 2018, 135–141).

Kainuussakin tervantuotanto joutui kilpailemaan muiden metsänkäyttömuotojen kanssa. Rautatien ulottuminen Kajaaniin vuonna 1904 vaikutti rajoittavasti tervanpolttoon. Puutavarayhtiöt alkoivat ostaa metsiä. Vuokramiehiksi vajoneet talonpojat eivät enää pystyneet käyttämään metsiä tervanpolttoon yhtä vapaasti kuin aikaisemmin. Viimeinen sinetti suurimittaisen tervanpolton päättymiselle myös Kainuussa oli vuonna 1909 Kajaaniin rakennettu selluloosatehdas. Tervanpoltto joutui lopullisesti antamaan periksi tuottavammalle metsänkäyttömuodolle. Vuoden 1910 jälkeen tervan osuus Suomen kokonaisviennistä vakiintui alle yhteen prosenttiin. Tervan aika oli ohi (Hautala 1956, 304–305; Katajamäki 1988,8).

Suomen idean voimistuminen

Ajatus Suomesta itsenäisenä kansakuntana alkoi hiipiä esiin 1700-luvun lopun vuosikymmeninä. Georg Magnus Sprengporten laati ehdotuksen Suomen tasavallan pe-

Tervantuotantoalueen väistyminen. Temaattisesti yksinkertaistettu Ajon alkuperäiskartasta. Lähde: Ajo 1946, 68; Katajamäki 1988, 17.

rustuslaiksi vuonna 1786. Sen mukaan Suomi olisi liittovaltio, jossa maakunnilla olisi huomattavan laaja itsehallinto. Suomi olisi irronnut Ruotsista Venäjän tukemana. Hanke ei edennyt säätyvaltiopäiville.

Sprengporten tuki myös Carl Gustaf Armfeltin johtamaa Anjalan liittoa, joka oli kapinaliike kuningas Kustaa III:ta vastaan. Upseerit neuvottelivat venäläisten kanssa Suomen itsenäisyydestä, mutta hanke kuivahti alkuunsa. Pinnanalainen idea oli kuitenkin tullut näkyväksi. (Syrjö, ei painovuotta).

Kansakuntien joukkoon³

Ruotsi menetti Suomen Venäjälle vuonna 1809. Samana vuonna Porvoon valtiopäivillä Suomen säädyt vanhoivat uskollisuuttaan Venäjän keisarille. Keisari Aleksanteri I antoi hallitsijavakuutuksen, jossa hän lupasi pitää voimassa perustuslailliset oikeudet ja liittää Suomen Venäjään autonomisena suuriruhtinaskuntana. Kustaa III:n aikaiset lait siirtyivät suuriruhtinaskuntaan sellaisinaan. Niissä hallitsijalla oli suuret valtaoikeudet. Tärkeää kuitenkin oli, että Suomi sai oman erillishallinnon. Valtiopäivien päätäjäsissä keisari yltyi lausumaan, että Suomen kansa oli nyt ”kohotettu kansakuntien joukkoon” (Meinander 2017, 122).

Suomeen perustettiin Ruotsin mallin mukainen keskushallinto. Sen ytimessä olivat säätyvaltiopäivät, senaatti ja keskusvirastot. Senaattia johti keisarin edustajana kenraalikuvernööri ja varapuheenjohtaja vastasi nykyistä pääministeriä. Pietarissa oli Suomen asiain komitea, jonka ministerivaltiosihteerin esitteli Suomen asiat keisarille. On tulkittu, että Aleksanteri I ei synnyttänyt suomalaista kansallisvaltiota, mutta valtiokoneiston hän perusti. Se tarjosi mahdollisuuden suomalaisille vahvistaa maansa valtioluonnetta (Alapuro 2019, 221).

Niin sanotun Turun romantiikan aikana esitettiin vuonna 1640 perustetussa Turun Akatemiassa kriittisiä ajatuksia Venäjästä. Liian rohkea ajattelu johti käytännön seurauksiin. Turun romantiikan johtohahmo A. I. Arwidsson vastusti venäjän tuloa virkakieleksi ja puolusti suomen asemaa. Tämä tulkittiin vaaralliseksi nationalismiksi; Arwidsson erotettiin yliopistosta ja hän muutti Ruotsiin. Sallitun rajat määriteltiin jo varhaisessa vaiheessa ja suomalaiset oppivat olemaan varovaisia.

Aluekehityksen kannalta ja muutenkin oli pääkaupungin siirtäminen vuonna 1812 Turusta Helsinkiin seurauksiltaan kauaskantoinen. Tätä täydensi yliopiston pakkomuutto uuteen pääkaupunkiin vuoden 1827 Turun palon jälkeen. Luultavasti pelättiin, että epätoivottavat vaikutteet olisivat helpommin tarttuneet vanhaan sivistyskaupunki Turkuun kuin nousukasvaiheessa olevaan Helsinkiin. Jos pääkaupunki olisi säilynyt Turussa, olisi esimerkiksi aluekehityksen kannalta tärkeät päätiet ja rautatiet linjattu toisin.

Turun romantiikan perinne kuitenkin jatkui, kun Helsinkiin perustettiin vuonna 1830 Lauantaiseura. Seuran alkuaikoina keskusteltiin filosofiasta ja kirjallisuudesta, mutta vähitellen pohdinnat kiertyivät Suomen tulevaisuuteen ja sivistyksen tärkeyteen kansakunnan synnyssä. Perustettiin Suomalaisen Kirjallisuuden Seura ja sanomalehti Helsingfors Morgonblad. Lauantaiseuran jäseniä olivat myöhemmät suurmiehet Johan Vilhelm Snellman, Johan Ludvig Runeberg, Johan Jakob Nervander, Elias Lönnrot ja Zachris Topelius. Siihen kuului myös kaksi naiskirjailijaa, J. L. Runebergin vaimo Fredrika Runeberg ja sisar Carolina Runeberg.

³ Tämä luku perustuu merkittyjen lähteiden ohella useisiin internet-lähteisiin.

Porvoon valtiopäivät vuonna 1809. Turun Museokeskus. Lähde: Finna.fi.

Suomen idea voimistui 1800-luvun edetessä, kun eliitti alkoi vahvistaa uuden kansakunnan perustaa. J. V. Snellman (1806–1881) tiivistä ajattelunsa pääkohdat vuonna 1842 ilmestyneessä väitöskirjassaan *Läran om staten*, suomennettuna *Valtio-oppi*. Se perustui laajaan lukeneisuuteen ja 1800-luvun eturintaman filosofien ajatusten soveltamiseen. Snellman esitti, että tärkeintä on sivistys ja kansallishenki, joka saa yksilöt toimimaan valtion hyväksi. Muotoutuvan kansakunnan ruotsinkielinen sivistyneistö näki, että suomen kieli on nostettava hallinnon ja sivistyksen kieleksi. Myös Snellman oli tämän periaatteen tinkimätön puolestapuhuja. (Klinge 2015).

Elias Lönnrot julkaisi vuonna 1835 Kalevalan ensimmäisen laitoksen. Se kertoi Suomen myyttisestä menneisyydestä ja nostatti itsetuntoa.

Zachris Topeliuksen vuonna 1876 suomeksi ilmestynyt *Maamme* kirja kertoi Suomen maakunnista, luonnosta ja historiasta. Suomenkielinen kirjallisuus syntyi. Aleksis Kiven Seitsemässä veljeksessä esittämä vertauskuvallinen näky Suomen tulevaisuudesta sai eliitin nielaisemaan kahdesti ja osalla lakkasi henki kulkemasta kokonaan.

Eino Leinon runous oli maailmanluokkaa. Maalaustaide teki näkyväksi sen, mikä on suomalaista. Sibelius kertoi saman musiikilla. Teatteri ja ooppera terävöittivät kansallista itseymmärrystä. Arkkitehtuuri säväytti uhkealla kauneudellaan. Kirjasto- ja perustettiin. Rautatiet lisäsivät alueiden tasa-arvoa ja edistivät elinkeinoja. Elettiin uuden ajan aamua.

Suomen Talousseura oli perustettu jo vuonna 1797 Turkuun. Se antoi maatalouden kehittämiseen liittyvää neuvontaa. Autonomian aikana sen merkitys lisääntyi. Senaatti tilasi siltä erilaisia selvityksiä. Talousseura perusti Suomen ensimmäisen maatalousoppilaitoksen Mustialaan vuonna 1840. Talousseura oli lähtökohta Suomen maatalousneuvonnalle ja pohjusti maaseudun vahvistumista. Se toimii edelleen Turussa pääasiallisena toiminta-alueenaan Varsinais-Suomen ruotsinkieliset kunnat.

Metsät alettiin nähdä yhä tärkeämpinä Suomen idean vahvistajina. Ensimmäinen metsälaki tuli voimaan vuonna 1851. Laki oli senaatin talousosaston varapuheenjohtajan Lars Gabriel von Haartmanin luomus. Päämääränä oli suojata metsiä. Haartman arvioi etenkin suursahojen hallitsemattoman toiminnan metsien uhkaksi. Yleinen etu edellytti sääntelyä, jotta metsäteollisuuden tulevaisuus pystyttäisiin turvaamaan (Kuisma 2006, 222–224). Aikanaan von Haartmanin edustama merkantilistinen sääntelylinja joutui antamaan periksi talouden vapaammalle tulkinnalle.

Metsävaltion vahvistumista edisti metsähallinnon organisoiminen. Metsänhoitohallitus perustettiin vuonna 1863; 1900-luvun alussa nimi muutettiin Metsähallitukseksi. Aluksi tehtävänä oli valvoa kruununmetsien hoitoa, mutta aikanaan tähän lisättiin metsätalouden edistäminen ja luonnonsuojelu.

Keisari Aleksanteri II antoi Suomen uudistua ja vahvistua

Venäjä hävisi Krimin sodan ja sen suurvalta-asema heikkeni. Vuonna 1855 keisariksi tullut Aleksanteri II oli pakon edessä ja hänen oli tehtävä jättiläisvaltakunnassaan uudistuksia. Vuonna 1856 hän suostui Suomea koskevaan erilliseen uudistusohjelmaan. Sillä oli viisi tavoitetta (Meinander 2017, 158):

1. Kaupan ja merenkulun kehittäminen.
2. Teollisuuden vahvistaminen.
3. Koululaitoksen laajentaminen maaseudulle.
4. Liikenneyhteyksien parantaminen.
5. Virkamiesten palkkojen korottaminen.

Uudistusohjelman toteuttaminen edellytti säätyvaltiopäivien koolle kutsumista ja syksyllä 1863 ne avattiin 54 vuotta edellisten jälkeen. Puolan vuoden 1863 kevään kapinan säikäyttämänä keisari päätti tehdä Suomesta venäläisen liberalismiin malliesimerkin. Säätyvaltiopäivät alkoivat kokoontua viiden vuoden välein (Meinander 2017, 158).

Suomessa toteutettiin 1800-luvun jälkipuoliskolla mittava elinkeinopoliittinen uudistusohjelma. Tuolloin taottiin itsenäisen Suomen talouselämän perusta. Ruotsin ajalta periytynyt merkantilistinen sääntelytalous taipui liberalismiksi: sahateollisuuden rajoitteet purettiin, säädettiin osakeyhtiölaki, poistettiin ammattikuntapakko, sallittiin vapaa muutto-oikeus maan sisällä (Kosonen et al. 1979, 18; Kekkonen 1987).

Merkittävä Suomen ideaa vahvistanut uudistus oli myös oman valuutan, markan saaminen vuonna 1863. On arvioitu, että markka edisti Suomen länsivientiä erityisesti sen jälkeen, kun se vuonna 1877 sidottiin kultakantaan ja Ranskan kultafrangiin (Meinander 2017, 161). Perustettiin myös ensimmäiset liikepankit Suomen Yhdyspankki vuonna 1862 ja Kansallis-Osakepankki vuonna 1889; se oli suomalaisuusliikkeen vastine ruotsinkielisten Yhdyspankille (Meinander 2017, 171). Monien vaiheiden lopputulemana nämä pankit ovat osa nykyisen Nordean perustaa. Vuonna 1860 perustettu Suomen Hypoteekkiyhdistys lainoitti erityisesti suurempia tilanomistajia. Sen rinnalle syntyi 1900-luvun alussa osuuskassoja pientilallisten luottoja varten.

Aluekehityksen kannalta merkittävä päätös oli kuntien perustaminen seurakunta- jaon mukaisesti maaseudulle vuonna 1865. Tätä ennen seurakunnat olivat huolehtineet myös monista maallisista tehtävistä, jotka liittyivät esimerkiksi kansansivistykseen ja huono-osaisista huolehtimiseen. Seurakunnat olivat pieniä ja myös monet kappeliseurakunnat saivat perustaa oman kunnan.

Enimmillään Suomessa oli yli 600 kuntaa. Kunnan tehtävät alkoivat lisääntyä vähitellen, mutta alusta pitäen oli mukana kansakoulujen perustaminen (Jutikkala 1942, 620). Kaupunkien hallinnosta päätettiin vuonna 1873. Pitkälle 1900-luvulle kaupungit ja maaseudut haluttiin pitää kuntajaotuksella tiukasti erillään. Kuntajako tuki pieniin paikallisyhteisöihin perustuvaa kehitystä. Historialliselta olemukseltaan Suomi on pienten paikallisyhteisöjen mosaiikki.

Kunnallinen demokratia jäi aluksi ohueksi, sillä suurimmalla osalla kuntalaisista ei ollut äänioikeutta. Kuntia hallitsi vähälukuinen yläluokka. Tämä synnytti ristiriitoja ja jännitteitä, joita esimerkiksi Väinö Linna taitavasti kuvaa teoksensa Täällä Pohjan tähden alla ensimmäisessä osassa (Linna 1959). Valtiollisella tasolla laaja äänioikeus toteutui vuoden 1906 eduskuntauudistuksessa, mutta kunnallinen demokratia tuli todelliseksi vasta Suomen itsenäistyttyä (Soikkanen 1966). Paikallisyhteisöjen demokratiavajeen synnyttämiä jännitteitä purkautui traagisesti vuoden 1918 sisällissodassa.

Yhdeltä osin Suomen idea jäi vajaaksi, sillä yhtenäistä aluehallintoa ei onnistuttu perustamaan, vaikka sen tarve tunnistettiin. Suomeen muotoutui 1800-luvulla vieläkin voimassa oleva kaksinapaisuus: vahva keskushallinto ja kuntien laaja itsehallinto. Välissä on valtion monenkirjava aluehallinto, heiveröinen maakuntahallinto ja koelma kuntayhtymiä. Selkeytymistä ei ole näkyvissä, ei edes rajojen yhtenäistämistä. Aluekehittämisen kannalta aluehallintomme sekavuus on suuri haitta.

Suomen idean edistymistä vahvistivat 1800-luvun lopulla ja 1900-luvun alussa myös kansalaisjärjestöjen perustaminen, sanomalehdistön ja kirjallisuuden monipuolistuminen, puolueiden järjestäytyminen ja urheilusankarien kansainvälinen menestys. Bruttokansantuote kolminkertaistui vuodesta 1860 vuoteen 1913 (Meinander 2017, 173). Keisari Aleksanteri II:n salamurha vuonna 1881 ei pysäyttänyt Suomen valtioketjua. Walter Runebergin ja Johannes Takasen veistämä keisari Aleksanterin patsas paljastettiin Senaatintorilla vuonna 1894.

Aleksanteri II:n muistopatsas Senaatintorilla. Kuvattu vuonna 1894, kuvaaja tuntematon. Helsingin kaupunginmuseo. Lähde: Finna.fi.

Uno Cygnaeuksen tarmokkuuden ansiosta kansakoulua kävi 1900-luvun alussa melkein puolet maaseudun tytöistä ja pojista. Yleinen oppivelvollisuus säädettiin kuitenkin vasta Suomen itsenäistyttyä vuonna 1921. Oppikouluja perustettiin ja yliopistopiskelijoiden määrä lisääntyi (Meinander 2017, 176). Tuon ajan johtavat poliitikot näkivät kulttuurin perustavanlaatuisen merkityksen kansakunnan muodostumisessa. Edes keisarin Suomea tukahduttavat toimet 1800-luvun lopussa ja 1900-luvun alussa eivät enää pystyneet hillitsemään suomalaisten pyrkimystä itsenäiseksi.

Saha- ja paperiteollisuus synnyttävät taloudellisen itsenäisyyden

Sahateollisuutta oli Suomessa jo 1500-luvulla. Etelä-Suomen kartanosahoilla ja kaupunkien läheisillä kauppiaiden sahamyllyillä oli tärkeä paikallinen merkitys. Pohjanmaan rannikon talonpoikaissahat palvelivat alueen laivanrakennusta. Vanha sahatteollisuus oli kuitenkin pienimuotoista eikä sillä ollut mahdollisuuksia laajamittaiseen vientiin (Kuisma 2006, 54).

Höyrysahojen mullistus

Sahateollisuuden kehittyminen suomalaiseksi suurteollisuudeksi oli kivulias prosessi. Vaikka vienti 1700-luvun mittaan lisääntyi sahaukseen liittyneiden keksintöjen ansiosta, sahat olivat edelleen riippuvaisia koskivoimasta, mikä lisäsi kuljetuskustannuksia. Sahat säilyivät pieninä (Alho 1949, 21; Lakio 1975, 81). Runsaan sahauksen pelättiin myös ehdyttävän metsiä liikaa. Sahat eivät saaneet uhata metalliteollisuuden puuhiilen saantia. Käsitys sahoista metsien hävittäjinä säilyi 1800-luvun puoliväliin asti. Vasta tuolloin alettiin oivaltaa Suomen metsien todellinen laajuus (Meinander 1968, 153–167).

Huolimatta nihkeydestä sahatteollisuus vahvistui. Viimein 1830-luvulla sahatavaroista tuli Suomen tärkein vientituote (Katajamäki 1988, 8). Kuitenkin vasta 1800-luvun puolivälissä alkoi kehittyä tilanne, joka laukaisi sahatteollisuuden vähittäisen laajenemisen. Lähtökohta oli Keisari Aleksanteri II:n sallima uudistuspolitiikka. Sahateollisuuden rajoitteiden kannattajat jäivät alakynteen, tärkeimpänä senaatin varapuheenjohtajana kauan toiminut Lars Gabriel von Haartman (Katajamäki 1988, 20; Kuisma 2006, 239).

Vuonna 1857 sallittiin höyrysahojen perustaminen. Samaan aikaan muidenkin merkantilististen rajoitteiden purkamisen kanssa lisääntyi sahatavaran kysyntä maailmanmarkkinoilla. Tästä seurasi suurten höyrysahojen läpimurto. Sillä oli syvä vaikutus aluekehitykseen. Höyrysahat eivät enää olleet riippuvaisia koskivoimasta. Ne kannatti sijoittaa mahdollisimman laajojen puunhankinta-alueiden tyviosiin. Tällainen sijainti oli edullinen kuljetuskustannusten minimoinnin kannalta: raaka-aineet voitiin uittaa vesistöjä myöten sahalle ja valmis sahatavara laivata suoraan ulkomaille vietäväksi.

Ihanteellisiksi vientisahojen sijaintialueiksi tulivat suurten jokien suualueet (Heller 1949, 149). Tornionjoen suusta (Tornio), Kemijoen suusta (Kemi), Oulujoen suusta (Oulu), Kokemäenjoen suusta (Pori) ja Kymijoen suusta (Kotka) kehittyi 1800-luvun lopulla sahateollisuuden keskuksia (Varpela 1929, 173–198). Rannikolle sijoittuneet suursahat alkoivat ostaa talonpoikien ja pienten sisämaan vesisahojen metsiä turvataksaan raakapuunsaantinsa. Vähitellen huomattava osa etenkin Itä-Suomen vesisahoista lopetti toimintansa. Tukit uitettiin jokisuiden suursahoille (Lakio 1975, 105; Lakio 1981; Alapuro 1980, 37–38; Hoffman 1980, 62).

Rannikon sahateollisuuden voimistuessa muotoutui metsäteollisuuden alueellisen työnjaon perusasetelma: jakaantuminen puuta luovuttaviin alueisiin ja puuta jalostaviin alueisiin. Jo 1800-luvun lopussa muovautunut asetelma on säilynyt perustaltaan samanlaisena yli sata vuotta. Vuosien 1900 ja 1910 välisenä aikana esimerkiksi Pohjois-Karjalan uitto lisääntyi 50 prosenttia, mutta maakunnassa sahattujen tukkien lukumäärä väheni noin 30 prosentilla. Pohjois-Karjalan uiton osuus koko maan uitosta oli 1930-luvun lopussa 15 prosenttia, mutta osuus koko maan metsäteollisuuden

Hietasen saha Kotkassa. Kymenlaakson museo. Lähde: Finna.fi.

Tukinuittoa. Alkavaa ruuhkaa selvitetään Vuokalan väylän Karhukoskella. Suomen Metsämuseo. Lähde: Finna.fi.

jalostusarvosta ainoastaan 2 prosenttia. Etelä-Savossa hakatusta metsästä jalostettiin maakunnan ulkopuolella 1970-luvulla 74 prosenttia (Oksa 1979; Etelä-Savon seutukaa-valiitto 1975, 135).

Itä-Suomen köyhäläisväestölle metsä- ja uittotyöt toivat 1800-luvun lopussa kipeästi kaivattuja ansiomahdollisuuksia. Metsätöitä tehtiin myös talvella ja ainakin osa tilat-tomista välttyi lähtemästä jokatalviselle kerjuulle (Jutikkala 1968b, 194). Metsätyöt eivät kuitenkaan ratkaisseet kokonaan Itä-Suomen suhteellisen liikaväestön toimeentulo-ongelmia. Olisi tarvittu enemmän torppia. Metsien arvon lisääntyminen kuitenkin hillitsi niiden perustamista. Maanomistajat halusivat suojella metsiään torppareiden kaskeamiselta ja kotitarvekäytöltä (Jutikkala 1968b, 194).

Monien Itä-Suomen tilattomien katse kääntyi Kymenlaaksoon. Kasvavissa metsä-teollisuuskeskuksissa tarvittiin työvoimaa. Merkantilististen rajoitteiden purkaminen salli työn perässä muuttamisen. Itä-Suomesta suuntautuikin melko voimakas muut-toliike Kymenlaaksoon 1800-luvun lopun ja 1900-luvun alun vuosikymmeninä (Lento 1951, 202). Muuallakin keskukset kasvoivat. Esimerkiksi Helsingin väkiluku kolmin-kertaistui vuodesta 1880 vuoteen 1910. Muutto maaseudulta kaupunkeihin oli alkanut (Meinander 2017, 173).

Tilattomalle Itä-Suomen väestölle merkantilismin kumoutuminen oli sosiaalipo-liittinen uudistus. Merkantilismin laillisen suojelun periaate, ammattikuntapakko ja muuttorajoitukset kahlitsivat tilattoman väestön köyhäläisyyteensä. Vuonna 1987 julkaisemassaan väitöskirjassa Merkantilismista liberalismiin Jukka Kekkonen tulkit-see, että köyhäläisyyden yleistymisen Itä-Suomessa oli yksi liberalistista lainsäädäntöä edistänyt tekijä 1800-luvun Suomessa (Kekkonen 1987, 40–41).

Paperiteollisuus varmistaa metsävaltion menestyksen

Keski-Euroopassa tehtiin 1800-luvun alkupuolella tärkeitä paperinvalmistukseen liit-tyneitä keksintöjä. Yksi tärkeimmistä oli, että paperinvalmistuksessa lumppu opittiin korvaamaan puumassalla. Suomeen alettiin perustaa 1860- ja 1870-luvun vaihteessa puuhiomoja: Mänttään, Kyröskoskelle, Valkeakoskelle, Inkeröisiin, Tampereelle ja Kuu-sankoskelle. Ensimmäiset paperitehtaat perustettiin puuhiomoiden yhteyteen (Ramsay 1915, 48; Alho 1949, 78).

Ensimmäiset kemiallista prosessia hyödyntäneet sulfiitiselluloosatehtaat perus-tettiin 1870-luvulla. Nekin sijoittuivat usein hiomoiden yhteyteen. Käytännöksi vakiin-tui, että hioke-, selluloosa- ja paperitehtaat asettuivat lähelle toisiaan. Näin välttyttiin puuhiokkeen ja sellun pitkiltä kuljetuksilta, joista aiheutui huomattavasti enemmän kustannuksia kuin valmiin paperin kuljetuksesta (Hjerppe 1979, 90).

Sanomalehdistön nopea laajeneminen Keski-Euroopassa lisäsi painopaperin ky-syntää. Suomen paperivienti länteen käynnistyi ja Venäjä-riippuvuus väheni. Tämä oli tärkeää, sillä slavofiilisen suuntauksen voimistumisen seurauksena suomalaiselle

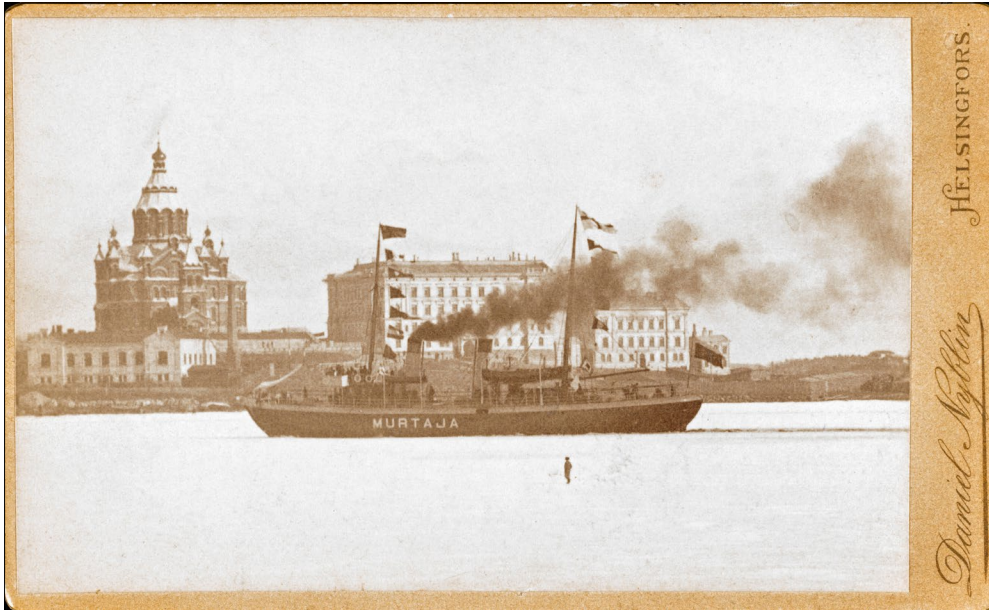
Äänekosken paperitehdas 1900-luvun alussa. Kuvaaja Gustaf Albert Stoores. Keski-Suomen museo. Lähde Finna.fi.

paperille oli määrätty tuontitulli. Sillä ei ollut kohtalokkaita seurauksia, mutta herättiin etsimään länsimarkkinoita. Tässä onnistuttiin ja 1900-luvun alussa länsivienti ylsi lähes 40:een prosenttiin paperin kokonaisviennistä (Alho 1949, 91; Meinander 2017, 171).

Paperin vieminen Keski-Eurooppaan ja Englantiin edellytti ympärivuotisia yhteyksiä. Suomessa alettiin 1800-luvun lopulla kehittää talvimerenkulkua. Ensimmäinen jäänmurtaaja nimeltään Murtaaja hankittiin vuonna 1890 Tanskasta. Erityisen aktiivinen jäänmurtaaja-asiassa oli Mäntän tehtaan patruuna G.A. Serlachius (Keskisarja 2010; Sahara 2017). Myöhemmin jäänmurtaajien rakentamisesta kehittyi itsenäinen vientisektori, aivan samoin kuin purjelaivojen rakentamisesta tervakauden aikana. Jäänmurtaajat ovat esimerkki tapuliteoreettisesta yhteydestä taaksepäin: tarvittiin tapulituotteen kuljetusta palveleva liikennejärjestelmä.

Kun kirjoitan tätä Turussa Aurajoen suussa sijaitsevassa kodissamme, katson Ruisalon saaren toisella puolella olevia puiden latvat ylittäviä Meyerin telakan suurnostureita. Siellä rakennetaan maailman suurimpia risteilijöitä. Voiko taito suunnitella ja rakentaa tällaisia jättiläisiä olla lähtöisin metsäperustamme aikanaan edellyttämästä tarpeesta oppia rakentamaan erikoisaluksia? Kurottuuko Turun Pansioon tapuliteoreettinen yhteys vuosisatojen takaa?

Puunjalostusteollisuus vilkastutti myös Suomen konepajateollisuutta. Tukinuiton yleistyminen 1800-luvun lopun vuosikymmeninä lisäsi tukkilauttojen hinaukseen käytettyjen höyryalusten tarvetta. Suuri osa puunjalostusteollisuuden palveluksessa

Suomen ensimmäinen jäänmurtaja S/s Murtaja Eteläsatamassa Katajanokan edustalla. Valokuvaaja Daniel Nyblin 1890. Helsingin kaupungin museo. Lähde: Finna.fi.

1800-luvun lopussa 1900-luvun alussa olleista hinaaja- ja varppialuksista rakennettiin Varkauden konepajoissa (Alho 1949, 103; Itkonen & Nevala 2020, 22).

Myös hioke- ja paperikoneiden valmistaminen monipuolisti konepajateollisuutta. Vähitellen paperikoneista tuli metsäteollisuuden itsenäinen vientisektori. Metsäperustasta kimmahaneet tapuliteoreettiset yhteydet eteenpäin olivat moninaiset. Ne ulottuivat myös lasitehtaisiin, jotka aikanaan tarvitsivat suuren määrän puuta uuniensa lämmittämiseen. Polttoaineen saatavuus vaikutti tehtaiden sijaintipäätöksiin. Suomeen syntyi 1800-luvun lopussa ja 1900-luvun alussa lankarullateollisuutta, vanerinvalmistus laajeni, puusepänteollisuus monipuolistui ja tulitikkuteollisuus kukoisti (Ramsay 1915, 52; Voionmaa 1922, 503; Alho 1949, 170; Helander 1949, 163–164).

Paperiteollisuuden läpimurto täydensi höyrysahojen aluekehitykseen jättämää jälkeä. Tehtaat tarvitsivat paljon energiaa ja tämän vuoksi ne sijoittuivat sisämaahan suurten koskien partaille. Metsätöiden ja uiton lisääntymisen seurauksena Itä- ja Pohjois-Suomen maaseudun tilattomien toimeentulo parani. Tehdasyhteisöt tarjosivat työpaikkoja (Voionmaa 1922, 502; Halmekoski 1960, 12).

Tehdasyhteisöjen pienoismaailmat

Jo rautaruukkien ympärille syntyi yksittäisiä tehdasyhteisöjä, mutta vasta puunjalostusteollisuuden läpimurto synnytti tehdasyhteisöjen saariston. Metsäteollisuuden yhdyskuntien kirjo vaihteli suurista paperiteollisuuskeskuksista pieniin sahayhteisöihin.

söihin ja vaneritehdasyhdyskuntiin (Kortelainen 1991; Kortelainen 1992). Kaikki olivat metsänkäyttöön perustuvia tapulitalouksia. Ne olivat lokaliteettiteorian tarkoittamia paikallisyhteisöjä, joihin välittyivät kansainvälisen talouden heilahtelut.

Ylintä valtaa yhteisössään käytti tehtaan omistaja, patruuna. Sanan patruuna alkuperä on latinan pater, isä. Hän rakensi tehtaan vaikutuspiiriin oman mikromaailmansa, jossa työntekijöiden koko arki hengitti tehtaan tahdissa. Tehdas huolehti asunnoista, sairaanhoidosta ja vapaa-ajan riennoista. Vastineeksi hyvän elämän edellytysten tarjoamisesta työntekijöiden oli sitouduttava ehdottomasti tehtaaseen ja sen omistajan pyrkimyksiin. Etenkin paperiteollisuuspaikkakunnilla omistajan ehdotonta valtaa ilmensi hänen palatsimainen kotinsa (Keskisarja 2010, 244–247; Raiskio 2012, 253–258).

Metsäteollisuuden paternalistiset tehdasyhteisöt eivät selkeästi asetu klassisiin Tönniesin ja Durkheimin paikallisyhteisöjaotteluihin (Gregory et al. 2009, 103–104; Durkheim 1933; Katajamäki 1988, 6–7.) Ne olivat klassisten jaottelujen yhdistelmiä,

G.A. Serlachiuksen koti Mäntän linna. J. Grönroosin valokuvaamo. Valkeakosken museot. Lähde: Finna.fi.

tehtaanomistajien ihanneyhteisöjä, jonka periaatteet hän määräsi maksimoidakseen yrityksensä tuottavuuden (vrt. Raiskio 2012, 253; Keskisarja 2010).

Patruunoiden tavoitteena oli synnyttää sitovan sosiaalisen pääoman luonnehtimia yhteisöjä, joita he pystyivät kontrolloimaan tehokkaasti. Kun heidän työntekijänsä alkoivat rakentaa itselleen yhdistävää sosiaalista pääomaa etsimällä yhteistyöhön muiden tehdastyöläisten kanssa, alkoivat hankaluudet. Työväenliikkeen ja ammattiyhdistysliikkeen oli vaikea saada jalansijaa tehdasyhteisöissä. Kommunistit ja ammattiyhdistysliikkeen näkyvät edustajat erotettiin. Ulkopuolisia ei haluttu päästää tehtaan johdon ja työntekijöiden väliin (Raiskio 2012, 254–255). Tämä henki on palannut, sillä 2020-luvun alun kuuma aihe työmarkkinoilla on työnantajien halu lisätä paikallista sopimista.

Nykyhetkestä on vaikea kurottua patruunoiden mielenmaisemaan. Ehkä he kovan liikemiespinnan alla olivat myös idealisteja ja herkkiä sieluja. Esimerkiksi Mäntän patruuna G. A. Serlachius oli Suomen kultakauden taiteilijoiden tärkeä mesenaatti (Keskisarja 2010, 223–264). Patruunoilla oli unelma, unelma täydellisestä paikallisyhteisöstä. Näin nähtynä metsäteollisuusyhteisöt olivat saksalaisen filosofin Ernst Blochin (1885–1977) määrittelemiä konkreettisia utopioita. Erona abstraktista utopiasta konkreettinen utopia voi toteutua faktoihin perustuvan tiedon perusteella (Lakkala 2010, 58).

Tämän tiedon suvereneja haltioita patruunat tulkitsivat olevansa. Heillä oli viileä järki ja innostuksen aate. Tämä ilmenee hyvin Rudolf Waldenin paljon siteeratusta puhekatkelmasta hänen 60-vuotisjuhlissaan Myllykoskella 7.12.1938 (Raiskio 2012, 7): ”Lasten iloiset kisat, nuorison urheilu, kauniiden kotien kohoaminen tehtaiden liepeillä, ne ovat olleet elämäni suurimpia ilonaiheita. Elämänmyönteinen, isänmaallinen tehdasyhdyskunta, on se suuri ihanne, jota minulle suoduin voimin olen pyrkinyt toteuttamaan.”

Tapulitalous ja liikenne

Keskeinen tapuliteorian kiinnostuksen kohde on tapulitaloutta palveleva liikennejärjestelmä. Isojen purjelaivojen rakentamisen aloittaminen tervakaudella ja talvimerenkulun kehittäminen paperiteollisuuden laajenemisen kaudella ovat liikenteeseen liittyviä tapuliteoreettisia yhteyksiä. Myös tukkien kuljetukseen liittyi useita liikenteellisiä ratkaisuja: uittoväylien kunnostus, kanavien rakentaminen, uittossa tarvittujen alusten kehittäminen, tukkien siirtolaitteistot vesistöstä toiseen ja uittoyhdistysten perustaminen.

Tapuliteoreettisesti mielenkiintoinen on myös rautateiden rakentaminen. Otetiinko Suomen rautatieverkon rakentamisessa huomioon metsäteollisuuden kuljetustarpeet? Täsmällisen vastauksen antaminen on vaikeaa, sillä siinä määrin sekava oli rakentamisen aloittamiseen 1860-luvulla johtanut prosessi. Aluksi näytti siltä, että vesireitit kanavineen olisivat rautateitä parempi ratkaisu.

Zachris Topelius näki rautatiet tulevaisuuden ratkaisuna. Hän arvioi niiden avaavan uusia mahdollisuuksia hyvinvoinnille ja sivistykselle. J. V. Snellman tunnisti kanavilla

hyviä puolia, mutta rautateiden olevan kuitenkin ensisijaisia. Hän näki rautateiden palvelevan maatalouden, teollisuuden ja kaupan kehittymistä. Rautateiden ansiosta Suomen hyvinvointi ja sivistys lähenisivät Euroopan muita kansakuntia. Lopulta päädyttiin rautateihin (Zetterberg 2011, 19–20). Kokonaan ei kanavista luovuttu. Tästä oli osoituksena esimerkiksi Saimaan vesistöalueen Suomenlahteen yhdistävä Saimaan kanava ja monet pienemmät kanavat.

Varsinkin vuonna 1870 avatun Riihimäki-Pietari-radon ansiosta Saimaan etelärannasta ja Kymenlaaksosta tuli ihanteellinen paperiteollisuuden sijaintialue: koskivoiman saatavuuden lisäksi oli hyvät yhteydet Pietariin. Kymenlaakso sijaitsi laajan tukkien hankinta-alueen suussa. Esimerkiksi 1920-luvun puolivälissä Kymenlaakson paperitehtaiden osuus koko maan paperiteollisuuden tuotannosta oli lähes 40 prosenttia (Varpela 1929, 192). Myös myöhemmin Kymenlaakso säilytti asemansa Suomen paperiteollisuuden ydinalueena (Niinisalo 1974, 264). Pietarin rata edisti myös Riihimäen, Lahden ja Kouvolan kehitystä.

Lahti sijaitsi rautatien ja vesireittien yhtymäkohdassa. Sinne perustettiin heti rautatien valmistuttua kaksi höyrysahaa. Rautatieverkon ulottuminen Keski-Suomeen ja Savoan vilkastutti Jämsä-Jyväskylä-Äänekoski-alueen sekä Kuopion seudun puunjalostusteollisuutta (Varpela 1929, 196–197). Mäntän paperitehtaan patruuna Gustaf Adolf Serlachius vaikutti voimallisesti Tampereelta pohjoiseen suuntautuvan radan linjaukseen. Linjaus oli jo päätetty, mutta Serlachiuksen säälimättömän tarmon tuloksena rata rakennettiin Näsijärven itäpuolelta Vilppulan kautta. Mäntän tehtaiden kuljetusyhteydet paranivat oleellisesti (Keskisarja 2010, 139–145).

Mitä ilmeisimmin ratojen linjaukseen vaikuttivat myös muut tekijät kuin metsäteollisuuden tarpeet (Kallio 1925, 23–68). Vailla merkitystä eivät olleet varmaankaan Venäjän sotilaspoliittiset intressit, joiden vuoksi vältettiin liian lähellä rannikkoa kulkevia ratoja. Esimerkiksi rantarata Turusta Rauman ja Porin kautta Vaasaan ja edelleen Ouluun jäi rakentamatta.

Rautateiden vaikutus Suomen yhdyskuntarakenteeseen on ollut huomattava. Hyvinkää, Riihimäki, Karjaa, Kouvola, Seinäjoki, Pieksämäki, Haapamäki ja Ylivieska ovat syntyneen rautateiden risteysasemien ympärillä (Zetterberg 2011, 87–88). Lähellä toisiaan sijaitsevat asemat synnyttivät varsinkin suurimpien kaupunkien ympäristöissä nauhamaisia asutusrakenteita. Ennen yksityisautojen läpimurtoa suuressa osassa maata kaupungeissa käytiin asioimassa ja työssä junalla.

Metsäsektorin suppilomalli

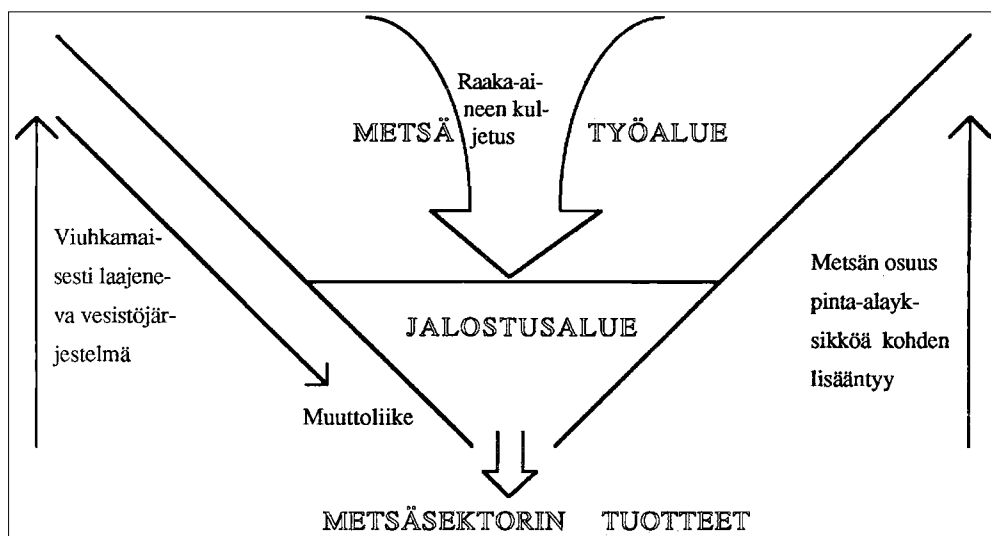
Kehyksenä olkoon vesistöjärjestelmä, joka muodostuu merestä, joesta, järvistä, kanavasta sekä jokeen ja järviin laskevista puroista. Vesistöjärjestelmä laajenee viuhkamaisesti etäisyyden mereen kasvaessa. Metsän määrä pinta-alayksikköä kohden lisääntyy sisämaahan edettäessä.

Suuret vientisahat sijoittuvat rannikolle joen suualueelle ja harvemmin sisämaahan vesireittien ja rautateiden tai kanavien yhtymäkohtiin. Paperiteollisuus sijoittuu koskien partaille ja jossakin määrin joen suualueelle. Vesistöjärjestelmän alaosan jalostusalue ulottaa vaikutuksensa laajalle. Esimerkiksi Kymenlaakson jalostusalueen raaka-aineen hankinta ulottui jo 1920-luvulla koko Päijänteen vesistöalueeseen sekä Saimaan vesistöalueella Sotkamoon ja Kuhmoon asti. Kemi-Tornio-seudun jalostusalue kurottui Kemijoen ja Tornionjoen sekä niiden lukuisten sivujokien varsille aina kaukaisimpia Lapin metsäseutuja myöten (Varpela 1929, 193–194).

Perinteinen teollisuuden sijaintiteoria ei pysty selittämään Suomen metsäteollisuuden yllä kuvattua sijaintilogiikkaa. Klassisen teorian tunnetuin edustaja on saksalainen Alfred Weber, joka vuonna 1909 julkaisi urauurtavan tutkimuksensa teollisuuden sijoittumiseen vaikuttavista tekijöistä *Über den Standort der Industrien*. Suomen erityisolosuhteet ovat kuitenkin lähinnä Keski-Euroopan ja Englannin teollistumisesta ideansa ammentaneen teorian ulottumattomissa (Katajamäki 1988, 24–29).

Perinteinen teollisuuden sijaintiteoria on kiinnostunut yksittäisistä tehtaista. Suomessa metsään perustuva tuotanto on kokonaisuus, jonka pääosat ovat metsätyö, raakapuun kuljetus ja metsäteollisuus. Yhdessä ne muodostavat metsäsektorin. Siinä on samoja piirteitä kuin Michael Porterin hahmottelemassa klusterissa. Suomen aluerakenteen perustan ymmärtämisen kannalta on paljon oleellisempaa tunnistaa metsäsektorin alueellisen työnjaon perushahmo kuin etsiä enemmän tai vähemmän keinotekoisia yhteyksiä Suomen erityisolosuhteiden ja yleisen sijaintiteorian välillä.

Tämä pätee muihinkin muunlaisissa maantieteellisissä ja kulttuurisissa ympäristöissä syntyneisiin yhteiskuntatieteellisiin teorioihin, joita kerta toisensa jälkeen sovitetaan Suomen olosuhteisiin samalla logiikalla kuin lapsi sovittaa nelikulmaisia

Metsäsektorin alueellisen työnjaon suppilomalli. Lähde: Katajamäki 1988, 29.

kuutioita pelilautansa pyöreään koloon. Olisi tieteellisesti arvokasta, jos suomalaiset yhteiskuntatieteilijät pystyisivät Suomen erityisyydestä käsin haastamaan lähinnä englanninkielisen maailman valtavirran teorioita ja osoittamaan niiden yleispätevyyden harhaksi. Myönnettäköön, että tällainen asenne vähentäisi todennäköisyyttä saada kirjoituksia julki englanninkielisissä kansainvälisiksi mielletyissä tiedejulkaisuissa.

Maaseudun suuri aika 1800-luvulta 1950-luvulle

Toisen maailmansodan jälkeiseen aikaan asti enemmistö suomalaisista asui maaseudulla ja heistä valtaosa työskenteli maataloudessa. Suuri aika perustui vahvaan paikallisuuteen ja agraariunelmaan. Suuren ajan varjo on pitkä: vielä nykyäänkin puhutaan politiikassa budjettiriihestä ja iltalypsyistä. Hyväosaisilla autoilla on oma talli.

Kukoistuksen vuosikymmeninä kehitys kulki Heikki Ylikankaan mukaan... ”kohden yhä pienempiä taloudellisia, hallinnollisia ja vapaan kansalaistoiminnan alan yksiköjä. Pienimuotoistuminen oli ilmausta lisääntyvästä eikä suinkaan vähentyvästä maaseudun aineellisesta ja henkisestä iskukyvyistä sekä toimeliaisuudesta. Yhdestä kylästä saattoi tulla useassa suhteessa itseriittoinen toiminnallinen yksikkö. Siellä oli koulu, kauppa, posti ja meijeri ynnä lisäksi lainakirjasto, osuuskassan konttori sekä maamiesseuran, nuorisoseuran tai työväenyhdistyksen alaosasto. Kaikkien näiden erilaiset kokoukset, iltamat, näyttelyt ja talkootyöt takoivat kyläkuntaa sosiaalisesti suhteellisen turvalliseksi ja yhteisöllisesti miellyttäväksi kokonaisuudeksi” (Ylikangas 1990, 233).

Näin monipuoliseksi maineikas historioitsija kuvaa maaseudun suuren ajan kylää. Sitä voi hyvin perustein luonnehtia Ferdinand Tönniesin Gemeinschaftiksi.

Kauhea aika käynnisti muutoksen

Noin 90 prosenttia väestöstä työskenteli 1800-luvun puolivälissä maataloudessa. Teollistuminen ja kaupungistuminen olivat alkutekijöissään. Maaseutu lillui pysähtyneisyydessä; maatalous yksipuolistui viljasta saadun hyvän hinnan ja laajana jatkuneen viinan kotipolton seurauksena (Kunnas 2018, 347). Karjatalous taantui. Turmion tie johti vuosien 1867–1868 romahdukseen.

Viljanviljelyyn liittyy Suomessa kaksi uhkaa: lyhyt kasvukausi sekä alku- ja loppukesän hallanherkkyys (Voutilainen 2016, 78). Vuosina 1867–68 hallat iskevät ja sadot menetettiin. Varmuusvarastoja ei ollut riittävästi. Suomen budjetista vastannut valtiovaraintoimituskunnan päällikkö J. V. Snellman ei nähnyt mahdolliseksi jakaa viljaa ilman vastiketta. Hätäaputyömaat olivat näännyttäviä; palkka ei riittänyt työmiehen tai -naisen saati koko perheen elättämiseen, kuolema riehui järkyttävästi esimerkiksi Riihimäki-Pietari ratatyömaalla (Zetterberg 2011, 34).

Snellman ei halunnut ottaa lainaa viljan ostoon, koska pelkona oli vastaperustetun markan arvon häiriintyminen. Avun sijasta kansaa kannustettiin omatoimisuuteen, tyyliin pane leipään puolet petäjäistä. Lehdet kirjoittivat nälänhädän uhkasta ja kuvernöörit lähettivät huolestuneita viestejä. Tietämättömyyteen Snellman ei voinut vedota (Hirvonen 2013, 138)

Kun hädän laajuus viimein ymmärrettiin, Snellmankin ryhtyi ripeisiin toimiin, mutta liian myöhään. Nälkiintyneet lähtivät erityisesti Itä- ja Pohjois-Suomesta kerjuulle. Kulkutaudit levisivät. Yhteensä kuoli 120 000 ihmistä, noin kuusi prosenttia kansasta. Se oli suhteellisesti ja määrällisesti enemmän kuin vuoden 1918 sisällissodassa tai toisessa maailmansodassa (Kunnas 2018, 335). Snellman joutui kantamaan poliittisen vastuun: hän erosi valtionvaraintoimituskunnan päällikön paikalta vuonna 1868 (Hirvonen 2013, 139). Kovasydäminen toiminta nälkäkatastrofin aikana synkistää suurmiehemme muistoa pysyvästi.

Tragedian jälkeen alettiin ymmärtää monipuolisuuden merkitys. Käynnistyi sitkeä pyrkimys kohti omavaraisuutta (Jutikkala 1942, 524–525). Suomalaisessa maaseutu-

Vuonna 1868 nälkään kuolleiden työläisten muistomerkki. Kuopion kulttuurihistoriallinen museo. Lähde: Finna.fi.

perinteessä ruokaan ja sen tuottamiseen liittyy taloudellisen ajattelun tuolla puolen olevia tunteen syviä kerrostumia. Tragedian jälkeen maitotalous alkoi kehittyä. Suomalaista voita vietiin etenkin Pietariin ja Englantiin. Maatalouden tuotantovälineet ja tuotantomenetelmät kehittyivät. Aurat, äkeet, niitto- ja haravakoneet sekä puimakoneet yleistyivät, kasvinjalostus kehittyi. Peltoala lähes kaksinkertaistui vuodesta 1880 vuoteen 1910 (Katajamäki & Kaikkonen 1991, 30).

Karjatalouden vahvistuminen lisäsi heinänkylvöä ja myös muiden rehuksvien osuus peltoalasta suureni. Karjatalous vähensi maaseudun tuotannollisen perustan herkkyyttä: heinään halla ei pysty läheskään yhtä helposti kuin viljaan. Karjatalouden vahvistuminen edisti myös maatalouden alueellista työnjakoa: Itä- ja Pohjois-Suomen hallanarat alueet saattoivat keskittyä karjatalouteen, viljanviljely alkoi painottua Etelä- ja Länsi-Suomeen.

Metsäteollisuuden läpimurto lisäsi 1800-luvun lopussa huikkeasti metsien arvoa. Puun myynti kanavoi maaseudulle uudenaikaiseen maatalouteen siirtymisen kannalta elintärkeitä pääomia. Metsäyhtiöt ostivat metsiä ahneesti, mutta lainsäädännöllä tämä torjuttiin ja talonpoikien asema tärkeinä metsäomistajina säilyi. Tämä voimisti heidän taloudellista ja poliittista vaikutusvaltaansa (Jutikkala 1942, 525–527; Granberg 1989, 33–34; Kuisma 2019, 275–292).

Ihmisten maaseutu

Maaseudun suuri aika perustui ihmisten tekemään työhön. Käsi- ja jalkapareja tarvittiin paljon, koska maatalous oli pitkälle 1900-luvulle melko koneistamatonta. Ihmiset ja hevoset tekivät pääosan töistä. Vuonna 1929 Suomessa oli 2 000 traktoria, mutta yli 300 000 hevosta (Linkola 1936, 534–535). Metsä- ja uittotöissä tarvittiin runsaasti työvoimaa, parhaimpina vuosina 1930-luvulla jopa 200 000 miestä.

Metsätöillä oli perustavanlaatuisen tärkeä merkitys Itä- ja Pohjois-Suomen pienviljelijöille. Maaseudun suuren ajan kaaren ilmentäjä on alkutuotannon työpaikkakehitys. Työpaikat lisääntyivät vuoteen 1940 asti. Alkutuotannossa oli tuolloin 1,2 miljoonaa työpaikkaa, enemmän kuin milloinkaan aikaisemmin tai myöhemmin.

Vuonna 1901 Suomessa oli itsenäisiä maanomistajia ainoastaan 33 prosenttia maanviljelijäväestöstä. Tilattomien asema oli heikko. Hannes Gebhard oli tilattoman väestön alakomitean sihteeri ja osoitti tilastollisesti ongelmien laajuuden. Heti itsenäistymisen jälkeen toteutettiin torpparivapautus. Sitä täydennettiin vuonna 1922 Lex Kalliolla, joka synnytti uusia pientiloja erityisesti Itä-Suomeen. Tällä tavoin Suomen syntyi hieman yli 100 000 uutta itsenäistä pientilaa. Ennen toista maailmansotaa Suomessa oli vajaat 250 000 maatilaa. (Katajamäki & Kaikkonen 1991, 31; Waris 1974, 22; Virtanen 2003, 10).

Pientilojen perustamisen tukeminen ilmensi nuoren tasavallan agraariunelmaa: tavoitteena oli yhtenäinen kansakunta, jonka perustana ovat itsenäiset talonpojat. Si-

Maaseudun suuren ajan idylli. Pihtiputaan kirkonkylä 1900-luvun alussa. Kuvaaja Nestor Saastamoinen. Keski-Suomen museo. Lähde: Finna.fi.

sällisodan voittajat arvioivat yhteiskuntarauhan säilyvän varmimmin, jos vähäosaiset ja epävakaat väestönosat kiinnitetään maahan.

Erytisen tärkeänä nähtiin maatalouden kehittäminen Neuvostoliittoon rajoittuvilla alueilla. Maataloudellinen rajaseututoiminta oli tärkeä maatalouspolitiikan osa 1920- ja 1930-luvuilla. Pääteltiin, että ”paras puolustus maalle on itsenäinen, hyvin toimeentuleva pienviljelijäväestö rajaseuduilla” (Hämäläinen 1990, 84). Pientilavaltainen maaseutu saattoi estää oikeistodiktatuuriin suistumisen. Suurmaanomistajien maaseutu olisi voinut 1930-luvun vaaran vuosina kääntää tilanteen IKL:n eduksi (Ylikangas 1990, 233).

Maaseudun aatteellinen organisoituminen

Ylivoimainen enemmistö suomalaisista asui 1800-luvun lopun vuosikymmeninä maaseudulla. Haparoiden muotoutuvan kansakunnan älymystö katsoi maaseudulle ja näki valistusta kaipaavan kansan. Maatalouden kehittymisen ehtona nähtiin osaava ja oppiva maaseutuväestö. Juopottelusta sikiävän huonon elämän ja tapojen turme-

luksen arvioitiin jäytävän maaseuväestön siveellistä tahtoa ja heikentävän nuoren kansakunnan pyrkimyksiä kehittyä oikeaksi valtioksi.

Ajan aate tarttui laihialaiseen Juho Hietaseen hänen koulukaupungissaan Vaasassa. Hän katsoi Laihialle ja näki nuorison holtittomuutta. Hän oivalsi, että tulevaisuuden maahenki ja kestävästi hyvä elämä syntyvät tai ovat syntyvät nuorison kautta. Tarvitaan kurinalaisuutta, uutta oppia ja sivistystä. Näitä päämääriä toteuttamaan tarvittaisiin yhteistä toimintaa. Tällä tavoin Hietanen hahmotteli ensimmäisen kerran nuorisoseuran idean. Laihialle ei ensimmäistä nuorisoseuraa kuitenkaan perustettu, vaan Kauhavalle vuonna 1881. Käynnistäjänä oli Matti Sippola. Hietaselle kuitenkin kuuluu kunnia nuorisoseuraliikkeen perusajatusten ajattelemisesta ja muotoilemisesta.

Juho Hietanen ja Santeri Alkio (1862–1930) kohtasivat vuoden 1882 kesällä Laihian kirkonmäellä. Tapaaminen johti nopeaan toimintaan ja Laihian nuorisoseuran perustamiseen 30.7.1882. Tämän jälkeen edettiin aikailematta. Pian perustettiin Etelä-Pohjanmaalle nuoriseurojen kattojärjestö ja rivakasti saatiin myös valtakunnallinen keskusjärjestö. Tässä etenemisessä Alkion rooli oli keskeinen.

Alkio oli lahjakas oleellisen näkijä. Hän alkoi tarmokkaasti muotoilla nuoriseurojen toiminnan ydinsisältöjä. Nykykatsannosta Alkion merkittävin oivallus tiivistyy itsekasvatuksen periaatteeseen. Sen ytimenä on ajatus kaikkien ihmisten ja kaikkien ikäluokkien sitkeästä pyrkimyksestä kartuttaa tietojaan, taitojaan ja hyveitään. Tämän edistämiseen tarvittiin nuorisoseuroja. Nykykäsitteellä ilmaistuna Alkio puhui elinikäisen oppimisen tärkeydestä (Alanen 1976).

Itsekasvatuksen tehtävänä oli Alkion mukaan.. ”herättää yksilön tajunta löytämään itsensä, auttaa valikoidessa lukemattomien kilpailevien elämänarvojen välillä, innostaa täyttämään velvollisuutensa ja hankkia kykyjä saamaan kokonaiskäsitys elämästä” (Alanen 1976, 185). Nuorisoseurojen tärkeänä tehtävänä Alkio näki myös maaseudun nuorten taloudellisen kasvatuksen sekä maauskon vahvistamisen: ”Talollisten pojat! Teidän suuri ja kunniakas velvollisuus on säilyttää perintömaat Suomen tuleville maanviljelijäpolville. Teidän tulee itsekasvatuksen ja käytettävissä olevien keinojen avulla hankkia itsellenne yleistä sivistystä, ammattisivistystä, työn halua ja maahenkeä” (Alanen 1976, 193).

Alkion suuri oivallus oli myös havainto kulttuurin tärkeydestä paikallisyhteisöjen, maakuntien ja koko kansakunnan menestymisessä. Kulttuurin itseisarvon kunnioittaminen tuottaa taloudellista hyötyä, mutta kulttuurin alistaminen taloudelle syö sen käyttövoimaa. Maaseudun suuren ajan ytimessä hehkui nuorisoseuraliike.

Nuorisoseuraliikkeellä oli merkittävä rooli suomalaisen maaseudun nousun aikoina 1800-luvun lopun ja 1900-luvun alun vuosikymmeninä. Samoihin aikoihin kaupungeissa syntyi työväenliike, joka levisi myös maaseudulle. Nuorisoseuraliikkeen ja työväenliikkeen perustassa on paljon samaa. Itsenäisten talonpoikien ja epäitsenäisten tehdas- ja maataloustyöläisten välillä oli kuitenkin liian suuri kuilu. Yhtenäistä kansallista aatetta ei syntynyt. Jos olisi, niin ehkä vuoden 1918 julma sisällissota olisi voitu välttää.

Vuoden 1906 eduskuntaudistus ja Santeri Alkion taitava toiminta yhdisti viljelijöiden valtaenemmistön kannattamaan omaa puoluetta, Maalaisliittoa. Nykyään se tunnetaan nimenvaihdoksen jälkeen Suomen Keskustana. Maalaisliitosta tuli politiikan mahtitekijä vuosisadaksi. Aikanaan siitä erosi Veikko Vennamo, joka perusti Suomen Maaseudun Puolueen (SMP). Sen perustalle syntyi 1990-luvulla Perussuomalaiset, joka 2000-luvulla on kirinyt suureksi puolueeksi. Santeri Alkion ja Maalaisliiton varjat ovat edelleen pitkiä Suomen politiikassa.

Maaseudun taloudellinen organisoituminen

Maaseudun väestö velkaantui maakauppiaille eikä pientilallisia luotottavia pankkeja ollut. Viljelijöiden oli pakko turvautua kalliskorkoisiin vekseliluottoihin tai käännäytävä yksityisten lainananantajien puoleen. Pahimillaan talollinen ajautui koronkiskurin armoille, lähes velkavankeuteen. Erityisesti maakauppiat kunnostautuivat koronkiskureina (Simonen 1949, 15).

Osuustoiminta osoittautui erityisen sopivaksi maatalousyrittäjien välisen taloudellisen yhteistyön välineeksi. Se säilyttää yrittämisen vapauden, mutta tukee samalla yhteisten taloudellisten päämäärien saavuttamista. Osuuskunnan omistajia ja päätösvallan käyttäjiä ovat sen jäsenet.

Osuustoiminnan puolesta puhui erityisesti Hannes Gebhard. Hän tutustui osuustoimintaan Euroopan eri maissa. Vuonna 1899 Gebhard julkaisi osuustoimintaan liittyvät tutkimustuloksensa teoksessa Maanviljelijäin yhteistyöstä ulkomailla. Gebhardin lähtökohta oli maaseutupoliittinen: osuustoiminta on väline poistaa maaseudun vähävikisten elämän epäkohtia.

Osuustoiminnan tärkeä kimmoke oli Nikolai II:n Suomea sortanut politiikka, joka tehtiin tietäväksi vuoden 1899 helmikuun manifestissa. Osuustoiminta nähtiin keinoksi karaista kansaa kestävään Venäjän uhkaa (Simonen 1949, 465). Helmikuun manifestin vuonna perustettiin Gebhardin aloitesta osuustoiminnan edistäjäksi pellon jumalan mukaan nimetty Pellervo-Seura. Sen tehtäväksi määriteltiin maamiesseurojen perustaminen kasvattamaan maalaisväestöä osuustoimintaan (Alanen 1964, 231).

Osuustoiminnan historia on Suomessa mielenkiintoinen: keskusjärjestö perustettiin, kun paikallista osuustoimintaa oli vielä niukasti. Monissa maissa syntyi ensin suuri joukko paikallisia osuuskuntia, jotka aikanaan päättivät perustaa keskusjärjestön. Suomen kehitys kulki toisin päin: Aulis J. Alasen tulkinnan mukaan ”keskipisteestä kehään päin”. Pellervo-Seura määritteli osuustoiminnan muodot ja osoitti osuustoiminnallisen liikkeen suunnan. Osuustoimintaa luonnehtii Suomessa keskusjohtoisuuden perinne (Alanen 1964, 231–232).

Vuonna 1901 tuli voimaan säätyvaltiopäivien yksimielisesti hyväksymä osuustoimintalaki. Maaseudulle perustettiin 1900-luvun alussa kiihtyvään tahtiin osuuskassoja, osuusmeijereitä, osuuskauppoja, hankinta- ja yhteistyöosuuskuntia. Vanhan

Jalasjärven Osuusmeijeri Jokipiissä 1950-luvulla. Jalasjärvi-seura. Lähde Finna.fi.

maaseudun yhteistyön perinne jatkui. Maaseudun suuren ajan huipentuman aikoina 1930-luvulla oli noin 5 500 osuuskuntaa. Yksin osuusmeijereitä oli ympäri Suomen maaseutua noin 700 (Simonen 1949).

Pienosuuskunnat tarvitsivat tuekseen oman alansa keskusosuuskuntia. Perustettiin esimerkiksi Osuuskassojen Keskuslainarahasto, Hankkija, Valio ja Tuottajain lihakeskuskunta. Osuustoimintaliike säröönnyti, kun perustettiin porvarillinen SOK ja sosialistinen OTK. Ero oli ideologinen, mutta myös maaseudun ja kaupungin välinen. Ruotsinkielinen osuustoimintaväki perusti vuonna 1919 Finlands Svenska Andelsförbundin. (Simonen 1949).

Pellervo-Seura kannusti myös naisia mukaan osuustoimintaliikkeeseen. Erityisesti Hannes Gebhardin puoliso Hedvig Gebhard edusti pellervolaista naisnäkökulmaa. Naiset eivät kuitenkaan yltäneet johtopaikoille. Vuonna 1925 Hedvig Gebhard joutui myöntämään: "Nöyrästi on siis tunnustettava, että se valtava saavutus, joka on tuloksena Suomen osuustoimintaliikkeen 25-vuotisesta olemassaolosta, suurimmaksi osaksi on saavutettu ilman naisten ainakaan tehokkaampaa myötävaikutusta" (Simonen 1949, 75).

Osuustoiminta lisäsi maaseudun taloudellista voimaa. Pellervo-Seura yhdisti talouden eri osa-alueet vahvaksi kokonaisuudeksi. Nykykäsittein puhuttaisiin maaseudun taloudellisesta ekosysteemistä. Pellervolainen osuustoiminta nosti maaseudun suomalaisen yhteiskunnan valtavoimaksi. Kokonaisuutta vahvisti 1800-luvun lopussa alkanut maaseudun aatteellinen nousu. Jotkut alkujaan pellervolaiset yritykset ovat kasvaneet elintarviketeollisuuden ja metsäteollisuuden globaaleiksi suuryrityksiksi. Tällaisia ovat esimerkiksi Atria ja Metsä Group.

Maatalouden ammatilliseksi edunvalvojaksi perustettiin vuonna 1917 Maataloustuottajien Keskuliitto r.y. (MTK). Sen päätehtäväksi määriteltiin maataloustuottajien edunvalvonta valtakunnallisesti ja paikallisesti. Järjestöstä kehittyi maaseudun suuren ajan edetessä vahva yhteiskunnallinen vaikuttaja ja vallankäyttäjä. Vuonna 1992 nimi muutettiin Maa- ja metsätaloustuottajien Keskusliitoksi.

Hannes Gebhardin aloitesta perustettiin vuonna 1916 maaseutuväestön äänenkannattajaksi sanomalehti Maaseudun Tulevaisuus. Lehden tavoitteeksi määriteltiin maatalousammattien arvon ja maaseutusivistyksen edistäminen. Perustajat halusivat siitä... ”yhteisen voimakkaan asean taistelussamme yhteiskunnallisen valistuksen ja oikeutettujen pyrintöjemme puolesta, isänmaamme onneksi” (Simonen 1949, 471), MTK:n pää-äänenkannattaja Maaseudun Tulevaisuus on ollut menestystarina. Se on osannut reagoida ajan rientoon ja 2020-luvun alussa se on Suomen toiseksi luetuin sanomalehti.

Maaseudun pyhä kolminaisuus

Nuorisoseurat, osuutoiminta ja maalaisliitto lennättivät Suomen maaseudun taloudelliseen ja poliittiseen kukoistukseen. Kolminaisuudessa löivät kättä kulttuuri, talous ja politiikka. Yhtenäinen maaseutu saavutti suomalaisessa yhteiskunnassa ennen näkemättömän vahvan aseman.

Suomen vientiteollisuuden tärkein raaka-aine eli metsät olivat suurimmalta osaltaan talonpoikien omistuksessa. Se lisäsi maaseudun voimaa. Agraariunelma kaartui kauniina kansakunnan yllä aina 1950-luvulle asti. Maaseutu eli itsერიitoista ja vahvaa elämää.

Metsävaltion alueellisia erityispiirteitä

Pohjanmaan malli: tapuliloukusta moninaisuuden talouteen⁴

Tervantuotanto ja laivanrakennus olivat kuluttaneet Pohjanmaan metsiä. Tämän vuoksi Pohjanmaa jäi syrjään metsäteollisuuden läpimurtovaiheessa: ei ollut edellytyksiä perustaa suuria vientisahoja tai sellu- ja paperitehtaita. Myöhemmin metsäteollisuutta syntyi Pietarsaareen ja Kaskisiin.

Tervakausi oli kerryttänyt pääomia ja niiden varassa etenkin rannikkokaupungit Vaasa, Pietarsaari ja Kokkola alkoivat teollistua. Maaseudun kehitys sai omintakeisen suunnan.

⁴ Pohjanmaalla tarkoitan tässä yhteydessä nykyisen maakuntajaon mukaisten Etelä-Pohjanmaan, Pohjanmaan ja Keski-Pohjanmaan muodostamaa aluetta.

Pohjanmaan tapuliloukku

Tervatalouden hiipumisen ohella Pohjanmaan tilannetta heikensivät 1800-luvun lopussa pohjalaisen laivanrakennuksen, laivanvarustuksen ja valtameripurjehduksen väheneminen. Talonpoikainen laivanrakennus ei kyennyt muuntumaan laivateollisuudeksi, joka voimistui erityisesti Raumalla, Turussa ja Helsingissä. Myös laivanvarustus valui Etelä-Suomeen ja Ahvenenmaalle. Etenkin 1870-lukua on luonnehdittu Pohjanmaan romahduksen vuosikymmeneksi. Pohjanmaa jämähti tapuliloukkuun (Kaila 1931, 367; Toivonen 1963, 96).

Anna-Leena Toivonen tiivistää tapuliloukun keskeiset osatekijät: ”Kun rautatiet alkoivat muovata Suomea yhtenäiseksi talousalueeksi ja Saimaan kanava avasi Sisä-Suomen puutavaralle tien maailmanmarkkinoille, Pohjanlahdelle suuntautuneen liikenteen aika ja Pohjanmaan talouselämän kukoistuskausi oli ohi... Laivanrakennus ja tervatalous menettivät merkityksensä juuri samoina vuosikymmeninä. Eikä niin käynyt vain näitten tärkeimpien, vaan myös monien muiden maaseudulle lisäansioista antaneitten työmuotojen” (Toivonen 1963, 96–97).

Pohjanmaan väestönkehitys oli nopeaa. Tiloja jaettiin kiihtyvästi. Monet talollisten jälkeläiset jäivät kokonaan ilman maata. Se oli heille uusi ja outo tilanne. Myös maataloustyöläisten asema heikkeni, koska tervatalouden työpaikat menetettiin. Edessä näytti olevan maakunnan vääjäämätön köyhtyminen. Myös ankarat 1860-luvun nälkävuodet heikensivät Pohjanmaata. Syntyi lieveilmiöitä. Puukkojunkkarien kurittomuus ei ollut sattumanvarainen ilmiö, vaan sillä oli yhteiskunnallis-taloudellinen tausta. (Hautala 1956, 165; Alapuro 1980, 47–51; Yli-Jokipii 1983, 13–14; Ylikangas 1983, 18; Toivonen 1963, 246; Kero 1976, 25).

Suuri siirtolaisuus, maatalouden voimistuminen

Yhtä aikaa tervatalouden hiipumisen myötä vahvistui Amerikan imu: miljoonia eurooppalaisia lähti tavoittelemaan parempaa elämää. Suomesta lähti 1870-luvun ja 1930-luvun välisenä aikana 360 000 henkilöä siirtolaisiksi Yhdysvaltoihin ja Kanadaan. Heistä lähes puolet oli lähtöisin Pohjanmaalta. Tervakauden loppumisen aiheuttama taloudellinen ahdinko pakotti lähtemään.

Toisaalta pohjalainen merenkulkuperinne ja siitä seurannut kansainvälistymisen henki madalsivat lähtemisen kynnystä. Siirtolaisuus vähensi liikaväestöä. Luultavasti siirtolaisuus vaikutti myös poliittiseen asetelmaan: radikaalein väestönosa muutti Pohjois-Amerikkaan ja sen seurauksena varsinkin ääriivasemmiston kannatus jäi Pohjanmaalla vaimeaksi. Siirtolaisuus vähensi myös maaseudun huono-osaisuutta. (Toivonen 1963; Kero 1976).

Matkalla Amerikkaan. Kuvaaja J.W. Mattila 1915. Kymenlaakson museo. Lähde: Finna.fi.

Jäljelle jääneiden oli kuitenkin tavoiteltava uusia ansiomahdollisuuksia. Maataloutta alettiin monipuolistaa ja tehostaa. Uutta peltoa raivattiin, maitotaloutta voimistettiin, lihakarjatalous kehittyi ja perunanviljely alkoi laajentua.

Reaktionä tervatalouden hiipumiselle Pohjanmaasta kehittyi suomalaisen elintarviketalouden yksi ydinalue. Vahva elintarviketalous on 1800-luvulta lähtien ollut pohjalaisen maaseudun hyvinvoinnin tukijalka. Kaupungeista erityisen vahva kohtalonyhteys maatalouden kanssa on Seinäjoella, joka on Suomen merkittävin elintarviketeollisuuden keskus.

Toimialakeskittymiin perustuva pienyrittäjyys

Rannikon kaupunkien alkava teollistuminen, runsas siirtolaisuus sekä maatalouden monipuolistuminen eivät vielä ratkaisseet kaikkia pohjalaisten toimeentulon ja hyvinvoinnin ongelmia. Alkoi kehittyä myyntikoteollisuutta (Yli-Jokipii 1967). Se perustui perinteiseen kädentaitoon. Tavoitteena ei ollut voiton maksimointi eikä yrityksen kasvattaminen. Ideana oli saada elanto omalle perheelle. Myös osuustoiminta alkoi

OBS.!

Resande till Amerika och Kanada!

Emedan det upprepade gånger förekommit att resande till Amerika blivit av så kallade „bondfångare” lurade på sina resemedel, uppmanas våra passagerare att vara på sin vakt och icke inlåta sig i samtal med någon okänd person, ej heller taga emot inbjudan till något café eller dylikt.

Finska Ångfartygs Aktiebolagets
Emigrantavdelning.

HUOM.!

Matkustajat Amerikkaan ja Kanadaan!

Koska useita kertoja on tapahtunut, että Amerikkaan aikovat matkustajat ovat tulleet petkutetuiksi matkarahoistaan niin kutsutuilta „maalais-huiputtajilta”, kehoitamme heitä antautumasta puheisiin vieraiden henkilöiden kanssa ja varoitamme matkustajia lähtemästä heidän kanssansa kahviloihin y. m.

Suomen Höyrylaiva Osakeyhtiön
Siirtolaisosasto.

Pohjanmaalla 1900-luvun alussa voimistua. Osuusmeijerit, osuusteurastamot, osuuskaupat ja osuuspankit alkoivat synnyttää uudenlaista taloudellista toimeliaisuutta.

Tervakauden luoma kapitalismin henki yllytti yrittämään. Ehkä kotiseudulle Pohjois-Amerikasta palanneet siirtolaiset välittivät suuren maailman ajatuksia yrittämisen ideasta. Tästä on hyvä esimerkki paluusiirtolainen John Wickström, joka vuonna 1906 perusti Vaasan Vaskiluotoon moottoritehtaan. On myös mahdollista, että rannikon ruotsinkielisten asukkaiden tiiviit yhteydet Ruotsiin toivat uusia ideoita. Tätä puolta pohjalaisen yrittäjyyden synnyssä ei ole kuitenkaan täsmällisesti tutkittu.

Pohjalainen pienyrittäjyys kypsyi hitaasti. Vähitellen pienimuotoinen myyntikoti-teollisuus vahvistui. Varsinainen kukoistus alkoi vasta toisen maailmansodan jälkeen. Tuolloin avautui markkinoita huonekaluille, matoille ja monille muille kulutustavaroille. Pohjanmaalla oli vuosikymmenien aikana hankittu valmiudet vastata juuri tällaiseen markkinatilanteeseen. Syntyi vahvoja toimialakeskittymiä, lähellä toisiaan sijaitsevien saman alan pienyritysten ryppäitä. Esimerkkejä toimialakeskittymistä ovat Jurvan huonekaluteollisuus, Kauhavan puukkokeskittymä ja mattoteollisuus, Kyrönmaan pläkkiastiateollisuus, Vimpelin suksiteollisuus ja Kokkolan seudun nahkateollisuus. (Katajamäki 1988, 18–19; Koski 2002).

Toimialakeskittymien malli levisi myös esimerkiksi sikatalouteen, perunanviljelyyn, turkistarhaukseen ja kasvihuoneviljelyyn. Pohjanmaan kaltaisia pienyrittäjyys-alueita on myös muualla maailmassa. Kuuluisin on Kolmas Italia, jonka ydinalueet ovat Toscanan ja Emilia Romagnan maakunnat.

Toimialakeskittymiin kiinnitti jo 1800-luvulla huomiota maineikas taloustieteilijä Alfred Marshall (Gregory et al. 2009, 375–376). Hänen tutkimuksistaan todennäköisesti sai vaikutteita muiden muassa Michael Porter kehitellessään ajatuksiaan klusterista. Klusteri on toisiinsa kytkettyneiden yritysten ja yhteisöjen muodostama kokonaisuus (Katajamäki & Lundström 2012). Pohjalaiset pienyritysryppäät eivät kuitenkaan ole porterilaisia klustereita, vaan nimenomaan toimialakeskittymiä, sama alan yrityksiä lähellä toisiaan.

Pohjalaiset toimialakeskittymät ovat muodostuneet yrityssukupolvista. Kun yritys menestyy, osa työntekijöistä haluaa perustaa oman yrityksen. Uusi yrittäjä perustaa saman alan yrityksen, koska hänellä on sen edellyttämä osaaminen. Ensimmäisen uskaltajan esimerkki innostaa ja syntyy toisen sukupolven yritysjoukko. Prosessi jatkuu uusina yritysukupolvina ja vähitellen muodostuu jopa useiden kymmenien saman alan yritysten toimialakeskittymä (William-Olsson 1966, 19–20; Yli-Jokipii 1967, 112–113; Palomäki 1983, 31).

Toimialakeskittymiin perustuva pienyrittäjyys on heijastunut pohjalaiseen hyvinvointiin hyvän työllisyyden kautta. Niin kauan kuin työttömyyttä on Suomessa tilastoitu, erityisesti Vaasan rannikkoseutu on erottunut keskimääräistä selvästi vähäisemmän työttömyyden alueena. Tämä on mitä ilmeisimmin yhteydessä pienyritysten runsauteen. Ne ovat talouden laskusuhdanteessa joustavampia kuin suuret yritykset. Irtisanomisten kynnys on korkeammalla ja paikallisen sopimisen keinot maksimaalisesti käytössä.

Sotien jälkeen vaurastuvaan Suomeen tarvittiin paljon uusia huonekaluja. Jurvalaiset huonekaluyrittäjät myivät tuotteitaan kiertämällä koppii-autoillaan ympäri maata. Lähde: <https://hakola.fi/eero-hakola/>. Luettu 5.11.2021.

Rannikokaupunkien teollistuminen: esimerkkinä Vaasa⁵

Vaasaan muutti vuonna 1818 Noormarkusta Gustaf Wolff (1800–1868). Hänestä kehkeytyi merkittävä laivanrakentaja ja -varustaja. Wolffin telakalla Vaasan Palosaarella oli 1860-luvulla 200 työntekijää. Wolff perusti Vaasaan myös kirjapainon. Hän ohjasi merkittävästi varallisuuttaan Vaasan kehittämiseen.

Vuonna 1838 Vaasaan muutti Raahesta lahjakas nuorukainen August Alexander Levón (1820–1875). Hän perusti Vaasaan useita yrityksiä, joista tärkeimmät olivat Vaasan Puuvillatehdas ja Suomen ensimmäinen höyrymylly. Levón oivalsi, että mylly ja suurisuuntainen leivän valmistus on yhdistettävissä; hän näki leipäteollisuuden mahdollisuuden. Hän oli aito schumpeterilainen innovaattori, joka osasi yhdistää olemassa olevaa uusiksi kokonaisuuksiksi. Vaasan leipäteollisuus kehittyi ja kasvoi, kunnes se jätti Vaasan. Vuonna 2015 ruotsalainen elintarvikejätti Lantmännen osti Levónin aikanaan perustaman yrityksen.

Vuonna 1857 perustettu Vaasan Puuvillatehdas sijaitsi keskustan kupeessa Palosaarella. Parhaimmillaan se työllisti 1 300 ihmistä. Yritys fuusioitiin Finlaysoniin 1960-luvun alussa. Ensimmäisen öljykriisin käynnistämä tekstiiliteollisuuden hiipuminen ylsi myös Palosaarelle ja tehdas suljettiin vuonna 1980. Vaasan kaupunki osti tehdaskiinteistöt ja Vaasan yliopiston uudisrakennukset rakennettiin vanhojen tehdasrakennusten viereen. On syntynyt kiinnostavan monikerroksinen miljö, jossa näkyy perinteisen tehdasympäristön muuntuminen moderniksi tietoympäristöksi. Vaasan yliopiston alue on edustava esimerkki lokaliteettiteorian tarkoittamasta paikan ulkopuolisten ja paikkaan kytkeytyvien vaikutusyhteyksien yhteenkietoutumisesta. (Ehrström 2010).

Vaasan teollinen pohja monipuolistui 1800-luvun lopussa ja 1900-luvun alussa. Vaskiluotoon perustettiin Vaasan Sokeritehdas; myös kenkä-, vaatetus- ja metalliteollisuus käynnistyivät. Lisäksi perustettiin saippuatehdas ja useita kirjapainoja. Myöhempiä aikojen valossa on mielenkiintoista, että energia on ollut läsnä Vaasan teollisessa perinteessä 1800-luvulta alkaen, sillä jo 1880-luvulla Vaasan konepajassa valmistettiin vesiturbiineja.

Merkittävä tulevan kehityksen perustan laskija oli myös 1906 perustettu Veljekset Wickströmin moottoritehdas, joka valmisti moottoreita kalastusveneisiin ja puimakoneisiin. Vuonna 1905 perustettiin pian valtakunnallisestikin merkittäväksi yltänyt tukkuliike Lassila & Tikanoja. Vaasan ja koko Etelä-Pohjanmaan liikenteellinen asema parani, kun Tampere-Vaasa-rata valmistui vuonna 1883. Seinäjoesta tuli tärkeä risteysasema. Rautateiden ansiosta Seinäjoen kehitys kiihtyi ja eteneminen vahvaksi maakuntakeskukseksi alkoi.

Vuonna 1936 Vaasaan tuli merkittävä yritys, kun konkurssiin ajautuneen Onkilahden konepajan osti sen suurin velkoja Ab Wärtsilä Oy. Toisen maailmansodan aikana osa

⁵ Tämän kappaleen kirjoittamisessa on ollut lähteenä Kari Leinamon teos *Valmistettu Vaasassa* (Leinamo 2006).

Strömberg Oy:n tuotannosta siirtyi Helsingin Pitäjänmäestä Vaasaan. Generaattoreita, moottoreita ja muuntajia valmistanut suuryritys arvioitiin kansallisesti niin tärkeäksi, että osa siitä haluttiin sotaa pakoona Vaasaan.

Olojen rauhoituttua Strömberg ei vetäytynyt Vaasasta, vaan jäi. Useiden vaiheiden jälkeen Strömberg sulautui globaaliin ABB -konserniin. Yhdessä Wärtsilän kanssa ABB:n Vaasan yksikkö muodostaa Pohjoismaiden suurimman energiateollisuuden keskittymän ytimen. Uusimpana vaiheena vaasalaisen energiateollisuuden suuressa kertomuksessa on akkuteollisuus.

Moninaisuuden talous

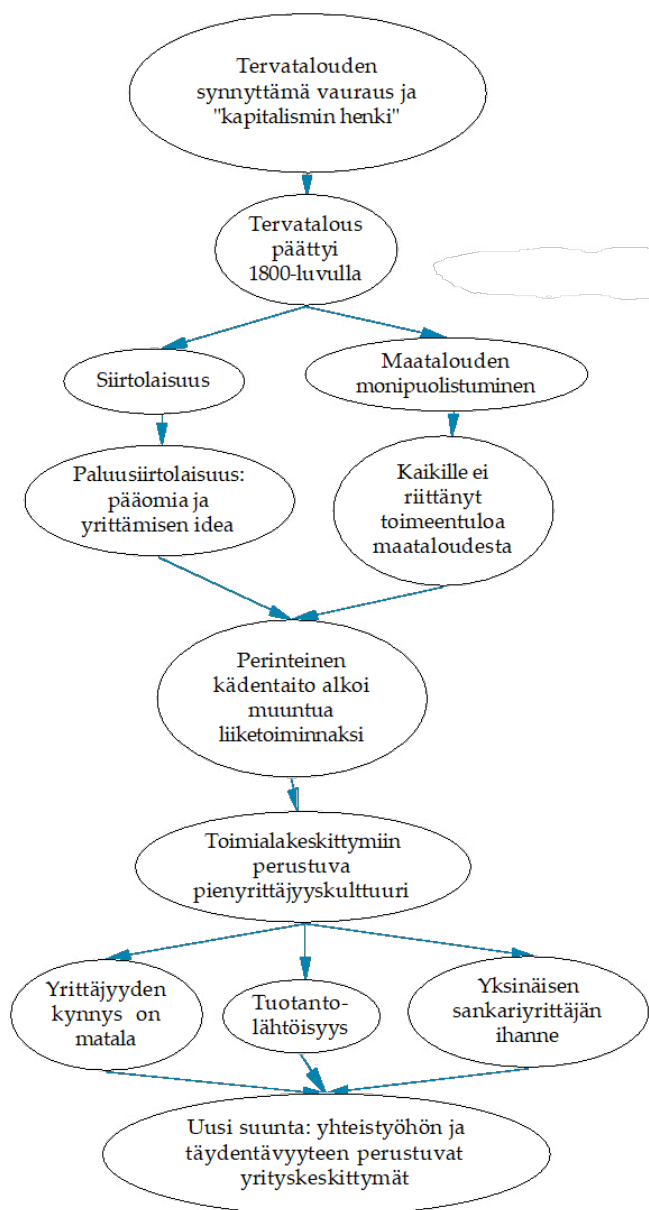
Tervakausi oli erityisesti Pohjanmaata huuhtonut schumpeterilainen pitkä aalto. Sen vaimeneminen johti murrokselliseen tapuliloukun aikaan, josta nousi seuraava pitkä aalto, Pohjanmaan malli (vrt. Böckerman 2001, 74–82). Sen kantamana Pohjanmaan kilpailukyky ja työllisyystilanne ovat olleet vuosikymmenestä toiseen maan parhaita. Pohjanmaan malli on taannut keskimääräistä paremmat edellytykset väestön hyvinvoinnille.

Pohjamaan mallin ydin on moninaisuuden talous. Sitä luonnehtivat rannikon kaupunkien vahva teollistuminen pääsääntöisesti muiden toimialojen kuin metsäteollisuuden varassa, Seinäjoen rooli rautateiden risteysasemana ja elintarviketeollisuuden keskuksena, vahva maatalous sekä pienyritysten muodostamat useimmiten maaseudulla sijaitsevat toimialakeskittymät.

Aluekehityksen erittelyissä ei voida ohittaa historian muovaamia kerrostumia. Ainoastaan historian kautta voidaan ymmärtää, mikä kullakin alueella on mahdollista. Historian laiminlyöminen johtaa pettymyksiin ja pahimmillaan käytetään paljon resursseja mahdottoman tavoitteluun. Pohjanmaan malli on omintakeisen taloushistoriallisen kehityskulun synnyttämä. Sen toistaminen muunlaisen taloushistorian muovaamilla alueilla ei ole helppoa. Esimerkiksi elävä pienyrityskulttuuri ei synny konsulttien tiekartoilla. Tämä on Pohjanmaan mallin tulevaisuuteenkin välittyvä viesti.

Savotta-Suomi ja Vilja-Suomi

Metsäteollisuuden läpimurto synnytti runsaasti ansiomahdollisuuksia Itä- ja Pohjois-Suomen maaseutuväestölle. Metsä- ja uittotyöt tervitsivat paljon työvoimaa, enimillään 1930-luvulla jopa 200 000 miestä. Kehittyi erityinen toimeentuloyhdistelmä, joka koostui karjataloudesta ja sitä tukevasta rehuviljanviljelystä sekä metsätyöstä. Metsätyön merkitys oli Itä- ja Pohjois-Suomen maaseudulla niin tärkeä, että aluetta on oikeutettua kutsua Savotta-Suomeksi (Katajamäki 1988, 32).

Pohjanmaan mallin muotoutuminen tervakaudelta uudelle vuosituhannele.

Maaseutumme eriytymisen perusvaiheessa Etelä-Suomen maaseutu erikoistui Vilja-Suomeksi. Sen ydin on Porin, Tampereen ja Lahden eteläpuolinen alue. Vilja-Suomessa oli 1930-luvulla 40 prosenttia silloisen Suomen pelloista. Karjatalouden merkitys oli selvästi pienempi kuin maan muissa osissa. Myös Vilja-Suomi tarjosi 1930-luvulla runsaasti työmahdollisuuksia viljelijöille ja heidän perheilleen, rengeille, piioille ja päiväläisille (Linkola 1936, 537, 549; Katajamäki 1988, 32; Katajamäki & Kaikkonen 1991, 29, 49–50).

Savotta-Suomen arki. Suomen maatalousmuseo Sarka. Lähde: Finna.fi.

Kotimarkkinat kehittyvät, kaupungit kasvavat

Tekstiiliteollisuuden muuntuminen kotimarkkinateollisuudeksi

Vielä 1800-luvun alussa Suomen tekstiilitehtaat olivat pieniä manufaktureja. Suomen tultua Venäjän suuriruhtinaskunnaksi tekstiiliteollisuus alkoi laajeta suurteollisuudeksi. Erityisesti puuvillateollisuus voimistui, koska sen tuotteille oli kysyntää Pietarin alueella. Venäjä tuki Suomen tekstiiliteollisuutta tullivapauksin.

Keisari Aleksanteri I vieraili Tampereella vuonna 1819. Hänen kerrotaan ihailleen Tammerkosken pauhua ja kyselleen, miksei kosken voimaa hyödynnetty. Pian vierailun jälkeen Tampere sai keisarilta vapaakaupunkioikeudet ja skotlantilaisen James Finlaysonin puuvillatehtaalle myönnettiin vapaa koskipaikka tarpeellisine tontteineen. Lisäksi Finlayson sai valtiolta korottomia lainoja. Merkittävää tekstiiliteollisuutta perustettiin myös esimerkiksi Turkuun, Forssaan ja Vaasaan. Aluksi tekstiiliteollisuus ei ollut kotimarkkinateollisuutta, vaan se kehittyi suurteollisuudeksi Venäjänviennin ansiosta. (Varpela 1929, 196–208; Alho 1949, 107–108).

Tekstiiliteollisuuden alku vertautuu rautaruukkeihin. Niiden perustamisen tärkeä motiivi oli Ruotsin halu hyödyntää Suomen metsiä puuhiilen tuotannossa. Venäjän näkökulmasta Suomi oli halvan energian ja halvan työvoiman maa. Etäisyys kehittyvään Pietariin oli lyhyt. Suomalaista tekstiiliteollisuutta kannatti tukea, vaikka esimerkiksi

Forssan kehräämöalue. Valokuva Veljekset Karhumäki Oy. Forssan museo. Lähde: Finna.fi.

puuvillateollisuus oli täysin riippuvainen tuontiraaka-aineesta. Tuskin Ruotsin ja Venäjän motiivit olivat aluepoliittisia, mutta molemmilla kerroilla Suomi kuitenkin hyötyi.

Työpaikoilla mitattuna tekstiiliteollisuus kehittyi suurteollisuudeksi ennen metsäteollisuutta. Esimerkiksi Finlaysonin tehtaalla Tampereella oli jo 1860-luvulla 1 300 työntekijää ja Forssan puuvillatehtaassa yli 600 työntekijää. Suurimmissa metsäteollisuuden tehtaissa oli tuohon aikaan 100–200 työntekijää (Hjerppe 1979, 166).

Venäjä kiristi tullipolitiikkaansa Suomea kohtaan vuonna 1885. Toisin kuin pape-riteollisuudella tekstiiliteollisuudella ei ollut edellytyksiä kilpailla länsimarkkinoilla. Vastassa oli esimerkiksi Iso-Britannian ylivoimainen tekstiiliteollisuus. Suomen tekstiiliteollisuudesta auttoi kotimarkkinoiden vilkastuminen. Esimerkiksi Finlaysonin tehtaan tuotannosta myytiin vuonna 1889 jo lähes 80 prosenttia kotimaahan. Kotimarkkinoiden imu oli niin suuri, että ala saattoi laajentua. Uusia tehtaita perustettiin esimerkiksi Tampereelle ja Poriin. (Alho 1949, 109; Heikkinen & Hoffman 1980, 79).

Tapulitalouden lopullisen kysynnän yhteydet monipuolistuvat, kaupungistuminen etenee

Tapuliteoreettisesti tulkittuna tekstiiliteollisuuden kehittyminen kotimarkkinateollisuudeksi on lopullisen kysynnän yhteys. Ihmisillä alkoi olla rahaa esimerkiksi vaatteiden valmiina ostamiseen. Venäjän tullipolitiikan kiristymisen seurauksena tekstiiliteollisuus olisi todennäköisesti joutunut vaikeuksiin, ellei metsäteollisuudes-

ta levinnyt vaurastuminen olisi kytkenyt sitä tapulitalouteen lopullisen kysynnän yhteytenä.

Tampereesta tuli lopullisen kysynnän yhteyksien seurauksena tärkeä kotimarkkinateollisuuden keskus. Esimerkiksi 1920-luvun puolivälissä yli 70 prosenttia Suomen kenkätehtaista sijaitsi Tampereen seudulla (Varpela 1929, 214). Lopullisen kysynnän yhteydet vahvistivat voimallisesti myös esimerkiksi Helsingin, Turun, Porin ja Vaasan teollistumista 1900-luvun alun vuosikymmeninä.

Elintarvikkeiden valmistus alkoi enenevässä määrin siirtyä 1800-luvun loppupuolelta alkaen kotitalouksien ulkopuolelle. Myös makeisteollisuuden ja monenlaisen kulutustavateollisuuden mahdollisuudet alkoivat Suomessa nopeasti parantua. Tapulitaloudesta alkoi kurrottua yhä monipuolisempia lopullisen kysynnän yhteyksiä (Alho 1949, 162–174). Kotimarkkinateollisuus sijoittui pääsääntöisesti lähelle markkinoita eteläisen ja läntisen Suomen keskuksiin. Tämä edisti suurimpien kaupunkien kasvua. Jo 1900-luvun alkuvuosikymmeninä alkoi erottua kasvukolmio Helsinki-Turku-Tampere. Pääratojen varrella sijainneet keskuksat hyötyivät erityisesti Turku-Helsinki, Tampere-Helsinki ja Lahti-Helsinki väleillä.

Itsenäistymisen jälkeen Suomen kaupunkijärjestelmän arvioitiin tulleen valmiiksi. Ajateltiin, että vuonna 1905 kaupunkioikeudet saaneen Lahden jälkeen ei enää tarvita uusia kaupunkeja. Kaupunkeja ympäröivät kunnat olivat keskuskaupungin maalaiskuntia, tyyppiä Iisalmen maalaiskunta. Taajaväkiset maaseudun yhdyskunnat määriteltiin kauppaloiksi. Tyypillinen kauppa oli rautateiden risteykseen syntynyt Seinäjoki. Osasta kauppaloita saattoi tulla niin sanottuja uusia kaupunkeja vasta vuodesta 1959 alkaen.

Kaupungit ja maaseudut haluttiin pitää kuntajaotuksella erillään. Ympäröivissä maaseutukunnissa sijainneet yhdyskunnat liitettiin keskuskaupunkeihin, kun ne olivat kasvaneet niihin kiinni. Esimerkkejä tästä ovat Tampereen Pispala, Turun Nummenmäki ja Vaasan Palosaari.

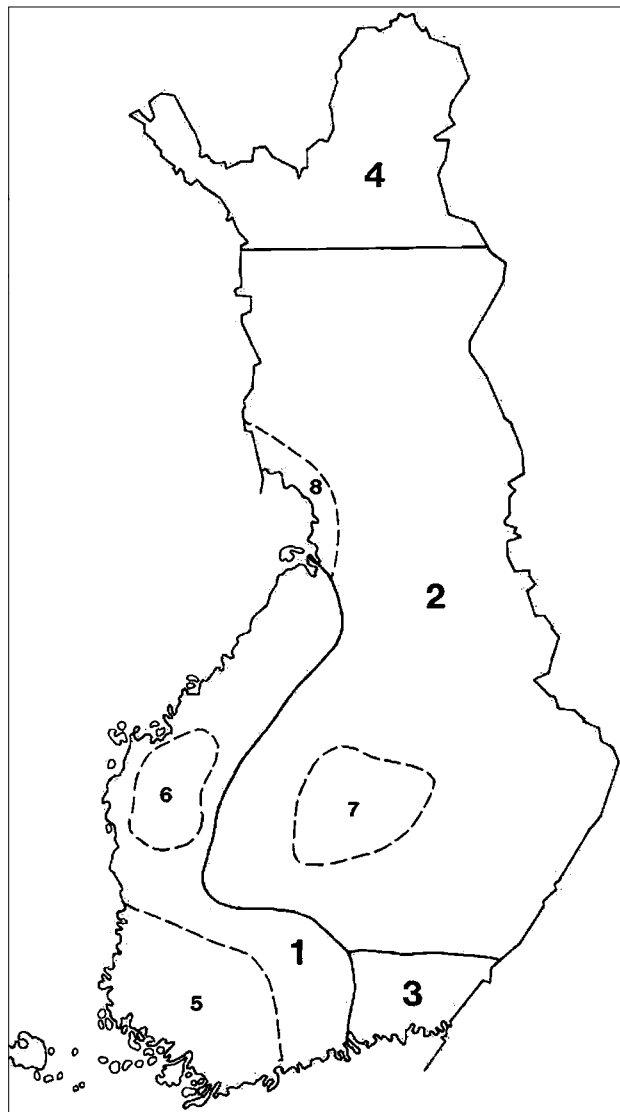
Syynä maaseudun ja kaupungin tiukkaan erotteluun saattoi olla kulttuurien sekoittumisen pelko. Samalla olisi ehkä myös häiriintynyt poliittisen maantieteen perusasetelma, jossa maaseutu kuului maalaisliitolle ja kaupungit työväenpuolueille sekä kokoomukselle. Vasta 1970-luvulla kaupunkien ja maaseutujen erillisuus kunta- jaotuksessa alkoi purkaantua.

Kypsan metsävaltion alueellinen työnjako 1930-luvulla

Huolimatta teollistumisesta, palveluelinkeinojen lisääntymisestä ja alkaneesta kaupungistumisesta Suomi oli vielä 1930-luvulla vankka maatalousyhteiskunta. Vuonna 1940 noin 60 prosenttia työpaikoista oli alkutuotannossa ja teollisuuden osuus oli noin 15 prosenttia. Kaupungeissa ja kauppaloissa asui 15 prosenttia väestöstä (Katajamäki 1988, 31–32; Moisio 2012a, 55).

Teollisuus keskittyi Saimaan etelärannalle ja Kymenlaaksoon sekä Helsingin, Porin ja Tampereen lounaispuoliselle alueelle. Länsirannikolla, Sisä-Suomessa ja Pohjois-Suomessa oli teollisuuden saarekkeitä. Alkutuotannon alueellinen eriytyminen Savotta-Suomeen ja Vilja-Suomeen oli selkeä. Lappi oli suurelta osin karjatalousaluetta.

Suomen aluekehityksen ensimmäinen pitkä aalto, metsävaltio synnytti modernin Suomen alueellisen organisoitumisen perustan. Maatalouden itä-länsi eriytyminen, tervatalous, metsäteollisuus ja kotimarkkinateollisuus muovasivat selkeän alueellisen hahmon, joka ei ollut sirpalemainen, vaan ennemminkin vyöhykemäinen. Vyöhykkeet etenivät alkutuotannon itä-länsi -suunnassa ja metsäsektorin alueellisen työnjaon suppiloissa tyvestä latvoille.

Kypsän metsävaltion alueellinen työnjako 1930-luvulla nykyisten rajojen mukaan. Lähde: Katajamäki 1988, 34.

- 1 = Vilja-Suomi
- 2 = Savotta-Suomi
- 3 = Kymenlaakson ja Saimaan etelärannan metsäteollisuusalue
- 4 = Pohjois-Lapin karjatalousalue
- 5 = Teollisuuden ydinalue
- 6 = Pohjanmaan malli
- 7 = Sisä-Suomen metsäteollisuusalue
- 8 = Pohjois-Suomen metsäteollisuusalue

Sami Moisio kutsuu itsenäistyneen Suomen tilallista vaihetta 1920- ja 1930-luvuilla areaaliseksi valtioksi. Hän viittaa sen aluerakenteen periytyneen autonomian ajalta. Tärkeitä tapahtumia areaalisen valtion muodostumisessa olivat esimerkiksi Helsingin tulo pääkaupungiksi sekä rautateiden rakentaminen. Ydinalueeksi tuli Etelä-Suomi. Sen ulkopuolelle levittäytyivät ydinalueeseen kiinnittyvät periferiat. Moisio viittaa myös periferian saarekemaisiin teollisuuspaikkakuntiin (Moisio 2012a, 55–56).

Areaalinen valtio on pätevä kuvaus 1930-luvun Suomen alueellisesta hahmosta, mutta ehkä sen piirtämä kuva on hieman epätarkka. Se ei täysin paljasta Suomen alueellisen muodostumisen peruslogiikkaa, jonka suuri kaari piirtyy kouriintuntuvammin esiin tapuliteorian kautta. Kun seurataan metsänkäyttöön perustuvien tuotantomuotojen kehkeytymistä, päädytään 1930-luvun tilanteeseen, jonka alueellisen hahmon maatalouden itä-länsi erityminen ja metsänkäytön historialliset kerrostumat ovat synnyttäneet. Lopputulosta on oikeutettua kutsua areaaliseksi valtioksi, mutta pienellä lisäyksellä: areaalinen metsävaltio.

Sodasta toipuva valtio

Toisen maailmansodan jälkeen käynnistyi metsävaltion murroksellinen aika. Muutama vuosikymmenessä puunjalostusteollisuuden vientiosuus puolittui (Katajamäki 1988, 35; Metsäteollisuus ry 2020). Elinkeinojen kirjo alkoi 1950-luvulla monipuolistua. Alkutuotannon osuus työpaikoista kutistui nopeasti. Kaupungistuminen alkoi edetä ja muuttoliike vilkastui.

Jälleenrakennuksen aika

Sotakorvaukset pakottivat monipuolistumaan

Vuosien 1945 ja 1952 välisenä aikana Suomi joutui maksamaan Neuvostoliitolle sotakorvauksia nykyrahassa noin 4,5 miljardin euron edestä.

Vain neljäsosa sotakorvauksista oli metsäteollisuuden tuotteita ja suurin osa koneita, laitteita sekä aluksia. Sotakorvaukset pakottivat monipuolistamaan teollisuutemme perustaa, erityisesti metalliteollisuutta (Pihkala 1982, 341–342).

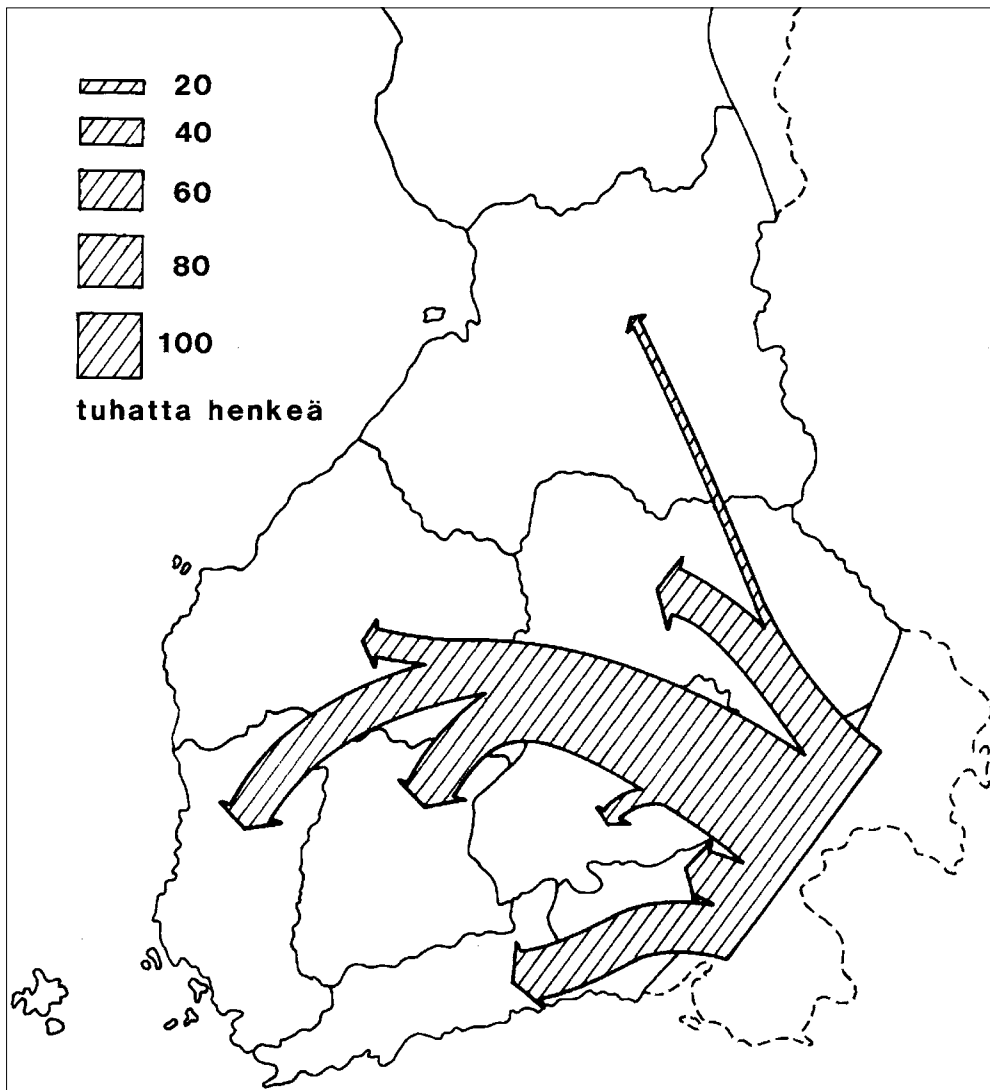
Laajenevan metalliteollisuuden työpaikat keskittyivät Etelä-Suomeen. Helsingin, Turun, Tampereen ja Porin yhteenlaskettu osuus koko maan metalliteollisuuden työpaikoista oli 1950-luvun lopussa noin puolet (Palmgren 1962, 129 ja 159). Luultavasti metalliteollisuus olisi alkanut monipuolistua joka tapauksessa, mutta hyvin todennäköisesti sotakorvaukset vauhdittivat kehitystä. Viimeinen sotakorvausjuna ylitti Neuvostoliiton rajan 18.9.1952.

Asutustoiminta jatkuu

Toisen maailmansodan jälkeen Suomi joutui luovuttamaan Neuvostoliitolle noin 12 prosenttia sotaa edeltäneestä pinta-alastaan; rajan taakse jäi myös Suomen neljänneksi suurin kaupunki Viipuri. Menetetyltä alueelta Suomeen siirtyi 425 000 henkilöä eli 11% koko maan silloisesta väestöstä (Vennamo 1968, 265).

Siirtoväen asuttamista varten säädettiin vuonna 1945 maanhankintalaki. Sen perusteella 46 000 siirtoväkeen kuulunutta perhettä oli oikeutettu maatilaan. Tilat sijoittuvat enimmäkseen Etelä-Suomeen ja Keski-Suomeen. Siirtoväkeä ei vastoin tahtoa sijoitettu Nurmes-Kajaani-Haapavesi-linjan pohjoispuolelle (Pihkala 1982, 344).

Huomattavan vähän siirtoväkeä asutettiin ruotsinkielisille alueille (Waris 1974, 22). Ei haluttu sekoittaa kielisuhteita. Esimerkiksi Juho Kusti Paasikivi ja Mannerheim olivat tällä kannalla. Linjauksesta on jäänyt pitkä varjo ja se herättää vielä nykyäänkin kielipoliittisia intohimoja. Toisaalta ruotsinkielisten alueiden viljelijät ostivat maata suomenkielisiltä alueilta, jota luovutettiin Karjalan siirtoväelle. Kokonaisuutena jättimäinen asutusoperaatio onnistui kohtuu hyvin (Waris et al. 1952). Paikallisyhteisöjen tasolla oli myös yllätyksiä, kahnauksia ja väärinymmärryksiä, kun läntinen ja itäinen maaseutukulttuuri kohtasivat. Yksittäisiä tarinoita riittää ja niitä on monipuolisesti dokumentoitu (esim. Kyllönen 2009; Kantola 2018).

Karjalan siirtoväen sijoittuminen. Temaattisesti yksinkertaistettu Lennon alkuperäiskartasta. Lähde: Lento 1968, 263; Katajamäki 1988, 37.

Evakkotien arkea. Kuvaaja Johansson. Sotamuseo. Lähde: Finna.fi.

Merkittävä oli myös perheellisten rintamiesten asuttaminen Savotta-Suomen ydinalueille Kainuuseen, Pohjois-Karjalaan, Keski-Suomeen ja Savoan. Rintamamiehille oli sodan aikana luvattu maata ja sodan jälkeen lupaukset oli lunastettava (Maalampi 1971, 12–13). Perustettiin myös kylmiä tiloja, joiden tuotto oli perustamisvaiheessa 10 prosenttia tai jopa vähemmän lopulliseksi aiotusta. Kylmien tilojen avulla haluttiin edistää pellonraivausta ja tilan valmistumisen jälkeen maksettiin perustamiskorvaus. Kylmiä tiloja syntyi 1950-luvun loppuun mennessä 16 000 (Palomäki 1960; Pihkala 1982, 344–345).

Savotta-Suomen asuttaminen toisen maailmansodan jälkeen lisäsi metsätöistä riippuvaisten tilojen määrää (Sipilä 1976, 122). Niiden toimeentulo perustui maanviljelyksen, karjanhoidon ja metsätöiden yhdistelmään. Neljäs ansiolähde olivat lähinnä maa- ja vesirakennukseen liittyneet työllisyystyöt, jotka olivat 1950-luvun työvoimapolitiikan, niin sanotun lapiolinjan ydin (Heikinheimo, Ristimäki & Väänänen 1956).

Vuosina 1946–50 syntyivät suuret ikäluokat, keskimäärin 100 000 lasta vuodessa. Uudellamaalla ja Varsinais-Suomessa suurten ikäluokkien osuus koko väestöstä oli 11 prosenttia, mutta suuressa osassa Savotta-Suomea jopa 15 prosenttia. Tilanne oli herkkä: vaikka mikään ei olisi muuttunut, suurten ikäluokkien työllistyminen kotiseudullaan olisi ollut vaikeaa. Jo 1950-luvulla oivallettiin, että 1960-luvulla erityisesti Savotta-Suomesta käynnistyisi muuttoliike. Alueellisen liikkuvuuden määrä kuitenkin aliarvioitiin. (Strömmer 1959; Niini & Elfvengren 1962).

Jälkeenpäin on toisen maailmansodan jälkeisestä asuttamisesta käyty vilkasta keskustelua. On arvosteltu erityisesti rintamamiestan asuttamista. Maa- ja metsätalouden ennen pitkää alkava koneellistuminen olisi pitänyt oivaltaa. On kuitenkin kohtuutonta väittää, että asutustoimet eivät perustuneet minkäänlaiseen tilannearvioon. Muistissa olivat 1930-luvun laman kokemukset. Oma pienviljelmä turvaisi vaikeissakin olosuhteissa pienviljelijäperheelle asunnon ja ravinnon. Pienviljelmä käsitettiin työttömyys-, sairaus- vanhuus- ja perhevakuutusjärjestelmäksi aikana, jolloin hyvinvointivaltio oli vasta etäinen kangastus. (Heikinheimo, Ristimäki & Väänänen 1956).

Asutustoiminnan pontimina olivat myös metsäteollisuuden tarpeet. Metsätyö oli vielä hyvin työvaltaista. Tehtaiden puunsannin turvaamiseksi tarvittiin runsaasti paikallisia metsätyöntekijöitä. Työvoimapolitiikka tuki Savotta-Suomen pienviljelijöiden pysymistä paikoillaan tarjoamalla työllisyystöitä, jos metsätyöt eivät esimerkiksi suhdanteiden heikkenemisen vuoksi tarjonneet riittävästi ansioita. (Katajamäki 1988, 38).

Asutustoimintaan liittyi todennäköisesti myös pyrkimys yhteiskuntarauhan säilyttämiseen, sillä ajat olivat levottomat. Toisen maailmansodan jälkeen laitavasemmiston toiminta sallittiin ja uusi puolue Suomen Kansan Demokraattinen Liitto, SKDL nousi valtakunnallisissa ja kuntavaaleissa suurimpien puolueiden joukkoon. Vaikka siihen kuului myös muita kuin kommunisteja, puoluetta pidettiin yleisesti kommunistien peitejärjestönä. Puhuttiin vaaran vuosista ja jopa sosialistisen vallankumouksen mahdollisuudesta. SKDL menestyi myös maaseudulla.

Savotta-Suomen maaseutuaalueiden vahva SKDL:n kannatus vaaleissa herätti huolta. Ilmari Kiannon ja Frans Eemil Sillanpään klassikkokirjojen tulkinnat katkerista, tietämättömistä ja kateellisista maaseudun pieneläjiistä, jotka agitaattorien yllyttäminä kääntyivät kannattamaan vasemmistoa elähdyttivät vielä 1950-luvun yhteiskuntatieteilijöitä heidän etsiessään selityksiä ”korpikommunismille”. (vrt. Moisio 2012a, 108–121).

Korpikommunismitulkinnoissa jätettiin liian vähäiselle huomiolle tärkeä näkökohta: jos piirijärjestö jäi kommunistien hallintaan työväenliikkeen hajaantuessa 1920-luvun alussa kommunisteihin ja sosialidemokraatteihin, seurasi tästä säteilyvaikutus maakuntakeskuksen vaikutusalueelle ja tämä ehkä selitti kommunistien kannatusta enemmän kuin mystinen tietämättömyydestä ja kaunasta sikiävä ”korpikommunismi” (Laulajainen 1979, 144–145).

Joka tapauksessa kansallisen eheytyksen nimissä tuntui turvalliselta tarjota radikaalisoitumisen uhkaamille ja sodan karaisemille nuorille miehille mahdollisuus ahertaa perheensä ja isänmaansa puolesta omalla pientilallaan.

Maataloustulojärjestelmä vahvistaa maatalouden asemaa

Toisen maailmansodan jälkeinen asutustoiminta pitkitti maaseudun suurta aikaa, agraariunelma pysyi hengissä. Maaseutu oli 1950-luvulla täynnä ihmisiä. Lapset tarvitsivat uusia kyläkouluja ja kansalaistoiminta oli vilkasta. Metsät olivat suurelta osin

talonpoikien omistuksessa, osuustoiminta kukoisti, maalaisliitto ja MTK huolehtivat edunvalvonnasta.

Osoitus maaseudun poliittisesta ja taloudellisesta voimasta oli 1950-luvun alussa alkanut maataloustulojärjestelmä. Myös se oli osa jälleenrakennusta: piti taata viljelijäväestölle ennustettava tulotaso, jotta elintarviketuotanto kehittyi. Vuodesta 1956 lähtien alettiin säätää maataloustulolakeja. Maataloustulo perustui edellisen vuoden kehitykseen. Valtion ja MTK:n välisissä maataloustuloratkaisuissa tuotantopanosten hinnannousu korvattiin viljelijöille seuraavana vuonna.

Maataloustuloratkaisuissa otettiin huomioon yleinen elintason nousu ja maatalouden tuottavuuden kehitys. Kun maataloustulon korotustarve oli monimutkaisten laskutoimitusten jälkeen selvillä, se jaettiin eri tuotteiden tuottajahintojen korotuksiksi ja hintapoliittiseksi tueksi. Aikanaan alettiin ylituotantotilanteissa maksaa myös vientitukia, joilla kompensoitiin maailmanmarkkinahintojen ja tuottajahintojen välinen erotus. (Lehtinen 1991).

Maataloustulojärjestelmä tuki maataloutta hintojen kautta. Viljelijöille syntyi mielikuva aidosta yrittämisestä, mutta samalla järjestelmä oli erittäin turvallinen, koska menekki- ja hintariskiä ei ollut. Se ei kannustanut ajattelemaan markkinalähtöisesti eikä uudistumaan. Vähitellen maataloustulojärjestelmästä tuli erittäin monimutkainen. Anekdoottina kerrottiin, että sen kokonaisuutta osasi tulkita ainoastaan yksi maataloushallinnon virkamies, mutta hänkin väärin. Vasta Suomen EU-jäsenyys 1990-luvun puolivälissä muutti tilanteen, kun Suomen oli sopeuduttava EU:n yhteisen maatalouspolitiikan (Common Agricultural Policy, CAP) käytäntöihin.

Idea valtakunnansuunnittelusta

Suomi alettiin 1950-luvun alussa hahmottaa suunnittelualueena. Erityisen merkittävä rooli oli maalaisliiton voimamiehellä Johannes Virolaisella, joka oli toisen maailmansodan aikana ollut palautettujen alueiden neuvottelukunnan toimistopäällikkö. Hän arvioi valtakunnallisen ja keskitetyn suunnittelujärjestelmän välttämättömäksi. Sen perustana tuli olla tieteellisesti koeteltu tieto.

Johannes Virolaisen ajattelua tuki toinen maalaisliittolainen, pääministeri Urho Kaleva Kekkonen, joka eteni presidenttitiellään ja halusi profiloitua valtakunnan poliitikkona ja kansallisen yhtenäisyyden suunnannäyttäjänä. Hän hahmotteli valtion teollisuuden perustamista Pohjois-Suomeen myyttisen maineen saaneessa vuoden 1952 pamfletissaan Onko maallamme malttia vaurastua. Sitä pidetään teollistavan aluepolitiikan perusteoksena. Maalaisliitolla oli johtava rooli 1950-luvun aluekehityskeskusteluissa (Moisio 2012a, 122; Hakkarainen 2008, 14–16).

Tärkeä vaikutteiden antaja oli Alvar Aallon vuonna 1942 laatima Kokemäen joki-laakson seutukaava, jossa ensimmäistä kertaa tarkasteltiin laajan maantieteellisen alueen tulevaisuuden hahmoa. Merkittäväksi osoittautui myös Reino Ajon vuonna 1948

julkaisema kirja Valtakunnansuunnittelu, jossa hän perusteli valtion vahvaa otetta aluekehittämisessä. Suunnittelun tulee palvella kokonaisuutta. Alemman tason suunnittelun tulee tukea valtakunnansuunnittelua. Tavoitteina ovat muutos, kansallinen sopusointu, harmoonisuus ja tehokkuus. (Moisio 2012a, 125, 127–128).

Vuonna 1950 eduskunnassa päätettiin aloittaa valtakunnansuunnittelu. Siltä edellytettiin riippumattomuutta ja asiantuntijuutta. Tehtävänä oli esimerkiksi maanviljelyn mahdollisuuksien parantaminen ja liikenneverkon kehittäminen. Myös valtion teollisuuden sijoittaminen ja kulttuurikeskusten perustaminen olivat tärkeitä. Maankäyttöä ja rakentamista ohjaava suunnittelutyö oli oleellinen osa valtakunnansuunnittelua. (Hakkarainen 2008, 10).

Suunnittelu perustui aluksi komiteoihin, mutta vuonna 1956 perustettiin valtakunnansuunnittelutoimisto. Se julkaisi 1950-luvun lopussa ja 1960-luvun alussa useita tutkimuksia alue- ja väestönkehityksestä. Huomiota kiinnitettiin myös teollisuuden rakenteeseen ja sijaintiin (Hakkarainen 2008, 10). Tarkasteltiin suurten ikäluokkien koulunkäyntimahdollisuuksia ja työmarkkinoille tuloa (Niini & Elfvingren 1962). Aluepolitiikan aloittamista pohjustava tutkimus oli Kai Palmgrenin vuonna 1964 julkaistu Kehittyneisyyden alueittaisista eroista Suomessa (Palmgren 1964).

Idea valtakunnansuunnittelusta oli tärkeä. Tulevaisuus tulee perustaa tutkittuun tietoon. Aluekehittämisen on perustuttava faktoihin ja realismiin. Tämä viesti kuuluu kirkkaasti vuosikymmenien takaa 2020-luvun Suomeen.

Suuri murtuma

Maatalouden koneellistuminen alkoi kiihtyä 1950-luvun puolivälistä alkaen, kun traktorit, leikkuupuimurit ja lypsykoneet alkoivat yleistyä. Maaseudun suuren ajan symboli työhevonen tuli yhä harvinaisemmaksi. Vuosi 1967 oli taitekohta. Silloin traktoreita oli maataloilla ensimmäisen kerran enemmän kuin hevosia (Waris 1974, 22–23). Myös maatalouden työvoima alkoi vähentyä. Rengit, piijat ja päiväläiset jäivät historiaan. Muodostui perheviljelmän malli, jossa emännän ja isännän työnjako oli selvä. (Siiskonen 1990).

Savotta-Suomen pientilat ajautuvat ahdinkoon

Maaseudun muutokseen liittyi myös metsätöiden tehostuminen. Työvoimavaltainen malli alkoi 1950-luvun loppupuolella nopeasti muuttua: kirves, pokasaha, justeerit, kuorimarautat, hevonen ja uitto alkoivat väistyä moottorisahan, kuorimakoneen ja rekka-kuljetusten tieltä. Syntyi päätoimisten metsurien ammattikunta (Elovirta & Ihalainen 1988, 129; Loijas 1990).

Erityisesti Savotta-Suomen pientilat joutuivat ahdinkoon. Niiden toimeentulo heikentyi metsätöiden vähentyessä (Waris 1980, 149; Sinisalo 1984, 181). Tyttäreiden ja poikien, suurten ikäluokkien, työmahdollisuudet kotiseuduilla alkoivat kaventua. Oli haettava työtä ja koulutusmahdollisuuksia muualta ja niin käynnistyi suuri muutto. Kaupungit kasvoivat, lähiöitä rakennettiin. Uusi elämäntapa haparoi uomiaan. Maaseudun suuri aika päättyi.

Suomalaiset yhteiskuntatieteilijät ovat käsitelleet suurta muuttoa ja sen vaikutuksia monipuolisesti (esim. Tauriainen & Koivula 1973; Kortteinen 1982; Ahponen & Järvelä 1983; Katajamäki 1988; Katajamäki & Kaikkonen 1991; Aro 2007; Poikolainen 2017). Ehkä tutkimuksia elämyksellisemmin maaseudun suuren ajan päättymistä ja suuren muuton sielenmaisemaa on kuitenkin käsitelty kaunokirjallisuudessa. Siinä kipuilee erityisesti Savotta-Suomen elämäntavan murros (Mäkelä 1986).

Työläiskaupunginosat ja tehdasyhteisöt olivat 1960-luvulle asti vahvan yhteisöllisyyden ympäristöjä. Ne olivat kylien kaltaisia tiheän yhteistoiminnan paikkoja, joissa järjestötoiminta oli monipuolista. Perinteisten työläisyhteisöjen murros oli yhtäaikainen maaseudun 1960- ja 1970-lukujen rakennemuutoksen kanssa. Muutettiin lähiöihin, vanhat puutalokorttelit ja rykelmäiset asuinalueet korvautuivat keskiluokan kerros-, rivi- ja omakotitaloilla.

Suuren muuton purkaus oli niin voimakas, että Etelä-Suomen vilkkaat työmarkkinat eivät olisi pystyneet ottamaan vastaan kaikkia tarjokkaita. Tällöin tuli avuksi vuoden 1954 sopimus yhteispohjoismaisista työmarkkinoista. Sen perusteella suomalaiset pystyivät ilman muodollisuuksia siirtymään Ruotsiin työhön. Siellä oli tarjolla määrättömästi hyvin palkattua työtä. Ruotsinsiirtolaisuus oli 1960-luvun loppuvuosina niin runsasta, että Suomen väkiluku väheni (Wiman 1975, 60–63).

Maatalouden rakennepoliittikka lisää pientilojen vaikeuksia

Maaseudun murrokseen liittyi myös maatalouspolitiikan muuttuminen. Sen perusteet muotoiltiin Nils Westermarckin johdolla vuosina 1958–1962 istuneessa komiteassa. Lähtökohtana oli historiallisen käänteen tunnistaminen: asutuspolitiikan aika oli päättynyt, peltoalan kasvua oli rajoitettava, maataloustuotanto ja kulutus oli sopeutettava toisiinsa (Maatalous 2000, 1).

Maatalouspoliittisen käänteen taustalla oli oireileva ylituotanto. Alettiin puhua maatalouden rakennepoliitikasta ja sen tavoitteeksi asetettiin sellaiset tilat, jotka kokonsa ja tuotantomääränsä perusteella olisivat jatkossa elinkelpoisia. Tuotannosta haluttiin ohjata pois tilat, joilla ei ollut edellytyksiä kehittyä kannattaviksi. Tällaisiksi arvioitiin erityisesti Savotta-Suomen asutustilat, koska metsätöiden muutos oli peruuttamattomasti kaventanut niiden toimeentuloa. Lisäksi työllisyystöiden painopistettä haluttiin siirtää Etelä-Suomeen (Granberg 1989).

Leo Granberg tulkitsee 1960-luvun tilannetta... ”asutustoiminnan kauden päättyessä pienviljelijä/maidontuottaja/metsätyömies olikin taloudelliselta kannalta yhtä

tarpeeton kuin torpparilaitos kaksi sukupolvea aikaisemmin...taloudellisen kilpailun lait ja niihin sopeutettu maatalouspolitiikka panivat vanhan tuotantomuodon väistymään” (Granberg 1989, 32, 51).

Maataloustuotannon tehostamista tavoittelevan rakennepolitiikan aika alkoi. Sen kaksi ensimmäistä toimenpidettä olivat maatalouden verouudistus ja pellonvarausjärjestelmä. Vuoden 1968 verouudistuksessa siirryttiin maapohjan verottamisesta tilan tulojen verottamiseen. Tällä tavoin haluttiin viljelijöitä kannustaa hankkimaan koneita ja laitteita, koska niiden hankinta voitiin vähentää verotuksessa. Verouudistus suosi suuria viljaloja ja kirpasi Savotta-Suomen pientiloja, koska niillä ei ollut mahdollisuuksia kummoisinkaan kone- ja laiteinvestointeihin (Granberg 1989, 84; Vihinen 1990, 33).

Pellonvarausjärjestelmä tähtäsi ylituotannon vähentämiseen. Arvioitiin, että sen avulla elinkelvottomat pientilat vetäytyisivät maataloudesta. Haluttiin myös tukea iäkkeiden viljelijöiden eläköitymistä. Pellonvarausjärjestelmä käynnistyi vuonna 1969 niin sanotun Suomelan komitean esityksen mukaisena. Viljelijälle maksettiin korvaus, jos hän jätti peltonsa määrääjäksi viljelemättä. Alettiin puhua pakettipelloista. Vuosina 1969–73 järjestelmän piiriin tuli 10 prosenttia maan peltoalasta; noin 240 000 hehtaaria. Vuoden 1974 jälkeen ei uusia sopimuksia enää tehty (Maatalous 2000, 2; Granberg 1989, 84).

Pienviljelijät tunsivat tullessa petetyiksi; varsinkin kun maatalousministerinä oli omaksi luultu mies, keskustapuolueen (entinen maalaisliitto) Martti Miettunen. Suuri muutto oli käynnissä ja kaupungistumisen hurma vauhdittumassa. Vaikka kyse oli vapaaehtoisuudesta, peltojen paketointi käsitettiin tai haluttiin käsittää pakkotoimeksi. Tummia tunteja vahvisti vuonna 1970 maksettu lehmien teurastuspalkkio.

Maineikas sosiaalipoliitikko Pekka Kuusi arvioi, että sotansa sotineiden ja peltohehtaarinsa raivanneiden pienviljelijöiden maailmankuva järkkyy perustavanlaatuisesti (Granberg 1989, 32; Katajamäki & Kaikkonen 1991, 40).

Raskaan työn painamille yhteiskunnallisen ilmapiirin muutos oli käsittämätön. He tulkitsivat elämäntyönsä menettäneen merkityksensä. Tätä eivät tuon ajan päättäjät tunnistanee. Jos he olisivat ymmärtäneet pienviljelijöiden sielunmaisemaa, maatalouspolitiikan muutos olisi toteutettu pehmeämmin ja paremmin perusteltuna.

Oleellisen tiivistä Heikki Turunen romaanissaan Kivenpyörittäjän kylä. Maatalouspolitiikan 1960-luvun päätöksentekijöille olisi sopinut palautteeksi Turusen kertomuksen Pekan jeremiadi: ”Pekka oli lyönyt isää. Hän oli lyönyt ihmistä, jota kenties oli eniten maailmassa kunnioittanut, hän oli lyönyt kuudennellakymmenellä ollutta kivulloista ukkoa...Hän oli lyönyt miestä, jolla oli kranaatinrepimä vartalo, hän oli lyönyt tukintekijää, pellonraivaajaa, laidunpalkinnon saajaa...hän oli lyönyt maaseutua ja omaa lapsuuttaan. Ensimmäisinä niissä maataloustyöläisten suvuissa oli isä kyennet rakentamaan lapsilleen oikean kodin, jossa he olivat saaneet viettää lapsuutensa torpanpolttajia pelkäämättä, ja hän oli iskenyt sitä miestä naamaan...Myöhemmin Pekasta oli tuntunut...kuin hänen iskiessään isäänsä olisi heidän ikäluokkansa, tämä

suurin ja kaunein, lyönyt kaikkia niitä nöyriä ja ja pienikokoisia miehiä ja naisia, jotka olivat käynneet aikoinaan Suomen erämaita asuttamaan. Massoituva ja kaupunkeihin lokeroituva, kaikkia aikaisempia enemmän kouluja käynyt ja viisaampi sukukunta oli lyönyt yhden viimeisistä korvenraivaajista pois uuden hienon kaupunki-Suomen kuvioista” (Turunen 1977, 75–76).

Unohdetun kansan punainen viiva

Maalaisliitossa oli lahjakkaita poliitikkoja. Yksi heistä oli Veikko Vennamo. Hän johti sodanjälkeistä asutustoimintaa, nousi ministeriksi, mutta riitaantui Urho Kekkosen kanssa. Siitä seurasi vääjäämätön: Vennamo jätti tai joutui jättämään maalaisliiton. Hän lähti omille teilleen ja perusti oman puolueen. Erinäisten vaiheiden jälkeen siitä tuli Suomen Maaseudun Puolue (SMP).

Vuoden 1970 eduskuntavaaleissa Vennamo aisti suuren kohtalonhetken. Taitava vetoaminen unohdettuun kansaan, puoluesihteeriksi Eino Poutiasen mopedikiertueet pitkin Savotta-Suomen korpikyliä nostattivat hurmosta. Keskustapuolueen tupailat olivat laimeaa liriä, kun koettiin pirttiagitaation uusi tuleminen.

Vuoden 1970 vaaleissa SMP kasvatti kansanedustajiensa määrän yhdestä kahdeksantoista ja kurmootti kunnolla vaali-illan tulostenustetta, Eino Poutiasen kielellä roknoosia. Kyllä kansa tiesi (Helander 1971). Hallitukseen ei SMP yltänyt ja jos olisi näyttänyt yltävän, Kekkonen olisi estänyt. Hän näki poliittista näkemyksellisyyttä ai-noastaan omassa peilikuvassaan.

SMP:n vaalivoiton jälkeinen epä määräinen poliittinen tilanne purkaantui eduskunnan hajottamiseen maataloustulosta syntyneen kärhämän seurauksena (Vihinen 1990, 34). Vuoden 1972 vaalien jälkeen SMP:n eduskuntaryhmä hajosi ja kohtalonhetki oli sillä erää ohi. SMP ylsi vielä 1980-luvulla hallitukseen, mutta liukui loppuun 1990-luvulla. SMP:n rippeistä syntyi saarijärveläisessä hirsisaunassa vuoden 1995 toukokuussa perusuomalaiset (Jokisipilä 2021, 29) ja loppu onkin poliittista historiaa, jonka tulevia pyöртеitä voi vain arvailla.

Vaikka SMP ei kyennytkään lunastamaan unohdetulle kansalle antamia lupauksia, 1970-luvun alun yhteiskunnalliseen ilmapiiriin se vaikutti. Yhä vakavammin pohdittiin syrjäisten maaseutualueiden tilannetta ja epäoikeudenmukaisen kohtelun mahdollisesti synnyttämää radikaalia poliittista liikehdintää. Nykykäsitteellä ilmaistuna alettiin pelätä alueiden kosta (esim. Satonen 2021; Moisio & Sirviö 2021, 123). Arvioitiin tarvittavan eheyttäviä toimia, vahvaa aluepolitiikkaa, joka synnyttäisi toivon näkymiä.

Eino Poutiainen, rognosien selättäjä. Kuvaaja Helge Heinonen. Museovirasto. Lähde: Finna.fi.

Hyvinvointivaltio

Niin sanottu utopiakirjallisuus vilisee ihannevaltioiden kuvauksia. Niissä yhteiskunta huolehtii kansalaisten hyvän elämän edellytyksistä. Tunnetuin on Thomas Moren 1500-luvun alussa kirjoittama Utopia. Se on kuvaus täydellisesti organisoidusta valtiosta, jossa onnellinen elämä on kaikkien kansalaisten perusoikeus. (Palmgren 1963, 13-21; Lahtinen 2002).

Aikanaan käynnistettiin ihanneyhteiskuntakokeiluja. Yleensä ne epäonnistuivat. Kuuluisa esimerkki on vuoden 1871 Pariisin kommuuni, joka kukistettiin verisesti. Myös suomalaisilla oli yritystä. Matti Kurikan johdolla perustettiin Sointula, jonka rippeet ovat edelleen jäljellä Kanadan länsirannikolla. Oli useita muitakin. (Katajamäki 2021, 14–15).

Tärkeä vaihe hyvinvointivaltioajattelun kehityksessä oli New Yorkin pörssiromahduksesta alkanut 1930-luvun suuri lama. Klassisen talousteorian opeilla ei ahdingosta selvitty ja ilmaantui haastajia. Heistä merkittävimmäksi osoittautui englantilainen John Maynard Keynes (1883–1946). Hän tiivisti talusteoreettisen ajattelunsa vuonna 1936 ilmestyneessä teoksessa *General Theory of Employment, Interest and Money* (Keynes 1964; suomeksi vuonna 1951 Ahti Karjalaisen kääntämänä otsikolla *Työllisyys, korko ja raha. Yleinen teoria*).

Keynes oivalsi, ettei markkinamekanimin näkymätön käsi korjaa yhteiskunnallisen kehityksen tasapainottomuuksia, vaan tarvitaan valtion toimia. Keynesin teorian käytännön sovellutusten kannalta merkkitieos oli William Beveridgen vuonna 1942 julkaisema *Social Insurance and Allied Services*, joka tunnetaan paremmin nimellä *Beveridge Report*. Beveridgen raportti on hyvinvointivaltioidean perusteos. Hän määritteli hyvinvointivaltion tavoitteiksi kattavan sosiaaliturvan ja terveydenhuollon sekä täystyöllisyyden. (Marcuzzo 2010, 192).

Ruotsissa luettiin tarkasti Keynesin ja Beveridgen tekstejä. Ne sopivat hyvin sosiaalidemokraattien vaalimaan kansankotiajatteluun. Pääteltiin, että taloudellinen menestys edellyttää monipuolisia verovaroin kustannettuja hyvinvointipalveluja. Tarvitaan oikeudenmukaisuutta ja taloudellista kasvua edistävä malli. Mallin perustan keskeisiä kehittäjiä Ruotsissa olivat Gösta Rehn ja Rudolph Meidner (Lipén 1986, 51–52; Sihto 1995). Ruotsin mallia on alettu kutsua pohjoismaiseksi hyvinvointivaltioksi tai lyhemmin hyvinvointivaltioksi. Sen muotoiluun osallistuivat myös Gunnar ja Alva Myrdal.

Suomessa aistittiin ajan henkeä ja suomalaisen hyvinvointivaltion perusteet kirjoitti näkyviin Pekka Kuusi kirjassaan 60-luvun sosiaalipolitiikka. Tavoitteina olivat kansalaisten paras, talouden kasvu ja tasa-arvon lisääminen (Kuusi 1963; ensimmäinen painos ilmestyi vuonna 1961). Pelkistetysti suomalaisen hyvinvointivaltion idea on oi-

keudenmukaisuuden ja taloudellisen kasvun liitto: ei ole oikeudenmukaisuutta ilman taloudellista kasvua eikä taloudellista kasvua ilman oikeudenmukaisuutta.

Vuoden 1966 eduskuntavaaleissa vasemmistopuolueet saivat yksinkertaisen enemmistön ja hyvinvointivaltiokehitys vauhdittui. Vähitellen siitä tuli puoluerajat ylittävä kansallinen hanke. Ikonisia maamerkkejä ovat peruskoulu, terveyskeskukset, kunnallinen päivähoito, kattava sosiaaliturva ja 40-tuntinen työviikko. Hyvinvointivaltion rakentamiseen liittyi toimia, jotka vaikuttivat syvälekäyvästi aluekehitykseen, niin syvälekäyvästi, että hyvinvointivaltiosta tuli aluekehitykseen monipuolisesti vaikuttanut pitkä aalto.

Aktiivinen työvoimapolitiikka

Suomalaisen yhteiskunnan rakennemuutoksen kiihtyessä 1950-luvun lopulta alkaen alettiin pohtia sen hallintaa. Etelä-Suomen keskuksissa oli työtä tarjolla, mutta etenkin Savotta-Suomea uhkasi sitkeä ja suuri työttömyys. Paikallisiin työllisyystöihin perustunutta työllisyydenhoitoa, niin sanottua lapiolinjaa arvioitiin kriittisesti. Sen ei katsottu sopivan kasvuhakuiseen ja dynaamiseen yhteiskuntaan. Lapiolinja sitoi laajenevien elinkeinojen tarvitsemaa työvoimaa syrjäisille kotiseuduilleen. Lapiolinjan jatkaminen salpasi taloudellista kasvua ja erityisesti Savotta-Suomen työttömyys pahenisi (Katajamäki 1988, 40).

Pekka Kuusi tiivistä tilanteen: "Siinähan ei ole ihmettelemistä, että sotansa sotinut ja peltohehtaarinsa raivannut pienviljelijä vuodesta toiseen hankkii lisäansioita tietömailla, hän ei tilaltansa enää lähde, mutta ammattia etsivän nuorison pysähdyttäjinä tietyt ovat vaarallisia. Pohjoisissa ja itäisissä työvoimapiireissä muodostivat 17–24-vuotiaat talvella 1959/60 maalaiskuntien kortistolaisista jo neljännes osan... jonossa on kymmeniä tuhansia pienviljelijäin poikia, jotka odottavat, kun seitsentoista vaan, mä kerran täyttää saan, samaanpa käyn mä kortistoon teit' isäin astumaan" (Kuusi 1963, 125).

Haluttiin siirtyä passiivisesta työllisyydenhoidosta aktiiviseen työvoimapolitiikkaan. Päämääränä oli työvoiman alueellisen ja ammatillisen liikkuvuuden edistäminen. Haluttiin taloudellista kasvua tukeva, joustava työmarkkinamekanismi (Työvoimaministeriö 1987, 7–8). Ammatillista koulutusta ja ammatinvalinnanohjausta alettiin kehittää. Aikanaan ryhdyttiin maksamaan myös muuttoavustuksia. Työllisyydenhoito ja työnvälitys siirrettiin vuonna 1961 kunnilta valtiolle.

Työvoimapolitiikan hoitajiksi perustettiin työvoimatoimistot, joita oli enimmäkseen yli 150. Työvoimapolitiikan valtiollistamisella haluttiin synnyttää valtakunnalliset työmarkkinat. Oletettiin, että työvoimatoimistot kykenevät kunnallisia toimistoja paremmin sovittamaan yhteen työvoiman kysyntää ja tarjontaa, koska niillä on tiedonvaihtoon perustuva työmarkkinoiden kokonaisnäkemys. Työnvälitys pidettiin

kansainvälisen työjärjestön ILO:n suosituksen mukaisesti valtion monopolina. Aktiivisen työvoimapolitiikan asetelma vahvistui keskushallinnossa, kun vuonna 1970 kulkulaitosten ja yleisten töiden ministeriö jaettiin työvoimaministeriöksi ja liikenneministeriöksi.

Jom Kippurin sodassa vuonna 1973 Israel torjui Egyptin ja Syyrian hyökkäyksen. Yhtenä seurauksena oli, että arabimaiden dominoima öljyntuottajamaiden järjestö OPEC viisinkertaisti raakaöljyn hinnan muutamassa kuukaudessa. Öljykriisin seurauksena kansainvälinen talous ajautui suuriin vaikeuksiin (Therborn 1986, 37–39). Ne heijastuivat myös Suomeen. Vienti vaikeutui ja työttömyys lisääntyi nopeasti.

Aktiivisen työvoimapolitiikan keinovalikoimaan alettiin lisätä erilaisia tukityöllistämisvälineitä. Tukityöllistäminen oli ollut käytössä jo aikaisemmin, mutta 1970-luvun jälkimmäisellä puoliskolla siitä tuli merkittävä osa työvoimapolitiikkaa. Työttömiä työllistettiin kuntiin, valtiolle ja yrityksiin sekä myöhemmin myös yhdistyksiin, niin sanotulle kolmannelle sektorille. Esimerkiksi 1980-luvun alussa tukityömarkkinoilla työllistettiin jo keskimäärin 30 000 henkilöä kuukaudessa (Katajamäki 1988, 43; Ettala 1987).

Tukityömarkkinat jäivät pysyviksi, vaikka taloudellinen tilanne alkoi 1980-luvun alussa parantua. Kunnat, valtio ja yhdistykset kierrättivät työttömiä: kun tukityöjakso päättyi, palkattiin samaan tehtävään uusi työtön. Alettiin puhua tempputyöllistämisestä. Tutkimuksissa havaittiin, että yksityissektorilla pysyvän tai määräaikaisen työllistymisen todennäköisyys oli tukityön jälkeen yksiselitteisesti parempi kuin julkisella sektorilla (esim. Hakuli et al. 1995, 66–67). Tämä tulos on edelleen ajankohtainen.

Työllisyystilanne parani koko 1980-luvun. Työttömyys näytti viimeinkin olevan hallinnassa ja vuonna 1987 säädettiin uusi työllisyyslaki. Työvoimaministerinä oli hallitukseen yltäneen SMP:n Urpo Leppänen. Uudessa laissa huipentui Suomen aktiivinen työvoimapolitiikka. Lähtökohtana oli oletus, että talouskasvu sekä tehokkaat työnhakija- ja työnantajapalvelut pitävät työttömyyden maltillisena. Puhuttiin syvenevien työvoimapalvelujen periaatteesta.

Elleivät työvoimapalvelut auttaneet, toteutui työnoikeus: kaikille vuoden yhtäjaksoisesti työttömänä olleille tai kahden vuoden aikana vuoden työttömänä olleille tarjottiin valtion tuella kokopäivätyö puoleksi vuodeksi kuntien, valtion tai yritysten palveluksessa. Tässä ajassa oletettiin vakituisen työpaikan löytyvän.

Alle 20-vuotiaille työnhakijoille oli järjestettävä kolmen kuukauden työttömyyden jälkeen puolen vuoden pituinen työ- tai harjoittelupaikka kotikunnan palveluksessa. Tavoiteltiin myös työttömyyden alueittaisten erojen kaventamista: mikäli työssäkäyntialueen työttömyyaste oli vähintään 1,8 -kertainen koko maan keskiarvoon verrattuna, sai työssäkäyntialue ylimääräistä työllistämistukea. (Hakuli et al. 1995, 1–2).

Laki onnistui vähentämään pitkäaikais- ja nuorisotyöttömyyttä, mutta työllistämisen jälkeen palattiin työttömäksi ja uusi työtön tuli tilalle. Tulokset olivat näennäisiä, koska ne perustuivat työttömien kierrätykseen. Tukityömarkkinat pulskistuivat eikä pysyviä työpaikkoja syntynyt riittävästi. Työttömyyden alueittaiset erot eivät kaventu-
neet (Katajamäki et al. 1990).

Kaikki muuttui 1990-luvun alussa, kun työttömyys alkoi lisääntyä holtittomasti. Työllisyyslaki oli hampaaton jättityöttömyyden oloissa. Jälleen kerran muutos tuli yllättäen, eikä sitä osattu ennakoida. Aktiivisen työvoimapolitiikan aika päättyi ja yhä jatkuva työvoimapolitiikan haparoiminen alkoi 1990-luvun alun laman ankaruudessa.

Toteutumaton kuntauudistus

Suomessa oli 1960-luvulla noin 500 kuntaa. Kuntien rooli laajenevan hyvinvointivaltion paikallisina käsinä oli tärkeä, koska niiden vastuulla olivat sosiaali- ja terveystalvet, maankäytön suunnittelu sekä koulutus- ja sivistystalvet. Osa kunnista oli niin pieniä, että niiden voimavarojen ei arvioitu riittävän perustehtävien hoitamiseen. Alettiin keskustella kuntauudistuksesta, jonka tuloksena syntyisi riittävän elinvoimaisia kuntia toteuttamaan hyvinvointivaltion paikalliset tehtävät.

Suomen kuntauudistuskeskusteluille antoi pontta Ruotsin kehitys. Siellä oli jo vuonna 1952 toteutettu mittava kuntauudistus, jossa kuntien lukumäärä väheni lähes kolmesta tuhannesta noin kahdeksaansataan. Sunnitteilla oli jatkaa kuntauudistusta, kunnes päädyttäisiin vajaan kolmeensataan kuntaan. (Katajamäki 1979, 2).

Suomen kuntauudistuksen lähtökohtia pohtimaan valtioneuvosto asetti vuonna 1961 pienkuntakomitean. Se sai työnsä valmiiksi vuonna 1965. Mietinnössä todettiin, että pienten kuntien on yhä vaikeampi suoriutua lisääntyvistä tehtävistä. Komitea linjasi, että kaikissa kunnissa on pystyttävä riittävän tasavertaisesti turvaamaan kansalaisille kunnallishallinnon järjestämistä vastuulla olevat talvet. Ainoa ratkaisu pienten kuntien pulmaan olisivat kuntaliitokset. Ennen kuntaliitosten toteuttamista painotettiin kuntien kuulemista ja maantieteellisten olosuhteiden ja perinteiden huomioon ottamista (Katajamäki 1979, 3).

Pienkuntakomitean mietinnön perusteella säädettiin vuoden 1967 alussa laki eräistä toimenpiteistä kunnallisen jaotuksen ja kuntien yhteistoiminnan kehittämiseksi (Laki 13/1967). Laissa edellytettiin lääninhallituksia laatimaan suunnitelmat kuntauudistuksesta. Tavoitteena olivat vähintään 8 000 asukkaan kunnat. Laki ei koskenut Ahvenanmaata. Kuntasuudistuksen kokonaissuunnitelma valmistui vuonna 1970. Kuntien lukumäärä olisi vähentynyt vähän yli kolmeensataan. Täysin itsenäisiä kuntia olisi ollut satakahdeksankymmentä ja yhteistoiminnallisiin kuntaryhmiin olisi kuulunut satakolmekymmentä kuntaa (Kuntauudistuksen neuvottelukunta 1970, 142–143).

Kuntaryhmien avulla olisi organisoitu kuntien yhteistyö, mutta niillä ei olisi kuitenkaan ollut ylemmänasteisen itsehallintoyhdyskunnan asemaa. Ajatus kuntaryhmistä on jäänyt historian hämäriin, kuten monet muutkin kiintoisat aluekehitykseen liittyvät ideat. Jotakin heijastumaa kuntaryhmistä oli ehkä 2000-luvun alussa esitetyssä aluekuntamallissa, joka olisi ollut itsenäisten kuntien yhteisö. Sekin on jo unohtunut.

Maineikas talousmaantieteilijä ja Vaasan korkeakoulun pitkäaikainen rehtori Mauri Palomäki arvosteli suuren kuntauudistuksen suunnittelua. Hän huomasi, että useiden suurehkojen kaupunkien ympärille haluttiin perustaa suuria maaseutukuntia. Tällainen haittaisi Palomäen mukaan kaupunkiseutujen kehittymistä (Palomäki 1971, 156). Suomessa kuitenkin haluttiin vielä 1960-luvun lopussa pitää kaupunki ja maaseutu erillään, vaikka tiedossa olivat Ruotsin huonot kokemukset keskuksien ja ympäristön hallinnollisesta erillisyydestä (Enequist 1965, 46). Vielä tähänkin aikaan ilmeisesti ajateltiin, että kaupunki ja maaseutu on pidettävä erillään, koska ne ovat sosiaalisina ympäristöinä erilaisia. Niiden välinen liitto synnyttäisi arvo- ja eturistiriitoja. Myös tutkimuksissa käsiteltiin maaseutujen ja kaupunkien henkistä ja kulttuurista etäisyyttä (esim. Eskola 1963).

Suuri kuntauudistus oli tarkoitus hyväksyä kerralla eduskunnassa. Tämä olisi tarkoittanut pakkoliitoksia. Suurin osa maalaiskunnista vastusti 1960-luvun lopussa ylipäättään kuntaliitoksia, joten pakkoliitosten hyväksyminen tuntui mahdottomalta (Laitinen 1968, 10). Tietenkin oli myös kyse politiikasta: suuri kuntauudistus olisi heikentänyt keskustapuolueen valtaa kuntien mahtipuolueena. Se ei voinut tietenkään kuntauudistusta hyväksyä. Sosialidemokraatit eivät halunneet vaarantaa punamultayhteistyötä ja suuri kuntauudistus haudattiin.

Kertarytjän sijaan kuntauudistusta alettiin edistää vapaaehtoisuuden pohjalta. Vuonna 1972 säädettiin laki kuntien yhdistymiskorvauksista ja -avustuksista. Tällä tiellä on jatkettu vuosikymmeniä. Aika ajoin vapaaehtoisia kuntaliitoksia on innostuttu tekemään kohtalaisen runsaasti. Ensimmäinen aalto oli 1970-luvun alussa ja seuraava 2000-luvun alussa. Vähitellen on edetty suuren kuntauudistuksen tavoitteeseen eli noin kolmeensataan kuntaan Manner-Suomessa. Viisikymmentä vuotta se kesti.

Kuntaliitosten vaikutuksia on tutkittu kohtuullisen paljon. Tulokset ovat alusta asti olleet varsin yhteneväisiä: merkittäviä kunnallistaloudellisia säästöjä ei ole tullut, luottamushenkilöiden alueellinen jakauma on keskittynyt ja myös palvelut ovat keskittyneet. Kaupungin ja ympäröivän maaseudun liitoksissa keskuskaupungit ovat imagollisesti hyötyneet, koska niiden väkiluku on kasvanut ja niistä on tullut kuntaliitoksen ansiosta ikään kuin itseään suurempia (Katajamäki 1979; Leinamo 2004; Vartiainen 2021).

Kun suurta kuntauudistusta ei tullut, hyvinvointivaltio rakentui pienten kuntien kautta. Vahva paikallisuus säilyi. Tämä koski myös kuntiin kiinnittyneitä valtion palveluja ja kansalaisjärjestöjen paikallista organisoitumista sekä vähittäiskauppaa ja pankkeja.

Ruotsissa vähennettiin kuntien määrä alle kolmeensataan. Tämän seurauksena Ruotsin aluerakenne on huomattavasti keskittyneempi kuin Suomessa. Kuntakoolla oli hyvinvointivaltion toimeenpanossa merkittävä vaikutus aluekehitykseen. Suomi oli 1990-luvun alkuun asti hajautettu hyvinvointivaltio (Moisio & Vasanen 2008, 25–26; Moisio 2012a, 153–161).

Jälkikäteen arvioituna tuntuu erikoiselta, ettei 1970-luvun alussa katsottu tarkemmin Ruotsiin. Siellä terveyspalvelut hoidetaan maakunnan kokoisten alueiden, entisten maakäräjäkuntien, avulla. Niillä on vaaleilla valitut päättäjät ja veronkanto-oikeus. Suomessa sen sijaan ajaututtiin epäselviin kuntayhtymämalleihin ja valtion

aluehallinto jäi sekavaksi. Ruotsin kaltainen maakunnallinen järjestely olisi ollut mahdollinen myös 1970-luvun Suomessa. Samalla olisi ollut mahdollista selkeyttää valtion aluehallinto. Aikanaan kylvetyn ongelman siemenet nousivat kukintoon 2000-luvun alussa, kun sosiaali- ja terveystalouden uuden vuosituhaten edellyttämä organisointi osoittautui lähes mahdottomaksi tehtäväksi eikä valtion aluehallinnon sekavuudelle näy loppua.

Aluepolitiikka

Aluekehitykseen vaikuttavia päätöksiä on tehty kautta aikojen. Esimerkkinä vaikkapa asutustoimenpiteet. Anders Chydenius pohti jo 1700-luvulla syrjäalueiden kehittämistä. Jälleenrakennuksen aikana 1950-luvulla syrjäisten alueiden infrastruktuurihankkeet olivat tärkeitä. (Honkanen 2016, 68). Varhaiset toimet ja pohdinnat eivät kuitenkaan vielä olleet varsinaista aluepolitiikkaa.

Aluepolitiikan tarve syntyy markkinavoimien tuottamasta erilaistuvasta aluekehityksestä. Kun alueiden erot kasvavat, yhteiskunnan tasapaino häiriintyy, talouden kasvu hidastuu ja syntyy valtion eheyttä häiritseviä ristiriitoja. Aluepolitiikalla tarkoitetaan keinoja, joilla vaikutetaan valtion kaikkien alueiden myönteiseen kehitykseen niiden omista lähtökohdista. Aluepolitiikka ponnistaa hyvinvointivaltion ideasta: tarvitaan valtion väliintuloa, jotta taloudellinen kasvu ei häiriinny ja maan eri osien kansalaisten ja yritysten oikeudenmukainen kohtelu toteutuu. Näin tulkittuna aluepolitiikka on tilan keynesiläisyyttä (vrt. Riihinen 1968; Kiljunen 1979, 13–48; Katajamäki 1988, 41).

Aluepolitiikka ei ole suomalainen erikoisuus. Eurooppalaisista valtioista aluepolitiikan uranuurtajia ovat olleet Iso-Britannia ja Alankomaat, joissa ensimmäiset aluepoliittiset välineet otettiin käyttöön jo 1930-luvulla (Sippola 2016, 89).

Aluepolitiikan kohdalla on pysähdyttävä sanaan politiikka. Esimerkiksi englannin kielessä sille on kaksi perusilmausta, policy ja politics. Policy viittaa erilaisiin yhteiskunnallisiin toimiin ja kehitysohjelmiin, politics taas puoluepoliittisiin näkemyksiin. Suomeksi on vain yksi politiikkaa tarkoittava sana ja erityisesti aluepolitiikassa policy ja politics sekoittuvat. Tämä tekee aluepoliittisesta keskustelusta vaikeaa. Tunteen ärjyt väijyvät ja oleellisen hukkaantuminen uhkaa.

Jo 1950-luvun alussa johtavat maalaisliittolaiset poliitikot olivat huolissaan aluekehityksestä. He pelkäsivät, että erityisesti Pohjois- ja Itä-Suomen mahdollisuudet jäisivät käyttämättä, jos ei valtiovallan toimin niitä vahvistettaisi. Urho Kekkonen esitti valtion yritysten perustamista (Kekkonen 1952). Aikanaan sijoitettiin valtion teollisuutta esimerkiksi Raaheen, Tornioon ja Kemijärvelle. Toteutettiin myös massiivisia vesivoimahankkeita, joiden haittavaikutukset kalatalouteen ja jokiekologiaan ovat olleet mittavia.

Johannes Virolainen korosti maan eri osien mahdollisuuksien tunnistamista (Hakkarainen 2008, 97). Hän pelkäsi näköpiirissä olleen yhteiskunnallisen murroksen

käynnistämää muuttoliikettä maaseudulta kaupunkeihin, koska maaseudun kehitysedellytykset uhkasivat kaventua, ellei sen elinkeinopohjaa kyettäisi monipuolistamaan.

Alettiin tutkia aluekehitykseen vaikuttavia tekijöitä. Siinä oli vuonna 1953 perustetulla valtakunnansuunnitelutoimistolla tärkeä rooli. Erityisen merkittävä oli Kai Palmgrenin vuonna 1964 ilmestynyt tutkimus kehittyneisyyden alueittaisista eroista Suomessa (Palmgren 1964). Sen viestiä täydensi Olavi Riihisen vuonna 1965 ilmestynyt väitöskirja Teollistuvan yhteiskunnan alueellinen erilaistuneisuus (Riihinen 1965). Molemmassa osoitettiin kuntapohjaisen aineiston avulla, että teollisuus ja hyvinvointi liittyvät yhteen. Maatalousvaltaisten kuntien hyvinvointi ei yltänyt teollistuneiden kuntien tasolle.

Käytännön johtopäätös oli, että valtion tehtävä on synnyttää teollisia työpaikkoja väestö- ja työpaikkakadosta kärsiville alueille, joita alettiin kutsua kehitysalueiksi. Teolliset työpaikat synnyttäisivät hyvän kierteen. Tätä kautta Suomen aluepolitiikan lähtökohta nojautui useiden tutkijoiden esittämiin kasautuvan kasvun malleihin (esim. Myrdal 1957; Hirschman 1958; Pred 1965).

Suomen aluepolitiikkaa alettiin valmistella vuonna 1963 asetetussa kehitysaluekomitissa. Sen mietinnön perusteella säädettiin laki kehitysalueiden elinkeinotoiminnan edistämisestä. Laissa rajattiin kehitysalueet ja annettiin valtakunnansuunnitelutoimistolle velvoite seurata aluekehitystä. Lisäksi säädettiin erilliset lait yritystuista. Käytännössä ne olivat teollisuuden verohelpotuksia Itä- ja Pohjois-Suomen kehitysalueiksi määritellyillä alueilla. Suomen EU-jäsenyyteen asti Suomen aluepolitiikka perustui määrääkiksi lakeihin (Sippola 2016, 89).

Aluepolitiikan muotoilun keskeinen kiistakysymys liittyi käsitteisiin tehokkuus ja tasaisuus. Tehokkuus -ajattelun edustajat pitivät aluepolitiikan tavoitteena uinuvien mahdollisuuksien valjastamista taloudellista kasvua edistämään. Käytännön sovellutuksena olivat kasvukeskukset, joiden perustana oli Ranskassa kehitetty kasvukeskusteoria. Sen mukaan on järkevää keskittää voimavarat kehityskelpoisiin keskuksiin, joista hyvän aallot leviävät myös ympäristöön. Leviämisvaikutuksia perusteltiin Gunnar Myrdalin tutkimuksilla (Myrdal 1957; Sipilä 1976, 60–61; Malinen 1987, 39).

Suomessa suunniteltiin varsin pitkälle kasvukeskuksiin perustuva politiikka. Tasaisuus -tavoitteen edustajat eivät kuitenkaan luottaneet keskustusten heijastusvaikutuksiin. Heidän mielestään kehittämismallit olisi suunnattava suoraan väestö- ja työpaikkakadon vaivaamille alueille. Kiistassa oli tietenkin taustalla aluepolitiikan politics -ulottuvuus. Punamullan pääosapuolista SDP kannatti kasvukeskuspolitiikkaa, mutta keskustapuolue oli tasaisuuden kannalla.

Syntyi kompromissi, jonka tuloksena Suomen klassinen aluepolitiikka oli epämääräinen tasaisuus- ja tehokkuustavoitteiden kompromissi. Tehokkuutta ilmensivät teollisuuskylät, joita perustettiin eri puolille Suomea. Tasaisuus taas tarkoitti, että pienetkin maaseutukunnat olivat aluepoliittisten tukien piirissä. Aluetutkijat tuottivat aineistoa kehitysalueiden rajausten perustaksi. Rajauksiin liittyi myös monenlaisia poliittisia intohimoja, jotka muuttivat tutkijoiden esityksiä.

Ensimmäisen sukupolven kehitysaluelakien merkitys jäi vähäiseksi, mutta SMP:n vuoden 1970-vaalivoiton jälkeen toimenpiteet monipuolistuivat ja alettiin myös saada tuloksia. Erityisesti työvoimavaltainen teollisuus suosi 1970-luvulla kehitysalueita. Moniin kirkonkyläin syntyi vaatetusteollisuutta Neuvostoliiton kaupan siivittämänä. Myös ruotsalaiset yritykset hyödynsivät Suomen aluepoliittisia tukia. Tämä näkyi erityisesti ruotsinkielisellä Pohjanmaalla.

Syrjäiselle maaseudulle aluepolitiikan vaikutukset eivät kuitenkaan kovin näyttävästi yltäneet, vaan niiden väestökato jatkui. Aluepolitiikan vaikutus pysähtyi kirkonkyläin ja muihin maaseudun suurimpiin taajamiin. Yritysten siirtyminen Etelä-Suomesta kehitysalueille oli vähäistä. (Katajamäki 1981; Tervo 1983, 141, 143; Eskelinen 1985, 3; Lehmusto 1987; Sippola 2016, 90).

Vuonna 1971 perustettiin Kehitysaluerahasto (Kera) lainoittamaan lähinnä teollisuusyrityksiä. Syrjäalueiden yrityksille alettiin maksaa kuljetustukia. Kehitysaluepolitiikan sijasta alettiin puhua aluepolitiikasta. Muutos ei ollut pelkästään semanttinen, vaan alueiden kehittäminen ja siihen liittyvät toimenpiteet alettiin nähdä valtion kaikkia osia koskevinä (Sippola 2016, 90).

Vuonna 1973 Valtakunnansuunnittelutoimiston tilalle perustettiin valtioneuvoston kanslian suunniteluosasto. Vuonna 1984 se siirrettiin sisäministeriöön aluepoliittiseksi osastoksi. Nykyään aluekehittämisasiat kuuluvat työ- ja elinkeinoministeriölle.

Alettiin puhua suuresta tai laajasta ja pienestä tai suppeasta aluepolitiikasta. Tässä yhteydessä käytän käsiteparia laaja ja suppea. Suppea aluepolitiikka tarkoittaa toimenpiteitä, jotka on nimenomaisesti tarkoitettu edistämään aluekehitystä. Ne ovat esimerkiksi erilaisia tukia ja riskilainoja.

Laaja aluepolitiikka tarkoittaa aluevaikutuksia, joita aiheutuu merkittävien yhteiskunnallisten päätösten seurauksena, vaikka niiden peruste ei pohjimmiltaan ole aluepoliittinen. Suomessa hyvinvointivaltio rakentui pienten kuntien kautta. Niihin syntyi työpaikkoja monipuolistuvaan hallintoon, peruskouluihin, terveyskeskuksiin ja sivistyspalveluihin. Myös valtion paikallishallinto kiinnittyi pieniin kuntiin.

Pienten kuntien verotulot eivät aina riittäneet ja niiden suoriutumista tehtävistään tuettiin valtionosuuksilla. Tämä oli osa hyvinvointivaltion oikeudenmukaisuusperiaatetta: hyvin menestyvät kunnat auttavat apua tarvitsevia kuntia, kaveria ei hyvinvointivaltiossa jätetä. Syrjäisiä kuntia auttoivat myös työllisyysmäärärahat, joiden tärkeä kohdentamisperuste oli työttömyysaste (Sippola 2016, 90–91).

Pieniinkin kuntiin syntyi monenlaisia työpaikkoja. Ne houkuttelivat muuttajia. Lisäksi maksettiin syrjäseutulisiä. Hyvinvointivaltion rakentaminen pienten kuntien kautta oli merkittävä laajan aluepolitiikan esimerkki ja sen työpaikkavaikutukset olivat todennäköisesti suurempia kuin suppean aluepolitiikan, vaikka täsmällisiä laskelmia ei ole tehty.

Suomen kokonaistalouden tilanne oli 1970-luvun alussa erittäin hyvä. Työpaikkoja syntyi Etelä-Suomen keskuksiin niin runsaasti, että suunniteltiin vierastyövoiman ja Ruotsiin muuttaneiden houkuttelemista Suomeen. Syntyi myös ajatus vaikuttaa yritysten

sijaintikäyttäytymiseen. Pohdittiin jopa sijoittumisrajoituksia Etelä-Suomen ylikuumenneiden työmarkkinoiden viilentämiseksi. Rajoitteita ei tohdittu kuitenkaan toteuttaa.

Sen sijaan alettiin kehittää neuvovaa sijainninohjausjärjestelmää. Sijaintivahtoehtoja koskevien tietojen avulla voitaisiin ehkä vaikuttaa yritysten sijaintipäätöksiin. Sijainninohjauksen avulla tavoiteltiin alueellisesti tasapainoista yritysten sijaintirakennetta, häiriötöntä talouskasvua ja työttömyyden alueellisten erojen tasoittumista. (Komiteanmietintö 1973, 79; Komiteanmietintö 1975, 62).

Sijainninohjauksen kehittelyjen perustana olivat 1970-luvun alussa tehdyt tutkimukset, joissa selvitettiin yritysten sijaintipaikan valintaan vaikuttavia tekijöitä (Lehmusto 1987, 217–229). Tehtiin myös kehitysalueiden maalaiskunnissa työvoimareservejä luotaavia tilastoselvityksiä (esim. Sääsäski & Pohjanpalo 1977). Tällaisilla tutkimuksilla rakennettiin tiedollista perustaa sijainninohjausjärjestelmälle. Merkittäviä vaikutteita saatiin myös Allan Predin behavioristisesta sijaintiteoriasta, jossa tarkastellaan yritysjohtajien sijaintipäätösten toisinaan hyvinkin subjektiivisia perusteita (Pred 1967; Pred 1969).

Työvoimaministeriöön perustettiin sijainninohjaustoimisto. Sijaintipaikkaa etsivä yritys otti siihen yhteyttä ja kertoi tarpeistaan. Sijainninohjaustoimisto teki yhteistyössä työvoimapiirien asiantuntijoiden kanssa selvityksen, jossa esiteltiin kahdesta kolmeen vaihtoehtoa sopivista sijaintipaikoista väestö- ja työpaikkakadon vaivaamilta alueilta.

Sijainninohjaus oli voimissaan joitakin vuosia, mutta se hiipui 1980-luvun mittaan historian hämäriin eikä tietoja sen vaikuttavuudesta ole, koska arviointitutkimuksia ei tehty. Itsekin tein muutamia sijaintipaikkaselvityksiä työskennellessäni silloisessa Vaasan työvoimapiirissä 1980-luvun alussa. Huomasin, että yritykset eivät noudattaneet sijaintipaikkasuosituksiani. Tämä on kuitenkin liian suppea näyte laajempien johtopäätösten tekemiselle.

Samoihin aikoihin sijainninohjauksen kanssa alettiin puhua valtion toimintojen hajasijoittamisesta. Vuonna 1973 asetettiin hajasijoituskomitea. Nykyään puhutaan alueellistamisesta. Hajasijoittamisen ja alueellistamisen tulokset ovat jääneet niukoiksi, vaikka suunnitelmat ovat olleet mittavia. Intohimot ovat velloneet ja vastustus on ollut voimallista. Joitakin näyttäviä esimerkkejä sentään on, esimerkkinä silloisen Maa- ja elintarviketalouden tutkimuslaitoksen (MTT) päätoimipisteen siirtäminen Vantaan Tikkurilasta Jokioisiin (Leinamo 2009).

Tärkeä taitekohta aluepolitiikan kehityksessä oli 1970-luvun puoliväli. Tuolloin kehitettiin valtakunnallinen aluekehityksen suunnittelujärjestelmä. Elettiin suunnitteluoptimismin aikaa. Saatiin myös vaikutteita sosialistisista valtioista. Itsekin kuuntelin Turun yliopistossa nuorena opiskelijana 1970-luvun alussa häikäistyneenä vierailijaluennoitsijaa Puolasta, kun hän kertoi maansa aluekehittämisestä. En vielä silloin osannut erottaa teoriaa ja käytäntöä. Luulin, että hänen kertomansa oli todellisuutta Puolassa eikä utopiapilvi taivaanrannassa.

Valtakunnallinen suunnittelujärjestelmä oli kolmiportainen. Koko maata koski valtakunnan alueellinen kehittämissuunnitelma (VAKS). Kunkin ministeriön tuli

laatia oman hallinnonalansa alueellinen suunnitelma (MAKS) ja läänien omien alueidensa kehittämissuunnitelma (LAKS). Järjestelmä ei koskaan päässyt siivilleen ja sen käytännön merkitys jäi vähäiseksi. Valtakunnan suunnitelma tyypistyi lääneittäiseksi väestö- ja työpaikkasuunnitteeksi. Ministeriöiden suunnitelmat olivat väkisin tehtyjä teelmyksiä, jotka unohdettiin saman tien.

Parhaiten onnistuivat läänien alueelliset kehittämissuunnitelmat. Niiden laadintaprosesseissa opeteltiin valtion eri hallinnonalojen, kuntien, yritysten ja oppilaitosten yhteistyötä oman alueensa kehittämisessä. Lääneissä opittiin myös tunnistamaan oman alueen vahvuuksia ja erikoistumisen mahdollisuuksia. Käytännön tulokset jäivät kuitenkin vähäisiksi, sillä yhteisten kehittämishankkeiden synnyttäminen osoittautui liian vaikeaksi. Esimerkiksi valtion piirihallinviranomaiset olivat ministeriöidensä tiukassa ohjauksessa ja aluelähtöiselle kehittämistyölle yhteistyössä alueellisten kumppaneiden kanssa jäi olematon liikkumavara. Yhteistyöhön perustuvat regiimit olivat pelkkiä paperitiikereitä.

Olin mukana silloisessa Vaasan läänissä LAKS-työssä työvoimapiirin edustajana ja opin käytännössä, mitä myöhemmin käyttöön otettu käsite hallinnon siiloutuminen käytännössä tarkoittaa: jos oman alueen kehittäminen ja ministeriön linjaus ovat ristiriidassa, ministeriön linjausta noudatetaan. LAKS:it olivat kuitenkin hyvää harjoitusta tulevaa EU-aikaa varten, jolloin aluekehittämisessä oli oikeasti opittava tekemään yhteistyötä.

Aluepoliittinen ajattelu alkoi kehittyä 1970-luvun lopulta alkaen. Oivallettiin alueellisen eriyttämisen välttämättömyys ja alettiin nähdä esimerkiksi maakuntakeskusten, maaseudun ja pääkaupunkiseudun erilaiset kehittämistarpeet (Sippola 2016, 91). Oivallettiin, että perinteisen teollisuuden tukipolitiikan aika alkaa olla ohi ja aluepolitiikan tehtäväksi tulee määritellä edellytysten turvaaminen eri alueille (esim. Katajamäki 1983).

Jo tuolloin linjattiin, että edellytysten turvaaminen tarkoittaa edellytysten turvaamista eikä pakonomaista pyrkimystä kaikkien alueiden asuttuna pitämiseen. Huomattiin myös erityisaluepolitiikan tarve, kun esimerkiksi suuren teollisuuslaitoksen lopettamisen seurauksena syntyy paikallinen työllisyyskriisi. Aluepolitiikan uudistaminen arvioitiin välttämättömäksi. Eri aluetyypeille tarvittaisiin omia politiikkaohjelmia. Alettiin puhua maaseutupolitiikasta ja kaupunkipolitiikasta.

Tunnettu aluepoliitikko Anssi Paasivirta nimitettiin aluepolitiikan selvitysmieheksi. Vuonna 1991 julkaisemassaan raportissa hän esitti siirtymistä ohjelmaperustaiseen aluekehittämiseen. Hän korosti myös innovaatioita ja kansainvälisesti kilpailukykyisiä osaamiskeskuksia, joita valtio tukisi. Paasivirta ei enää pohtinut ensisijaisesti aluetukia, vaan hänen raporttinsa oli avaus edellytyksiä luovaan aluekehittämiseen (Paasivirta 1991; Jauhiainen & Niemenmaa 2006, 97).

Suuremmat voimat kuitenkin tulivat näyttämölle. Alkoi armoton lama, joka hyydytti suomalaisen yhteiskunnan. Samassa myllerryksessä sosialismikin sortui. Ei ollut aikaa eikä mahdollisuuksia aluepolitiikan syvälliselle uudistamiselle. Avautui kuitenkin mahdollisuus EU-jäsenyyteen. Suomessa ryhdyttiin 1990-luvun alussa valmistautumaan EU:n ohjelmalliseen aluepolitiikkaan.

EU-jäsenyyttä edeltäneen kansallisen aluepolitiikan vaikutusten erottaminen yleisen yhteiskuntakehityksen vaikutuksista on vaikeaa. Työpaikoilla mitattuna laajan aluepolitiikan vaikutus oli luultavasti selvästi suurempi kuin suppean aluepolitiikan. Kokonaisuutena laaja ja suppea aluepolitiikka todennäköisesti tasoittivat etenkin 1970-luvulta 1980-luvun loppuun alueellisia eroja, koska toteutumatta jääneen kuntauudistuksen seurauksena suppea ja laaja aluepolitiikka ulottuivat syrjäisiinkin pikkukuntiin.

Suppean aluepolitiikan voimavuosina 1970- ja 1980-luvuilla kehitysalueiden vetovoimaa lisäsivät yritysten näkökulmasta runsaat työvoimavarat, liikenneyhteyksien parantuminen, ammattikoulutuksen tehostuminen, uudet korkeakoulut sekä julkisten palvelujen kehittyminen. Monet kehitysaluekunnat olivat elinkeinopolitiikassa erittäin aktiivisia. Mainetta niittivät esimerkiksi savolaiskunta Keiteleen omintakeiset kehittäjät, joita kutsuttiin Keiteleen kummisediksi. Tähän kaikkeen toivat lisäpontta aluepolitiikan tuet. Aluepolitiikka toimi, koska se silitti kehitystä myötäkarvaan (Komiteanmietintö 1986/6, 44; Kärkkäinen 1980).

Eniten aluepolitiikasta hyötyivät todennäköisesti kunnat, joiden päättäjät osasivat yhdistää aluepolitiikan tarjoamat välineet kuntansa vahvuuksiin. Tarvittiin yhdistävää sosiaalista pääomaa: luottamusta, yhteistä näkemystä tavoitteista sekä kykyä yhdessä tunnistaa mahdollisuuksia niiden toteuttamiseksi.

Aluesuunnittelu

Aluekehittäminen on aluepolitiikan ja aluesuunnittelun muodostama kokonaisuus (Katajamäki & Lundström 2012, 22). Aluesuunnittelu tarkoittaa maankäytön, keskusverkon ja liikenneväylien suunnittelua. Tässä yhteydessä en puutu maankäytön ja liikenneväylien suunnitteluun. Keskityn keskusverkkoon, koska sen suunnittelu oli keskeinen osa hyvinvointivaltion aluekehittämistä.

Vuonna 1933 saksalainen maantieteilijä Walter Christaller julkaisi tutkimuksen keskusten ja niiden vaikutusalueiden muodostamasta kokonaisuudesta. Christallerin tavoitteena oli malli, jossa palvelujen saavutettavuus olisi mahdollisimman vaivatonta. Harvoin tarvittavia palveluja voidaan hankkia kauempaakin, mutta esimerkiksi päivittäistavarakaupan on oltava lähietäisyydellä. Christallerin hahmotusta alettiin kutsua keskus- ja vaikutusaluejärjestelmäksi. (Katajamäki 1977).

Oiva Tuominen sovelsi Christallerin mallia Lounais-Suomeen 1940-luvun lopussa ilmestyneessä väitöskirjassaan (Tuominen 1949). Läpimurto tapahtui kuitenkin vasta 1963, jolloin ilmestyi Mauri Palomäen väitöskirja Etelä-Pohjanmaan keskus- ja vaikutusaluejärjestelmästä (Palomäki 1963). Palomäki osoitti, että Christallerin malli soveltuu Suomeen. Hänen kehittämänsä keskusten enumeratiivisen luokittelumenetelmän avulla voitiin tunnistaa keskusten hierarkia (Mikkonen 2009, 26). Palomäen tutkimukset herättivät myös laajaa kansainvälistä huomiota ja niin sanottu Vaasan koulukunta nou-

si suomalaisen aluetutkimuksen eturiviin. Palomäen tutkimuksia täydensivät Kauko Mikkosen keskusverkon tulevaisuutta hahmotelleet analyysit (esim. Mikkonen 1975).

Suomessa aloitettiin 1960-luvulla lakisääteinen seutukaavoitus ja maa jaettiin seutukaavaliittoihin. Ne olivat kuntayhtymiä, joiden tehtävänä oli laatia seutukaava. Se oli yleispiirteinen maankäytön suunnitelma, joka ohjasi kuntien kaavoitusta. Tärkeä esikuva oli Alvar Aallon vuonna 1942 Kokemäenjokilaaksoon laatima seutusuunnitelma (Jauhiainen & Niemenmaa 2006, 210).

Seutukaavoituksen osana oli määriteltävä keskusten hierarkia ja keskusten vaikutusalueet. Tässä työssä Palomäen keskusverkkomallilla ja enumeratiisella luokittelulla oli tärkeä rooli. Valtakunnansuunnittelutoimisto teetti Palomäen väitöskirjan metodiikan avulla vuonna 1967 ilmestyneen tutkimuksen Suomen keskus- ja vaikutusaluejärjestelmästä (Palomäki et al. 1967).

Eri keskusluokille määriteltiin indikaattorit, mutta vähitellen koko asetelma tuli nurinkuriseksi, kun kunnat halusivat nostaa keskusluokkaansa rakentamalla esimerkiksi väen vängällä jäähallin, vaikka sitä ei tarvittu. Saatiinpahan keskusluokka kuitenkin korotettua ja imagoa kohennettua. (Katajamäki 1977, 90).

Vähitellen Palomäen malli jäi seutukaavoituksessa taka-alalle, kun huomattiin enumeratiivisen menetelmän epätoivotut sivuvaikutukset. Oivallettiin myös, että keskus- ja vaikutusaluejärjestelmän suunnittelu ei ole ehkä sittenkään mahdollista. Seutukaavaliitot kuitenkin säilyivät Suomen EU-jäsenyyteen asti. Tuolloin aluekehittämisen asetelma uudistettiin ja itsenäisten seutukaavaliittojen aika päättyi.

Hyvinvointivaltion rakentamisessa aluepolitiikalla ja aluesuunnittelulla oli tärkeä rooli. Niiden muodostama kokonaisuus on helppo määritellä aluekehittämiseksi, mutta todellisuudessa aluepolitiikkaa ja aluesuunnittelua toteutettiin erillisesti. Yhtenäistä aluekehittämisen strategiaa ei kyetty synnyttämään valtakunnallisesti, alueellisesti eikä paikallisesti. Yhteiskuntatieteellinen ja insinööritieteellinen suunnittelu eivät löytäneet toisiaan. Erillisyyden ei ole vielä poistunut: aluepolitiikka ja aluesuunnittelu ovat eri ministeriöiden vastuulla.

Hajautettu korkeakouluverkko: haaveista visioiden kautta toteuttamiseen⁶

Suomen ensimmäinen yliopisto, Kuninkaallinen Turun Akatemia perustettiin vuonna 1640. Se siirrettiin Helsinkiin keisarin julistuksella vuonna 1828 ja nimeksi tuli Kei-

⁶ Teksti perustuu kirjaani Oman alueensa yliopisto. Vaasan yliopiston kolme vuosikymmentä (Katajamäki 1998).

Turun Akatemian vihkiäiskulkue. Albert Edelfeltin triptyyki 1904–1905. Lähde: https://upload.wikimedia.org/wikipedia/commons/1/1b/Turun_akatemian_vihki%C3%A4iset.jpg. Luettu 12.11.2021.

sarillinen Aleksanterin yliopisto. Suomen itsenäistyttyä siitä tuli Helsingin yliopisto. Suomi oli lähes 300 vuotta yhden yliopiston maa.

Venäläiset viehättyivät 1800-luvun puolivälissä ajatuksesta siirtää Helsingin yliopisto johonkin syrjäiseen maaseutukaupunkiin. Pohdittiin myös eri paikoissa sijaitsevien virkamieskorkeakoulujen mahdollisuutta. Pelättiin yliopiston paisuvaa yhteiskunnallista merkitystä. Yliopistossa politikointiin levottomuutta herättävästi (Kangas 1992, 19).

Snellman vastusti Helsingin yliopiston siirtämistä ja jakamista. Hänelle yliopisto oli muuta kuin joukko ammatillisia korkeakouluja. Snellman oli omaksunut Berliinistä humboldtilaisen sivistysyliopistoihanteen: tieteen ja tutkimuksen on oltava vapaata, yliopisto valmistaa sivistykseen. Pääkaupungissa on oltava yliopisto ja jos useampia yliopistoja on, pääkaupungin yliopisto on yksiselitteisesti muiden yläpuolella.

Ei Helsingin yliopistoa mihinkään siirretty. Kenraalikuvernööri ratkaisi: hän arvioi pystyvänsä valvomaan parhaiten Helsingissä sijaitsevaa yliopistoa. Kuvattu episodi oli merkittävä kahdesta syystä: sivistysyliopiston ideasta tuli ihanne ja Helsingin yliopiston ylivertauus kirjoitettiin kiveen.

Varhainen viesti maakunnista oli piirilääkäri Wolmar Schildtin (sittemmin Kilpinen) kirjoitus Suomettaressa vuonna 1847. Hän haaveili Jyväskylän opillisesta tulevaisuudesta: "Jotenni oli silloin väkeä koolla, sekä miehiä että naisia. Jokainen erkeni mielihyvällä. Yksi joukosta ajatteli, milloinkapa tämä Vähä-koulu (Jyväskylään vuonna 1847 perustettu ala-alkeiskoulu. HK) kasvaa Iso-kouluksi? Milloinkapa Lukioksi ja milloinkapa Oppioksi? — Oi kuvatuksia ja mielijuhteita" (sit. Kangas 1992, 21).

Vuonna 1860 Schildt perusti rahaston, jonka avulla oli määrä perustaa Jyväskylään suomenkielinen yliopisto. Schildt suunnitteli Jyväskylään myös tutkijaprofessorien työyhteisöä, tiedeakatemiaa. Kovin vakavasti Schildtin ajatuksia ei otettu edes Jyväskylässä. Jotakin kuitenkin tapahtui: suomenkielinen lukio perustettiin vuonna 1862 ja opettajaseminaari vuonna 1863 (Julku & Julku 1983, 12; Kangas 1992, 24).

Ajatus suomenkielisestä yliopistosta, vieläpä muualla kuin Helsingissä, oli tuon ajan tuimimpienkin suomalaisuusmiesten henkisen horisontin tuolla puolen. Ajan henkeä kuvasti suuren miehen, Snellmanin ajatus vuodelta 1859: edes suomenkielinen

oppikoulu ei olisi mahdollinen, vaan se olisi mielettömyyttä (Julku & Julku 1983, 12). Schildt jäi yksin yliopistoaajatukseensa. Hän oli tyyppillinen edelläkävijä: historia kiittää, mutta aikalaiset kummeksuvat, pitävät haihattelijana.

Kun tuli 1900-luku, oli Helsingin yliopisto kasvanut liian suureksi pieneen maahan. Alettiin pelätä, että pääkaupunki imee kaiken lahjakkuuden itseensä ja että opiskelemaan tulleet jäävät lopullisesti Helsinkiin. Maakunnissa virisi halu omiin yliopistoihin ja omaan sivistyneistöön. Mukana oli myös kielipolitiikkaa, sillä haluttiin nimenomaan suomenkielisiä yliopistoja. Valtaosa Helsingin yliopiston opiskelijoista oli suomenkielisiä, mutta opetus oli enimmäkseen ruotsiksi. Ruotsinkielien ylivaltaan ainoassa yliopistossa oli lopullisesti kyllästytty.

Merkittävän yliopistopuheenvuoron esitti suomalais-ugrilaisen kielitieteen dosentti Yrjö Jooseppi Wichman vuonna 1905 aikakauslehti Valvojassa. Wichmanin mielestä uusi suomenkielinen yliopisto olisi henkisen elämän ja kansallisen kulttuurin säkenöivä voima, tärkein tulevaisuuden tavoite. Tarvittaisiin kaksi tiedekuntaa: historiallis-kielitieteellinen ja lainopillinen. Uuden yliopiston sijaintipaikaksi sopisi Oulu tai Kuopio.

Keskustelu yliopistoista aaltoili 1900-luvun alussa sinne tänne. Yliopistopaikkakunniksi ehdotettiin milloin mitään kaupunkia. Oulun ja Kuopion lisäksi mainittiin ainakin Jyväskylä, Tampere, Viipuri, Hämeenlinna, Mikkeli, Turku, Sortavala ja Lahti. Suuriruhtinaskunnassa tuli tarve perustaa erikoiskorkeakouluja. Kauppa ja teollisuus tarvitsivat myös muunlaista oppinutta väkeä kuin perinteisiä maistereita, pappeja, juristeja ja lääkäreitä. Helsinkiin perustettiin Teknillinen korkeakoulu vuonna 1908 ja Kauppakorkeakoulu vuonna 1911 (Ulkuniemi 1978, 11).

Puolitoista viikkoa Suomen itsenäisyysjulistuksen jälkeen järjestettiin Helsingin Seurahuoneen pienessä salissa keskustelutilaisuus Suomen korkeakoulukysymyksistä. Osallistujia oli noin 80 ja merkittävimmän puheenvuoron käytti Helsingin yliopiston kansantaloustieteen professori Juho Heikki Vennola. Myöhemmin Vennola oli useiden hallitusten ministeri ja pääministerinä kaksi kertaa 1920-luvun alussa. Hän oli vuonna 1953 itsensä lakkauttaneen kansallisen edistyspuolueen mies.

Vennola esitti, että korkeinta opetusta on sijoitettava useille paikkakunnille: Tätä edellyttävät hyvinvoinnin edistyminen ja talous..."tätä tietä kulkien voimme saada herätetyksi kaikki taloudelliset ja henkiset voimamme, mikä onkin välttämätöntä voidaksemme tuoda kansallisuuksien kilpakentille itsenäisen suomalaisen kulttuurin ja voidaksemme yhä edelleen kehittää tätä kulttuuria. Alituisen kehityksen ja eteenpäinmenon edellytyksenä on, että tiede ja käytäntö kulkevat käsi kädessä. Tämän mukaisesti on korkeakoulukysymyksemme ratkaistava" (sit. Julku & Julku 1983, 24).

Vennola piti ratkaisevana suomenkielisen yliopiston perustamista. Ansioitunein sijaintipaikkakunta olisi Turku: vanha kulttuurikeskus ja ensimmäinen yliopistokaupunki. Vennola tiesi, että jo kahden vuoden kuluttua vuonna 1919 aloittaisi Åbo Akademi. Tästä huolimatta Vennola kannatti Turkuun myös suomenkielistä yliopistoa: "Turku on Suomen ensimmäinen kaupunki länttä kohti, joten on välttämätöntä, että täällä ollaan hereillä...ruotsinkielinen yliopisto ei voi edustaa maan kulttuuria kokonaisuudessaan

eikä toteuttaa suomalaisen kansanaineksen yliopistolle asettamia tarkoituksia” (sit. Julku & Julku 1983, 26).

Taloudellista korkeakoulua Vennola kaavaili Itä-Suomeen. Sitä edellytti alueen taloudellinen tila, jonka heiveröisyyteen oli tärkeänä syynä Venäjän mittavien markkinamahdollisuuksien riittämätön hyödyntäminen. Myös Pohjois-Suomeen olisi perustettava taloudellinen korkeakoulu, jotta runsaat metsä- ja malmivarat osattaisiin valjastaa palvelemaan talouden kasvua.

Etelä-Pohjanmaan ja Hämeen Vennola mainitsi tärkeiksi maatalousseuduiksi. Tuolle alueelle sopisi maataloutta kehittävä korkeakoulu. Vennolan puheen jälkimainingeissa Vaasa esitettiin yhtenä vaihtoehtona maatalouskorkeakoulun sijaintipaikaksi. Tampereelle Vennola tarjosi teknillistä korkeakoulua. Lahti sopisi maatalouseläintieteellisen korkeakoulun sijaintipaikaksi. Jyväskylään voisi perustaa sosiaalipedagogisen korkeakoulun (Julku & Julku 1983, 30).

Vennolan puhe ei ollut mitä tahansa pohdintaa. Se oli ensimmäinen selkeä Suomessa esitetty visio hajautetusta korkeakouluverkosta. Se lähti hitaasti toteutumaan. Turku sai yliopistonsa ja sen ensimmäinen lukuvuosi käynnistyi vuonna 1922. Perustamisvaroja kerättiin kansalaisilta, kansalaisjärjestöiltä ja liike-elämältä. Lahjoittajien karttuisista käsistä muistuttaa Turun yliopiston pääarakennuksen ulkoseinän teksti: ”Vapaan kansan lahja vapaalle tieteelle.” Turun yliopiston perustamishistoria innosti muidenkin kaupunkien sivistyksen ystäviä: oma yliopisto on mahdollinen.

Turun yliopistoon ja Åbo Akademiin yliopistojen perustaminen pysähtyi useiksi vuosikymmeniksi. Korkeakouluja kuitenkin tuli: vuonna 1925 Yhteiskunnallinen korkeakoulu Helsinkiin, vuonna 1927 Handelshögskolan vid Åbo Akademi Turkuun ja Svenska handelshögskolan Helsinkiin sekä vuonna 1934 Jyväskylän kasvatustieteellinen korkeakoulu.

Suomessa oli 1930-luvun lopussa kolme yliopistoa ja kuusi korkeakoulua. Helsingin yliopiston ja muiden Helsingissä sijainneiden korkeakoulujen asema oli edelleen ylivoimainen: niissä opiskeli vajaat 90 prosenttia maan kaikista korkeakouluopiskelijoista (Ulkuniemi 1978, 11). Oli kuitenkin alkanut kehitys, jonka tuloksena monet maakuntakeskukset saivat aikanaan oman yliopiston.

Vuonna 1952 valtioneuvosto asetti korkeakoulukomitean. Puheenjohtajana oli Helsingin yliopiston kansleri J. K. Myrberg. Komitean jäsenistä kuusi oli Helsingin yliopistosta, kolme Turun yliopistosta ja yksi Jyväskylän kasvatustieteellisestä korkeakoulusta. Suuret ikäluokat varttuisivat aikanaan opiskeluikänsä ja hyvissä ajoin nähtiin yliopisto-opetuksen laajentamisen tarve. Suomen menestys edellyttäisi monipuolista ylimmän tason osaamista.

Komitean kokoonpano herätti maakunnissa ärtymistä. Pelättiin, että huomion keskiössä olisi kaksi asiaa: olemassa olevien yliopistojen ja korkeakoulujen asemien vankistaminen sekä uusien yliopistojen perustamisen estäminen (Julku & Julku 1983, 127). Pelot eivät olleet turhia, sillä vuonna 1956 valmistuneessa mietinnössään Myrbergin komitea linjasi, että päähuomio oli keskitettävä olemassa olevien yliopistojen

ja korkeakoulujen kehittämiseen. Tuossa vaiheessa paikalliset suunnitelmat Oulun yliopiston perustamiseksi olivat pitkällä. Oli syntynyt kansanliike oman yliopiston puolesta ja oli toteutettu kansalaiskeräys. Väliaikainen opettajakorkeakoulu Ouluun oli perustettu vuonna 1953 (Julku & Julku 1983, 121–143).

Myrbergin komitea tyrmäsi Oulun yliopiston: ”Maan taloudelliset ja henkiset voimavarat enempiä kuin välttämätön tarvekaan eivät näytä antavan aihetta harkita nyt tällaiseen yritykseen ryhtymistä ” (sit. Ulkuniemi 1978, 13). Myönnytyksenä Oululle komitea ehdotti, että sinne perustettaisiin Pohjois-Suomen korkeakoulu. Runaehdot olivat tiukan koomiset: ”Tämän laitoksen perustaminen ja kehittäminen ei voi millään tavoin vaikuttaa siihen, miten entisiä korkeakouluja kehitetään tai viedään eteenpäin omilla aloillaan” (sit. Ulkuniemi 1978, 14).

Muiden kaupunkien yliopistohankkeet Myrbergin komitea niputti: ”Mitä muihin, yleisen korkeakoulupolitiikan puitteissa mahdollisesti huomioon otettaviin, osaksi myös julkisuudessa mainittuihin uusien korkeakoulujen perustamiseen tähtääviin suunnitelmiin tulee, komitea ei ole voinut tulla vakuuttuneeksi näiden suunnitelmien täsmällisestä merkityksestä tai niiden kiteyttämisen välttämättömyydestä” (sit. Ulkuniemi 1978, 14).

Myrbergin komitean jäsenet olivat yliopistomiehiä. Heille yliopisto oli yhteiskunnasta erillään oleva mikrokosmos, joka kehittää itseään muusta maailmasta välittämättä. Jo 1950-luvun lopussa poliitikot alkoivat kuitenkin oivaltaa, että yliopistoilla tulee olla tärkeä rooli yhteiskunnan kehittämisessä eikä ollut yksin yliopistojen asia päättää tuon roolin sisällöstä. Yliopistot ovat tärkeitä kehityksen käynnistäjiä ja inhimillisen pääoman kartuttajia. Niitä tarvitaan myös maakuntakeskuksissa. Tätä näkemystä vaali erityisesti maalaisliitto, ja koska sen asema hallituspolitiikassa oli vahva, alkoi korkeakoulupolitiikka kehittyä muuhun suuntaan kuin Myrbergin komitea suositti.

Pian Myrbergin komitean jälkeen asetettiin uusi korkeakoulukomitea, jonka tehtävänä oli pohtia Pohjois-Suomen korkeakoulukysymystä. Tämä komitea pohjusti Oulun yliopiston perustamisen. Vuosikymmenien ajan Oulussa tehty työ kantoi nyt hedelmää. Tarvittiin myös poliittista tukea. Sopivien poliitikkojen kanssa liittoutumalla oululaiset hoitivat itselleen yliopiston. Sopivia poliitikkoja olivat maalaisliiton miehet, tasavalan presidentti Urho Kekkonen ja opetusministeri Johannes Virolainen sekä Kekkonen luottomies, Oulun läänin maaherra Kalle Määttä. Vuonna 1958 eduskunta hyväksyi lain valtion yliopiston perustamisesta Ouluun. Uusi yliopisto aloitti toimintansa vuonna 1959. Maakuntayliopistojen henki oli vapautettu. (Julku & Julku 1983, 212–216).

Hajautettu korkeakouluverkko syntyi 1960-luvulla. Tampereelle Helsingistä siirtynyt Yhteiskunnallinen korkeakoulu korotettiin yliopistoksi. Jyväskylän Kasvatusopillinen korkeakoulu muuttui yliopistoksi. Itä-Suomen yliopistosta käytiin sitkeä kamppailu ja monien vaiheiden jälkeen tehtiin kompromissi: perustettiin korkeakoulut Kuopioon, Joensuuhun ja Lappeenrantaan (Opetus- ja kulttuuriministeriö 2015, 15).

Korkeakouluverkon muodostamisessa oli kaikuja Mauri Palomäen keskusluokituksesta: haluttiin vahvistaa valtakunnan osien keskuksia (Moisio 2012b, 173). Palomäen

luokituksessa myös Vaasa kuului tähän ryhmään. Kaupungissa huolestuttiin, koska Vaasa näytti jäävän ilman omaa korkeakoulua. Olihan Oulu jo saanut yliopistonsa ja siinä oli opetusministeriön näkökulmasta kyllin yliopistoa Pohjois- ja Länsi-Suomelle.

Vaasassa keksittiin, että kauppakorkeakoulut kuuluivat kauppa- ja teollisuusministeriön hallinnonalaan. Alkoi Vaasan historiassa ainutlaatuisen taitava operaatio kauppaoppilaitoksen rehtorin Martti Ulkuniemen johdolla. Sen lopputuloksena aloitti vuonna 1968 Vaasan kauppakorkeakoulu, vaikka vanhat kauppakorkeakoulut yrittivät parhaan kykynsä mukaan hankkeen estää. Onnistumisen tärkeä tekijä oli Ulkuniemen ohella maakuntalehti Vaasa, jonka päätoimittaja Ilmari Laukkonen valjasti lehden harvinaisen taitavasti tukemaan hanketta. Syntyi maakunnan yhteinen rintama oman korkeakoulun puolesta, kielirajakin ylittyi. Kun ajan henki ja yhteinen tahto yhdistyvät, tehdään aluekehittämisen suurtekoja (Katajamäki 1997, 13–28).

Korkeakouluverkko täydellistyi vuonna 1979, kun perustettiin Lapin yliopisto. Viimeinen vaihe oli ammattikorkeakoulujen perustaminen 1990-luvun alussa. Näin esimerkiksi omaa yliopistoa vaille jääneet Seinäjoki, Mikkeli, Kokkola ja Pori saivat oman korkeakoulunsa.

Hajautettu korkeakouluverkko on hyvinvointivaltion kauniin monivärinen kukkaniitty. Alusta pitäen korkeakoulujen merkitys nähtiin tärkeänä maakuntien kehityksessä. Ne turvaavat korkeasti koulutetun työvoiman saannin alueillaan ja ne ovat maakuntien sivistyselämän kehittäjiä ja sijaintipaikkakuntiensa itsetunnon kohottajia. Ne ovat kahteen suuntaan avautuvia ovia: yhtäältä ne tarjoavat ympäristölleen uusinta tieteellistä tietoa ja toisaalta ammentavat ympäröivästä todellisuudesta tutkimusongelmia, joiden ratkaisemiseen ne käyttävät uusinta tieteellistä osaamista. Ne ovat paikallisia, maakunnallisia, valtakunnallisia ja kansainvälisiä. Ne ovat oman alueensa yliopistoja ja ammattikorkeakouluja.

Oulun yliopiston perustamisesta käynnistynyt korkeakoululaitoksen hajauttaminen on arvioitu Suomen tärkeimpiin kuuluvaksi aluepoliittiseksi toimeksi. Yliopistojen merkitys omilla alueillaan on monipuolinen. (Jolkkonen 1987; Mikkonen 1997; Lehtisalo & Raivola 1992, 128; Virtanen 2002; Kivelä 2018).

Työskentelin 1990-luvun alussa Vaasan yliopistossa; se oli laajentunut kauppa-korkeakoulusta oikeaksi pieneksi yliopistoksi. Vuoden 1993 toukokuussa muurattiin Vaasan yliopiston päärakennuksen peruskivi. Juhlapuheen piti pääministeri Esko Aho. Hän tiivistä oleellisen: ”Alueellinen korkeakouluverkosto on niin arvokas asia, että ellei sitä vielä olisi luotu, se täytyisi nyt perustaa” (Katajamäki 1998, 113).

Maaseudun muutos rauhoittuu

Aluepolitiikka voimisti 1970- ja 1980-luvuilla kehitysalueiden kasvuvoimaisimpia keskuksia. Maaseudun erityisyyttä ei tuolloin tunnistettu. Ajateltiin, että maaseudulle riit-

tää maatalouspolitiikka. Maaseudun roolin monipuolinen pohdinta jäi epämääräiselle vyöhykkeelle alue- ja maatalouspolitiikan väliin (Uusitalo 2009). Monet mielenkiintoiset avaukset jäivät vaille vastakaikua. Yhtenä esimerkkinä Mauno Kososen ja Pertti Vuorelan vuonna 1974 esittämä ajatus monitoimikylästä. Se oli hahmotelma uuden maaseutuyhdyskunnan ideaalimalliksi (Kosonen & Vuorela 1974; Kosonen & Vuorela 1975).

Maaseutupolitiikan idut

Vaikka teollistavan aluepolitiikan vaikutukset jäivät taajamien takaisella maaseudulla vähäisiksi, maaseudun väestökato kuitenkin maltillistui 1970- ja 1980-luvuilla. Vuoden 1973 öljykriisin laukaisema lama kirpaisi kasvuhakuista yhteiskuntaa. Ilmapiiiri muuttui maaseutumyönteisemmäksi. Epävarma aika kannusti ajattelemaan, että maaseutua tarvitaan turvan tuojana: ankaraa aikaa on helpompi kestää maaseudulla kuin kaupungissa. Vaikeina aikoina maaseudun arvostus lisääntyy. Tämä ikiaikainen säännönmukaisuus koettiin myös koronapandemian aikana.

Suomeen perustettiin jo 1970-luvun alussa Maaseudun suunnittelun seura. Se toi esiin maaseutualueiden ongelmia ja esitti niihin ratkaisuvaihtoehtoja. Jäsenet edustivat monipuolisesti maaseudun kannalta tähdellisiä ammattikuntia ja yhteiskunnallisia näkemyksiä (Uusitalo 2009, 20). Myös virallinen taho aktivoitui: vuonna 1979 valtioneuvoston kanslia asetti työryhmän, jonka tehtävänä oli koordinoida maaseutualueiden suunnittelua. Se laati myös toimintasuunnitelman eri hallinnonalojen maaseutualueille kohdistuvien toimien yhteensovittamiseksi. Työtä jatkoi vuonna 1981 asetettu uusi toimikunta (Uusitalo 2009, 36–37). Käytännön tulokset jäivät epämääräisiksi. Ensi askel ministeriöiden väliseen yhteistyöhön perustuvalle toimintatavalle oli kuitenkin otettu.

Kylätoiminnan voittokulku

Maaseudun myönteisten tunnelmien näkyvimmäksi symboliksi tuli 1970-luvun puolivälistä alkaen kylätoiminta. Sen ydin on kyläisten työ oman kylänsä puolesta. Tärkeitä määreitä ovat yhteistyö ja omatoimisuus (Hyyryläinen 1994, 4). Maaseutu oli jo perinteisesti ollut kansalaistoiminnan vireää aluetta. Miksi perinteisten järjestöjen lisäksi tarvittiin vielä uutta toimintamallia? Suomalaisen kylätoiminnan keskeisen vaikuttajan Lauri Hautamäen mukaan kylä on tärkeä maaseudun toiminnallinen yksikkö, kyläajattelulla on perinteitä. Maaseudun väestönkato synnytti 1970-luvun alussa tarpeen tehdä jotakin. Erityisesti kyläkoulujen lopettaminen nostatti tunteita (Hautamäki 1979; Katajamäki & Kaikkonen 1991, 44).

Ajateltiin, että ehkä maaseudun vanhoista organisaatioista riippumattomat kylätoimikunnat keräisivät mahdollisimman tehokkaasti kyläläiset toimintaan oman kylänsä hyväksi. Toisaalta kylätoiminnan suhdetta muihin maaseudun paikallisiin

orgisaatioihin ei ehkä riittävästi pohdittu. Kylätoiminnan asema jäi jossakin määrin epämääräiseksi (Katajamäki & Kaikkonen 1991, 44). Kylätoimintaa edisti erityisesti Lauri Hautamäen johtama Kylätutkimus 76 -hanke. Siinä sovellettiin toimintatutkimuksen ideaa: tutkijat etsivät yhdessä kyläläisten kanssa ratkaisuja kylän tulevaisuuden kysymyksiin (Jyrkämä 1978, 39; Mäenpää 1987). Tavoite oli Lauri Hautamäen määrittelemänä: ”Kun kyläläisten tietoisuus yhteisistä eduista, tavoitteista ja niiden saavuttamismahdolluuksista kasvaa, se saa aikaan toimintaa elinolojen parantamiseksi. Onnistunut toiminta vuorostaan lisää aktiivisuutta ja parhaimmillaan voidaan saavuttaa eräänlainen toiminnan kasautuva kasvu” (Hautamäki 1989, 29).

Kylätoiminta hulmahti laajaksi hämmästyttävän lyhyessä ajassa. Leviämistä avitti laaja julkisuus tiedotusvälineissä: kylätoiminnan saavutukset uutisoitiin näyttävästi. Myös Lauri Hautamäen vuonna 1979 julkaisema kylätoiminnan opas lisäsi puhtia. Leviämisen vauhtia osoittaa, että vuonna 1977 Suomessa oli viitisenkymmentä kylätoimikuntaa, vuonna 1980 jo hieman yli tuhat ja 1980-luvun lopussa 2 300 (Katajamäki & Kaikkonen 1991, 45). Nykyään kylätoiminta on järjestäytynyt kyläyhdistyksiksi, joita on lähes 4 000.

Kylätoiminnan nopea läpimurto osoitti, että sillä oli rakennemuutoksen koettelemalla maaseudulla selkeä sosiaalinen tilaus. Lauri Hautamäen mukaan...”entiset toimintamuodot eivät enää soveltuneet vastaamaan nopean muutoksen aiheuttamiin haasteisiin. Kylätoiminta perustuu perinteisiin yhteistoimintamuotoihin, mutta soveltuu myös nykyaikaiseen elämänmuotoon, niin sanottuun asiayhteisöön, jossa järkipöytäisyys on tullut tunteenomaista kiintymystä tärkeämmäksi, kirjoitettujen sopimusten merkitys on ohittaa vanhat traditiot ja kyläläisiä yhdistävät yhteisesti tiedostetut edut ja päämäärät, eivät verisiteet” (Hautamäki 1989, 45). Näin Hautamäki osoittaa maaseuyhteisöjen muutoksen Fredinand Tönniesin Gemeinschaftista Gesellschaftiin.

Kylätoiminnan laajeneminen elähdytti maaseutua. Maaseudun asukkaat osoittivat, että uuden ajan yhteistyön avulla kyetään vaikuttamaan omiin elinolosuhteisiin. Tunne oman elämän sankaruudesta nosti itsetuntoa. Kylätoimikuntien aktiivisuuden ansiosta on kunnostettu rapistuneita seuraintaloja ja urheilukenttiä sekä estetty kyläkoulujen lakkauttamisia. Kyläläiset ovat tutkineet kyliensä mahdollisuuksia, kunnostaneet navettoja verastiloiksi, kehittäneet kylien palveluja ja perustaneet kylien kehitysyhtiöitä (Hautamäki 1989).

Kylätoiminta laajeni nopeasti kylätoimintaliikkeeksi ja se sai myös kansainvälistä huomiota. Esimerkiksi Ruotsissa alettiin perustaa kylätoimikuntia. Kerrankin vaikutteet levisivät idästä länteen. Komein kansainvälinen huomionosoitus oli kuitenkin vuonna 1992 myönnetty Right Livelihood -palkinto, jota kutsutaan Vaihtoehto-Nobeliksi. Valitsijoiden mukaan Suomen kylätoimintaliike oli osoittanut tavan uudistaa maaseutua, purkaa keskitettyjä rakenteita ja voimaannuttaa kansalaisia.

Kaupunkeihin ei syntynyt kylätoimintaan verrattavaa paikkaperustaista aktiivisuutta, vaikka tehtiin kaupunginosatoiminnan opas ja yritettiin perustaa kylätoimikuntien vastineita (Hautamäki & Virtanen 1982). Ehkä hyvinvointivaltio toimi kaupungeissa 1980-luvulla niin kattavasti, että kansalaiset tunsivat elämänsä turvatuksi: palvelut oli-

vat lähellä ja kaupungin viranhaltijat huolehtivat, jos ongelmia lähiympäristössä ilmeni. Toki kaupungeissa on omakoti- ja kaupunginosayhdistyksiä, mutta niiden merkitys paikkaperustaisen kehittämisen näkökulmasta ei ole yltänyt kyläyhdistysten tasolle.

Lokaliteettitutkimuksen ideoita alettiin Suomessa soveltaa 1980-luvulla myös kylätutkimuksessa. Tästä kehkeytyi kriittinen näkökulma Lauri Hautamäen käynnistämään kylätutkimusperinteeseen, joka arvioitiin yhteiskunnallisesti naiviksi; ei pidetty mahdollisena, että kyläläiset voisivat ottaa kohtalon omiin käsiinsä välittämättä kylän ulkopuolelta välittyvistä vaikutusyhteyksistä.

Maaseutumarxilainen näkökulma oli erityisen vahva silloisen Joensuun yliopiston Karjalan tutkimuslaitoksessa. Ryhmän tutkimuskylät Sivakka ja Rasimäki nousivat valtakunnalliseen kuuluisuuteen. Kylien elinkaarta on seurattu useiden vuosikymmenien ajan. On syntynyt komea kokonaisuus, jossa kahden maaseutukylän kohtaloa osana yhteiskunnallista murrosta on havainnoitu monipuolisesti (esim. Rannikko et al. 1984; Knuuttila et al. 2008).

Nyttemmin hautamäkeläisen ja joensuulaisen kylätutkimuksen jännitteet ovat lieventyneet. On löydetty yhdistäviä tematiikkoja. Tärkeä teos liennytyksessä oli Torsti Hyyryläisen vuonna 1994 ilmestynyt väitöskirja Toiminnan aika, jossa kahden perinteen parhaat puolet kohtaavat (Hyyryläinen 1994). Myös kansainvälisestä keskustelusta välittynyt neoendogeenisuuden näkökulma, jossa sovitetaan yhteen paikallisyhteisöjen sisäsyntyisiä ja ulkoa välittyviä kehittymekanismeja on rikastanut kummankin perinteen sisältöä ja opettanut näkemään, että paikkaperustaisuuden ydintä on sisäsyntyisen ja ulkoa välittyvän monipuolinen kokonaisuus. Tässä asetelmassa on myös sosiaalisella pääomalla tähdellinen rooli. (Hyyryläinen et al. 2011).

Kylätoiminta on vahvistanut paikallista omatoimisuutta. Se on tärkeä aluehittämisen periaate, jossa lähtökohtana on yhteiskunnan kehittäminen alhaalta ylöspäin. Ylhäältä paikallisyhteisöihin kaadetut mekaaniset toimet eivät riittävästi ota huomioon niiden mikromaantiedettä. Kylätoiminnan tärkeä viesti on, että paikallisyhteisöille tulee turvata kehitysedellytykset niiden omista lähtökohdista.

Maatalouden tilanne vakiintuu

Maaseudun tilannetta rauhoitti 1980-luvulla myös maatalouden uudistuminen. Perustana oli erikoistuminen ja tilakoon kasvu. Alkutuotanto, jalostus ja kauppa alkoivat muodostaa yhä kiinteämmän kokonaisuuden; elintarvikkeiden tuotantoketjun vertikaalinen integraatio lujittui. Maaseudusta alkoi tulla yhä leimallisemmin raaka-aineiden tuotantoalue (Granberg 1989, 59).

Maataloustulosta päätettiin valtioneuvoston ja tuottajajärjestöjen välisissä neuvotteluissa. Viljelijöiden kannalta tilanne oli turvallinen: maito, vilja ja eläimet tultiin hakemaan tilalta. Viljelijän vastuu päättyi, kun Valion tai teurastamon auto häipyi näkyvistä. Hänen ei tarvinnut huolehtia, menivätkö hänen raaka-aineestaan jalostetut

tuotteet kaupaksi vai eivät. Hyvinvointivaltion eheyttävän politiikan kultaisen vuosikymmenen eli 1980-luvun aikana vahvistui viljelijöiden yrittäjäidentiteetin sijasta tuottajaidentiteetti (Katajamäki & Kaikkonen 1991, 47). Kun he joutuivat sopeutumaan EU:n yhteiseen maatalouspolitiikkaan, oli vastarinta luonnollisesti pönteä.

Maatalouden erikoistuminen ilmeni myös alueellisen työnjaon syvenemisenä. Viljantuotanto alkoi keskittyä aikaisempaa selvemmin Etelä-Suomen suurille tiloille. Etelä-Suomeen keskittyi myös öljykasvien ja sokerijuurikkaan viljely. Maidon- ja lihan- tuotanto alkoivat painottua Pohjanmaalle sekä Itä- ja Pohjois-Suomeen. Turkistarhaus keskittyi Vaasan pohjoispuoliselle rannikkoseudulle. Lasinalaisviljelyn valtakunnallinen keskittymä syntyi Närpiöön. Sikatalous keskittyi voimakkaasti. Ennen pitkää esimerkiksi Ilmajoella oli enemmän sikoja kuin ihmisiä. (Granberg 1989, 60–66; Koski 1984; Praski & Katajamäki 1990).

Elintarvikealan vertikaalisen integraation lujittuminen vaikutti myös elintarvikkeiden jalostusta hallinneeseen pellervolaiseen osuustoimintaan, joka oli perustunut paikallisiin ja maakunnallisiin meijereihin ja teurastamoihin. Alkoi vääjäämätön kehitys, jota Tapani Köppä kuvaa osuvasti... ”alunperin paikallisyhteisöjen voimin ja niiden tarpeita palvelemaan perustetut osuuskunnat ovat sulkeneet kylä- ja kuntakoh- taisia toimipisteitään ja vetäytyneet maaseutukylistä taajamiin ja asutuskeskuksiin. Tilalle on organisoitu alkutuotannosta jalostukseen ja markkinointiin ulottuva agri- bisnes, valtakunnalliset kauppaketjut ja keskitetty järjestöllinen edunvalvontainsti- tuutio... Samanaikaisesti päätökset kyläkaupan sulkemisesta tai meijerin säilymisestä paikkakunnalla ovat paradoksaalisesti etäännyttäneet jäsenistön vaikutusvallan ulottu- mattomiin liiketaloudellisina realiteetteina” (Köppä 1990, 133–134).

Pellervolaisten elintarvikeyritysten keskittyminen synnytti suuria tuotantolaitoksia (Muilu et al. 2015; Hoffman 2019, 160–163). Erityisen voimakkaasti vahvistui Seinäjoki, josta tuli Suomen tärkein elintarviketeollisuuden keskus. Siellä sijaitsevat Valion ja Atrian tuotantolaitokset ovat maailmanluokkaa.

Oivaltavasti ajan henkeä tulkineet näkivät pellervolaisten yritysten keskittymi- sessä mahdollisuuden erikoistuneelle tuotannolle. Syntyi pieniä elintarvikeyrityksiä. Myöhemmin osa tällaisistakin yrityksistä on kasvanut suuriksi. Yksi tunnetuimmista on jalasjärveläinen Juustoportti, joka on pienestä alusta kasvanut valtakunnalliseksi (Katajamäki & Kaikkonen 1991, 94–97).

Maaseutupolitiikan aika

Maatalouden asema vakiintui ja selkeytyi 1970- ja 1980-luvuilla. Samalla kuitenkin kävi lopullisesti ilmi, että maatalous ei enää yksin kyennyt takaamaan maaseudun elinvoimaa. Tarvittiin maaseudun kokonaisuuden huomioon ottavaa näkökulmaa, tarvittiin maaseutupolitiikkaa.

Vuonna 1988 Suomi osallistui Euroopan neuvoston käynnistämään maaseutukampanjaan. Siihen osallistui 24 maata. Kampanja oli suunnattu nuorille, naisille ja kaupunkilaisille. Tavoitteena oli käydä monipuolista keskustelua maaseudun asemasta ja tulevaisuuden mahdollisuuksista. Suomessa kampanjaan osallistui ministeröitä, valtakunnallisia järjestöjä, kaikki maakuntaliitot ja yli 200 kuntaa (Uusitalo 2009, 40).

Maaseutukampanjan aloitus oli näyttävä. Kunniavieraina olivat tasavallan presidentti Mauno Koivisto puolisoineen. Tärkeän puheenvuoron käytti professori Heikki Ylikangas: "Elinvoimaisin maaseutu löytyy sieltä, missä maatalouden rinnalle on syntynyt muuta elinkeinotoimintaa, missä monet sivuelinkeinot tukevat maataloutta, missä kehitys käy kohden erikoistumista ja missä vapaa-ajan asutus on mahdollisimman suuren osan vuodesta läsnä olevaa." (sit. Uusitalo 2009, 41).

Maaseutukampanjan merkittävin tulos oli, että se käynnisti Suomessa maaseutupolitiikan. Perustettiin maaseudun kehittämisprojekti, joka julkaisi vuonna 1991 ensimmäisen maaseutupoliittisen kokonaisuohjelman. Suuri oivallus oli, että maaseutu voi vastata monenlaiseen yhteiskunnalliseen kysyntään. Maaseutu ei ole osa ongelmaa, vaan osa ratkaisua. Maaseutupolitiikka ei voi olla laajennettua maatalouspolitiikkaa eikä osa aluepolitiikkaa, vaan monipuoliseen kokonaisnäkemykseen perustuvaa eri hallinnonalojen ja maaseutuun kytköksissä olevien organisaatioiden yhteistyöhön perustuvaa horisontaalista maaseudun kehittämispolitiikkaa.

Maaseutupolitiikka on 1990-luvulta alkaen perustunut määrääjain laadittuihin kokonaisuohjelmiin. Peruspainotus ei ole muuttunut: maaseutu on monimuotoisten toimintojen mosaiikki, jonka kautta syntyy kilpailukykyä ja uutta työllisyyttä. Maaseutupaäoma palvelee yhteiskunnan kehittämistä ja kansalaisten hyvää elämää.

Maaseutupolitiikka on alusta alkaen perustunut maaseudun maantieteellisen vaihtelun tunnistamiseen: ei ole yhtä, vaan useita maaseutuja. Perusjakona on erottelu keskusten läheiseen maaseutuun, maatalouden luonnehtimaan ydinmaaseutuun ja harvaan asuttuun maaseutuun. Poliittisessa keskustelussa ja mediajulkisuudessa maaseutupolitiikkaa ei edelleenkään kunnolla tunnisteta, sillä niin voimakasti maaseutu ja maatalous suomalaisessa yhteiskunnassa samaistetaan. Aina ei ole tietenkään kyse tietämättömyydestä, vaan maatalouden edunvalvojien tahallisesta sumutuksesta, jota poliitikot ja valtakunnalliset mediat eivät osaa tunnistaa.

Hyvinvointivaltion murros

Hyvinvointivaltion tulevaisuus alkoi säröillä 1970-luvun puolivälissä, kun kansainvälinen talous häiriintyi ensimmäisen öljykriisin seurauksena. Halvan energian aika päättyi. Suomi alkoi muuttua, aluksi vaivihkaa. Kansainväliset riippuvuudet vahvistuivat ja perinteiset teollisuudenalat alkoivat muuntua tai hiipua. Suomi ei ollutkaan valmis, mutta uuden tietotalouden mahdollisuudet väreilivät jo taivaanrannassa.

Ensimmäinen öljykriisi käynnistää muutoksen

Perinteisesti yritysten paikallinen sidos oli ollut Suomessa voimakas. Vähittäin alkoi syntyä monitoimipaikkaisia ja monitoimialaisia konserneja (Konttinen 1977). Niiden pääkonttorit sijoittuvat yleensä Helsinkiin. Esimerkiksi vuonna 1980 kehitysalueiden teollisuuden henkilökunnasta 44 prosenttia oli sellaisten yritysten palveluksessa, joiden pääkonttori sijaitsi muualla kuin tehtaiden sijaintipaikkakunnilla, yleensä Helsingissä (Virkkala 1984, 213; Virkkala 1987).

Ensimmäinen öljykriisi vauhditti monitoimipaikkaistumista ja saneerauksia erityisesti metsäteollisuudessa. Paikallisjohdon mahdollisuus vaikuttaa keskusjohdon päätöksiin säilyi kuitenkin pitkään vahvana. Vähittäin paikalliset sidokset alkoivat kuitenkin löystyä. Ylin päätöksentekijä arvioi kokonaisuutta, jolloin yksittäinen, kannattavakin tehdas saattoi olla konsernin kilpailustrategian kannalta epätarkoituksenmukainen ja jouti myytäväksi tai lakkautettavaksi. Kunnille ja valtiolle jäi saneerausten jälkihoito. Tehdas-yhteisöistään vastuuta kantaneiden patruunoiden aika päättyi. Heistä viimeinen, Yhtyneiden paperitehtaiden Juuso Walden kuoli vuonna 1972 (Raiskio 2012).

Ensimmäinen öljykriisi ja kansainvälisen kaupan vapautuminen vaikuttivat vahvasti etenkin tekstiilien perusteellisuuteen. Toimialarationalisointi ja fuusiotkaan eivät auttaneet, sillä 1980-luvun alun vuosina pääosa perinteisistä yrityksistä lopetti toimintansa. Vaikutukset olivat suurimmat Tampereella, Forssassa, Turussa, Vaasassa ja Porissa (Hoffman 2019, 157–160). Sen sijaan metalliteollisuudessa ja elektroniikka-teollisuudessa alkoi kehitys, joka enteili myönteisiä aikoja.

Yhteiskuntatieteissä yletään parhaimpiin saavutuksiin, kun kuljetaan selkä edellä kohti tulevaisuutta ja annetaan menneelle merkityksiä. Tätä metodologiaa soveltaen 1980-luku enteili suuria muutoksia suomalaisen hyvinvointivaltion logiikassa ja aluekehityksessä. Kun muutos 1990-luvun alussa alkoi, se oli rajun yllättävä ja yhteiskuntamme syvärakenteita kouraiseva. Kansalaisten, yritysten, hallinnon ja aluekehityksen arki mullistui.

Suuri lama

Vielä 1980-luvun lopun vuosina elettiin hyvinvointivaltion huippukautta. Talous eteni vauhdikkaasti. Esko Aho kuvailee tämän ajan huumaa: ”Kuvittelimme löytäneemme oikotien vaurauteen ja hyvinvointiin. Ajan hengen voi pelkistää yhteen kuvaan, jossa sijoittajat jonottavat vuonna 1988 satojen metrien pari-ionossa aamuvarhain Kansallispankin Aleksanterinkadun konttorin aukeamista ehtiäkseen mukaan tarjolla olevaan osakeantiin” (Aho 2020, 23).

Rahamarkkinoita vapautettiin ja yrityksiä kannustettiin ottamaan ulkomaista luottoa, jonka korko oli edullinen. Haluttiin luopua devalvaatioista ja erityisesti Suomen Pankki sitoutui vakaan markan politiikkaan, vaikka markka oli yliarvostettu. Olisi tarvittu devalvaatio, mutta tätä ehdottaneet leimattiin lähes maanpettureiksi.

Suomen ulkopuolisessa maailmassa alkoi 1980-luvun lopussa maailmanhistoriallinen mullistus, kun sosialismi sortui. Berliinin muuri kaatui vuonna 1989, suuri ja mahtava Neuvostoliitto lakkasi olemasta vuonna 1991. Neuvostoliiton horjuminen alkoi näkyä jo 1980-luvun lopussa ja lyhyessä ajassa Suomen Neuvostoliiton kauppa tyrehtyi. Kehitysalueille oli syntynyt runsaasti aluepolitiikan avittamana valmisvaateollisuutta Neuvostoliiton vientiä varten. Sillä ei ollut mahdollisuuksia suuntautua länsimarkkinoille ja lyhyessä ajassa suuri osa 1970- ja 1980-luvulla syntyneistä teollista työpaikoista kehitysalueiden keskuksissa menetettiin.

Esko Ahon vuonna 1991 aloittanut hallitus noudatti Suomen Pankin vahvan markan linjaa ja kytki markan EU:n laskennalliseen rahayksikkö ecuun. Suomen Pankin pääjohtajan Rolf Kullbergin viitoittamana haluttiin ”mennä pää pystyssä Eurooppaan”. Kun ei devalvoitu, yritettiin tehdä sisäinen devalvaatio. Alettiin puhua korkealentoisesti yhteiskuntasopimuksesta. Sen valmistelijaksi saatiin suostuteltua Kalevi Sorsa (Aho 2020, 200).

Sopimus olisi laskenut palkkoja ja yritysten työvoimakustannukset olisivat alentuneet. Rohkea yritys kaatui Metalliliiton ja Paperiliiton vastustukseen. Valuuttapaon tyrehdyttämiseksi oli pakko devalvoida 14.11.1991. Devalvaatioprosentiksi tuli 14. Kun nimellispalkkoja ei keskitetyssä työmarkkinasopimuksessa korotettu, Suomen kilpailukyky alkoi parantua (Kiander 2001, 27–28; Aho 2020, 201–206).

Devalvaation jälkeen yritettiin pitää kiinni vahvan markan politiikasta. Markkina-voimat olivat kuitenkin vahvempia ja vuoden 1992 syksyllä markka jätettiin kellumaan: markkinat saivat määritellä markan arvon. Vuoden 1991 devalvaation ja vuoden 1992 kellutuksen seurauksena markan ulkoinen arvo halpeni 40 prosenttia. Tämä auttoi ja Suomi alkoi hitaasti nousta lamasta.

Kauheinta oli valuuttaluottoa ottaneilla yrityksillä, koska monien taloudelliset rahkeet eivät kestäneet kallistuneita lainanhoitokuluja. Lukematon määrä hyviä yrityksiä suistui konkurssiin. Elämäntyöt tuhoutuivat ja inhimillinen hätä kylmäsi yksin jätettyjä yrittäjiä. (Kiander 2001, 29).

Vuonna 1988 säädetty työllisyyslaki jouduttiin kumoamaan vuonna 1992: pitkäaikaistyöttömiä ja nuorisotyöttömiä koskenut velvoitetyöllistäminen purettiin. Etenkin pitkäaikaistyöttömyys alkoi lisääntyä nopeasti.

Kokonaistyöttömyys äityi hirmuiseksi. Huippu saavutettiin vuoden 1994 alussa, jolloin työvoimahallinnon tilastossa oli yli 500 000 työtöntä. Laman seurauksena maan sisäinen muuttoliike väheni ja alueiden väliset erot tasoittuivat (Kangasharju et al. 1999, 3). Näin käy aina laskusuhdanteissa. Työttömyyden määrällinen lisääntyminen koetteli kovimmin kaupunkia.

Pankkien luottotappiot pahenivat. Koko pankkijärjestelmä oli uhattuna. Suomen Pankki otti hallintaansa toimintakykynsä ja luottokelpoisuutensa menettäneen Säästöpankkien Keskus-Osake-Pankin (SKOP) jo vuonna 1991. Alettiin maksaa pankkitukea ja pahimmalta vältyttiin. Suomi häälyi kuilun partaalla, kun ulkomaiset velkahanat uhkasivat sulkeutua.

Julkinen talous joutui vaikeuksiin; tehostaminen ja leikkaukset arvioitiin välttämättömiksi. Leikkauslistoja vuosi julkisuuteen. Korvamerkityistä valtionsuuksista kunnille luovuttiin ja kunnat joutuivat itse priorisoimaan säästöjään. Jo vuonna 1988 oli alkanut vapaakuntakokeilu, joka antoi kunnille laajat mahdollisuudet organisoida toimintonsa uudella tavalla (Ryynänen 1989, Vaattovaara et al. 2021, 81). Perinteinen hyvinvointivaltio oli peruuttamattoman muutoksen edessä.

Laman syvimpinä hetkinä vuoden 1992 alussa Suomi jätti jäsenanomuksen Euroopan unioniin⁷. Ruotsi oli jättänyt hakemuksensa hieman aikaisemmin. Tie oli avoin, sillä Neuvostoliiton hajoamisen jälkeen ei ollut ulkopoliittisia esteitä Suomen täysjäsenyydelle.

Suomi sovittautuu EU -jäsenyyteen

Suomen jäsenyys Euroopan unionissa oli pitkän tien päätepiste⁸, sillä aloimme osallistua Euroopan yhdentymiseen jo vuonna 1961, jolloin Suomi liittyi Euroopan vapaakauppajärjestön (EFTA) liittännäisjäseneksi ja täysjäseneksi vuonna 1986. Vuonna 1973 Suomi solmi vapaakauppasopimuksen Euroopan talousyhteisön (EEC) kanssa. EU:n kanssa Suomi neuvotteli sopimuksen Euroopan talousalueesta (ETA), mutta se oli voimassa vain vuoden 1994.

Suomi aloitti jäsenyysneuvottelut vuonna 1993 samaan aikaan Ruotsin ja Itävallan kanssa. Kansanäänestyksessä liittymistä kannatti 56,9 prosenttia äänestäneistä. Äänestysprosentti oli 74. Kannattajat perustelivat jäsenyyttä turvallisuudella ja taloudellisella hyödyllä. Vastustaneet pelkäsivät itsenäisyyden heikkenemistä ja maatalouden toimintaedellytysten kaventumista.

Eduskunta päätti liittymisestä 18.11.1994 äänin 152–45 ja niin Suomesta tuli EU:n täysjäsen 1.1.1995. Merkittävää oli, että jäsenyysuhanke toteutettiin, kun pääministeripuolueena oli Suomen Keskusta. Pääministeri Esko Ahon arvovalta riitti vakuuttamaan useimmat epäroivista puoluetovereista. Ratkaisevassa äänestyksessä keskustan 55:stä kansanedustajasta kuitenkin 24 vastusti jäsenyyttä.

Kansanäänestyksessä hyväksyttiin myös Suomen jäsenyys Euroopan talous- ja rahaliitossa (EMU). Tämän vuoksi ei ollut tarvetta järjestää kansanäänestystä siirtymisestä markasta euroon. Integraation viimeisteli Suomen liittyminen Schengenin sopimukseen. Schengen -alueella ihmiset voivat ylittää valtioiden rajat ilman passi- ja tullitarkastuksia.

Kiperin kohta Suomelle oli maatalous. Jo 1950-luvulta alkaen EU:n perustajavaltiot Saksa, Ranska, Italia, Alankomaat, Belgia ja Luxemburg olivat sopineet yhteisestä maatalouspolitiikasta. EU:n laajentuessa siitä ei haluttu luopua. Yrityksistään huolimatta

⁷ Tuohon aikaan virallinen nimi oli vielä Euroopan yhteisö eli EY.

⁸ Kuvaus Suomen tiestä Euroopan unioniin perustuu ulkoministeriön Eurooppatiedotuksen aineistoihin.

Suomi ei saanut erityiskohtelua pohjoisen sijainnin ja Keski-Eurooppaa huomattavasti lyhyemmän kasvukauden vuoksi. Sovittiin viiden vuoden siirtymäkaudesta, jonka jälkeen palattaisiin neuvotteluihin.

Vuonna 1999 saatiin myönnytys, kun eteläisinkin Suomi määriteltiin oikeutetuksi epäsuotuisten alueiden (LFA, Least Favoured Areas) tukeen (Liikanen 2019, 322). Suomen maatalouden asema on kuitenkin säilynyt epäselvänä ja jokaista uutta monivuotista EU:n rahoituskautta edeltävissä neuvotteluissa Suomen neuvottelijat ovat saaneet venyä parhaimpaansa ja joskus sen ylikin turvatakseen kansallisen elintarviketuotannon tulevaisuuden. EU-jäsenyyden jälkeen tilojen lukumäärä alkoi nopeasti vähentyä ja samalla kasvoi niiden koko. Enimmillään maatiloja oli 1950 luvun lopussa 330 000, mutta 2020-luvun alussa enää noin 40 000. Alkutuotannon työllisten osuus kaikista työllisistä on kutistunut reilusti alle viiteen prosenttiin.

Kansallinen maatalouspolitiikkamme oli tukenut maataloutta hintojen kautta. Tämän vuoksi Suomen tuottajahinnat olivat selvästi EU:n tuottajahintoja suuremmat. Suomen liittyessä Euroopan unioniin tuottajahintamme puolittuivat, koska ne oli sopeutettava muiden jäsenvaltioiden tasoon (Myhrman & Heikkilä 1996).

Yhteisen maatalouspolitiikan ytimenä on suora tulotuki. Tähän oli suomalaisten viljelijöiden vaikea sopeutua, koska suora tulotuki koettiin nöyryyttävänä. Kitkaa aiheuttivat myös tarkat ja kohtuuttomilta tuntuneet EU:n edellyttämät tarkastuskäynnit tiloilla (esimerkiksi Uthard 2009). Yhteistä kansallisella ja EU:n maatalouspolitiikalla on, että elintarvikkeiden kuluttajahinnat yritetään pitää mahdollisimman halpoina. Jotta tässä onnistutaan, tarvitaan maataloustukea.

Maaseudun laaja-alaisen kehittämisen katsannosta EU:n maatalouskeskeinen näkökulma herätti kummastusta. Suomessa oli jo 1980-luvulta alkaen kehitetty maaseutupolitiikkaa, jossa maaseutu määriteltiin monien toimintojen kokonaisuutena eikä pelkästään maatalouden kautta.

EU:n yhteisessä maatalouspolitiikassa on kaksi pilaria: maatalouden tukeminen ja maaseudun kehittäminen. Kävi kuitenkin ilmi, että pääosa toisestakin pilarista liittyi maatalouteen. EU:n näkökulmana oli vanhakantainen monivaikutteisuushypoteesi, jossa oletetaan koko maaseudun kehittyvän, jos tuetaan maatilojen liitännäiselinkeinoja. EU:n maaseutupolitiikan painotus oli suomalaisten maaseutupolitiikkojen näkökulmasta ajastaan jäljessä. Monivaikutteisuushypoteesin riittämättömyys on osoitettu useissa tutkimuksissa (esim. Voutilainen 2012).

EU:lla oli kuitenkin yksi mielenkiintoinen maaseutupolittinen väline, jota Suomessa ei ollut oivallettu. Huomio kiinnittyi Leader -yhteisöaloitteeseen. Se perustana oli maaseudun paikallislähtöinen ja kansalaiskeskeinen kehittäminen. Leaderin soveltaminen edellyttää paikallisen toimintaryhmän perustamista. Paikallinen toimintaryhmä on kumppanuuteen perustuva organisaatio, jonka hallituksessa ovat mukana maaseudun asukkaat, kansalaisjärjestöt, yritykset ja paikallishallinto. Suomeen sovellettuna se muodostuu muutaman kunnan alueesta. Statukseltaan paikalliset toimintaryhmät ovat rekisteröityneitä yhdistyksiä.

EU:n katsannosta paikallinen toimintaryhmä edustaa demokratiaminimiä, jonka on toteuduttava, jotta Leaderin kehittämismallineita voidaan soveltaa. Paikallishallinnon käytännöt poikkeavat suuresti eri jäsenvaltioissa. Ilman paikallisia toimintaryhmiä maaseudun kehittämisen asetelmat olisivat Leaderin toteuttamisen kannalta liian kirjavia. Suomessa ei ollut paikallisia toimintaryhmiä ennen EU-aikaa.

Toimintaryhmiä alettiin Suomessa muodostaa paikallisyhteisöistä käsin. Tehtävää ei annettu kunnille, vaan asetelmat syntyivät spontaanin kansalaisaktiivisuuden perustalle. Tässä prosessissa kylätoiminnasta kertyneet kokemukset olivat arvokkaita; paikallisten toimintaryhmien ensimmäisiä ohjelmia kirjoittamaan valikoitui 1990-luvun puolivälissä kylätoiminnan aktiiveja. He tunnistivat paikallisen toimintaryhmytyön heti omakseen ja pystyivät antamaan sille sisällön. Varsin nopeasti koko maaseutu saatiin paikallisten toimintaryhmien piiriin. Niiden lukumääräksi vakiintui hieman yli 50.

Suomen valmistellessa EU-jäsenyyttä todettiin, että aluehallinnossamme on demokratiavaje. Meillä ei ollut demokraattisessa ohjauksessa olevaa maakunnallista organisaatiota, joka vastaisi aluekehityksestä. Tilanne korjattiin perustamalla Manner-Suomeen kahdeksantoista maakuntien liittoa, jotka määriteltiin aluekehitysviranomaisiksi. Ne ovat kuntayhtymiä. Samalla lakkautettiin aikaisemmin aluekehitysviranomaisina toimineet lääninhallitusten suunnitteluosastot. Seutukaavaliittojen tehtävät siirrettiin maakuntien liitoille. Seutukaava muuttui maakuntakaavaksi.

Maakuntien liittojen valtuustot valitaan jäsenkuntien valtuutetuista kunnallisvaalituloksen perusteella. Osassa maata maakuntavaltuustot ovatkin varsin erikoisia, koska yhdellä puolueella voi olla enemmistö, mikäli se on menestynyt hyvin jäsenkuntien vaaleissa. Tällöin yksi puolue voi linjata maakunnan aluekehitysnäkemykset. Suomessa on turhaan etsitty tapaa, jolla aluekehityksestä vastaavan viranomaisen poliittiset päättäjät valittaisiin suorilla vaaleilla.

EU-jäsenyyden jälkeen myös valtion aluehallintoa yritettiin selkeyttää. Läänit lakkautettiin ja erinäisten vaiheiden jälkeen perustettiin 2000-luvulla viisitoista elinkeino-, liikenne- ja ympäristökeskusta (ELY-keskukset) ja kuusi aluehallintovirastoa (AVI). Maakuntien liitot, ELY-keskukset ja aluehallintovirastot ova erirajaisia. EU:n kautta ohjautuvia aluekehittämisen kannalta tärkeitä rakennerahasto-ohjelmia hallinnoivat useat ministeriöt ja aluehallinnon sekava syhmerö, jossa toimivaltasuhteet ja yhteistyökäytännöt ovat epäselviä. Aluekehittämisen asetelma muotoutui EU-jäsenyyden seurauksena aikaisempaakin epäselvemmäksi.

Tilanne on entisestään sekavoitumassa, sillä sosiaali-terveyspalveluista vuodesta 2023 alkaen vastaavat hyvinvointialueet toimivat suurimmassa osassa maata rinnakkain maakuntien liittojen kanssa. Niihin poliittiset päättäjät valitaan suorilla vaaleilla. Jatkossa on mahdollista, että yksi ja sama henkilö on samanaikaisesti maakuntavaltuutettu, hyvinvointialueen valtuutettu, kunnanvaltuutettu, kansanedustaja ja ministeri. Siinä on meillä todellinen demokratian iskurityöläinen.

Aluekehityksen uudet kerrostumat

Metsävaltion pitkä aalto alkoi muuntua 1950-luvulla. Jälleenrakennuksen päätyttyä alkoi voimakas rakennemuutos, jota luonnehtivat maa- ja metsätalouden tehostuminen, suuri muutto kaupunkeihin ja Ruotsiin. Elinkeinorakenne alkoi monipuolistua ja riippuvuus metsäteollisuudesta väheni. Metsään perustuvan tapulitalouden aika päättyi 1960-luvulta alkaen.

Hyvinvointivaltio rakentui pienten kuntien kautta, kun suuri kuntauudistus jäi toteutumatta. Pieniinkin kuntiin syntyi työpaikkoja etenkin sosiaali- ja terveystalouteen sekä koulutukseen. Vahva paikallisuus säilyi. Tätä tuki aluepolitiikka ja maatalouspolitiikka, joka ei hylännyt syrjäisiä tiloja, joskin tilakoon kasvattamiseen pyrittiin. Sosialidemokraattien ja keskustalaisten punamultahallitukset jakoivat yhtäläistä hyvää kaupunkeihin ja maaseuduille. Suuri ruorimies, Kekkonen huolehti kurssilla pysymisestä.

Metsäteollisuus alkoi irtaantua paikallisyhteisöistä ja suurimmat alan yritykset laajenivat monitoimipaikkaisiksi ja perustivat tehtaita myös Suomen ulkopuolelle. Ensimmäisen öljykriisin aloittama talouden murros vaikutti tekstiiliteollisuuden ja muunkin vanhentuneen teollisuuden vähittäiseen hiipumiseen. Neuvostoliiton hajoaminen lopetti sinne suuntautuneen valmisvaateteollisuuden, jota oli syntynyt aluepolittisen tuen avulla kehitysalueille. Hajautettu korkeakoululaitos vahvisti suurimpien maakuntakeskusten asemaa.

Aluekehityksen uudet kerrostumat täydensivät metsävaltion synnyttämää alueellisen työnjaon asetelmaa. Vielä 1980-luvun lopussa näytti, että Suomen malli oli pysyvästi hajautettu hyvinvointivaltio (vrt. Moisio 2012a, 153–161). Tilanne kuitenkin muuttui, kun 1990-luvun alun kuohuva maailmantilanne, Suomen järkyttävä lama sekä sovitautuminen EU-jäsenyyteen aloittivat murroksen, josta punnersi uudenlainen Suomi. Hajautetun hyvinvointivaltion aika päättyi ja metsävaltion historiallinen kerrostuma alkoi päättäjiltä unohtua, kun uusi logiikka alkoi muovata aluekehityksen seuraavaa pitkää aaltoa.

Kilpailuvaltio

Ensimmäisen öljykriisin 1970-luvun puolivälissä sysäämä kehitys synnytti läntisissä markkinatalousmaissa vakaumuksen markkinavoimien vapaamman vaikuttamisen välttämättömyydestä. Etenkin Yhdysvalloissa ja Isossa-Britanniassa tämä uusliberalistinen talousoppi alkoi Ronald Reaganin ja Margaret Thatcherin valtakausilla hivuttautua valtavirtaan. Valtion väliintuloa haluttiin radikaalisti vähentää.

Myös julkinen sektori haluttiin markkinaehtoistaa ja siihen haluttiin soveltaa yritysjohtamisen oppeja. Syntyi yritysjohtamista imitoiva uusi julkisjohtaminen, New Public Management. Valtionyhtiöt haluttiin yksityistää. Julkisten palveluiden ulkoistaminen yrityksille nähtiin uuden tehokkuuden välineenä. (Herranen 2015, 28–30).

Suuri käänne

Uudet ajatukset ja tulkinnat levisivät myös Suomeen. Rahamarkkinoita vapautettiin 1980-luvulla. Alettiin puhua kansallisesta kilpailukyvyistä ja Suomeen perustettiin vuonna 1988 kilpailuvirasto. Periaatteellinen muutos oli suuri: valtio ei enää rajoittanut markkinoita ja kilpailukykyä, vaan tuki niitä (Moisio 2012a, 172; Herranen 2015, 29). Hyvinvointivaltiota ei kuitenkaan haluttu hylätä, vaan sitä haluttiin uudistaa. Muutos oli kuitenkin niin merkittävä, että se on oikeutettua tulkita suureksi käänneeksi.

Suomen selviytyminen 1990-luvun alun suuresta lamasta alkoi, kun Nokia erinäisten sattumusten ja hyvän onnen tuloksena nousi matkapuhelimien toisen sukupolven teknologian eli GSM:n (Global System for Mobile Communications) maailmanjohtajaksi. Alkoi suomalainen sankaritarina. Nokian käynnistämästä tietotekniikan ihmeestä hyötyivät esimerkiksi Oulu ja Salo. Kaiken kaikkiaan uuden talouden hyödyt keskittyivät harvoille paikkakunnille.

Tässä yhteydessä on palattava historiaan ja metsävaltioon. Tapuliteorian mukaisesti puunjalostusteollisuudessa kehittyi eteenpäin suuntautuvia yhteyksiä, kun oli opittava rakentamaan jäänmurtajia ja paperikoneita. Suomeen alkoi 1800-luvun lopulta alkaen kasaantua vahvaa insinööritieteellistä osaamista. Nokia oli tässä mukana alusta alkaen, sillä sen alku oli Fredrik Idestamin vuonna 1865 Tampereelle Tammerkosken rannalle perustama puuhiomo.

Onko ajateltavissa, että kertyneen osaamisen pohjalta oli mahdollista 1980-luvulta alkaen suuntautua moderniin informaatio- ja kommunikaatioteknologiaan? Ehkä Nokian ihme ei johtunutkaan pelkästään hyvästä onnesta ja ylivertaisesta johtamis-

osaamisesta, vaan se oli metsäteollisuudesta alkaneen osaamisjatkumon hedelmä? Pilkahtiko Nokian ylivermaisessa menestymisessä emergenssin periaate: uusi pitkä aalto ei synny tyhjästä, vaan se rakentuu aikaisempien pitkien aaltojen perustalle? (vrt. Mannermaa 1999, 25–42).

Talouden ja politiikan eliitti tulkitsi, että joustamaton yhteiskuntarakenne ja usko keskitettyihin hyvinvointivaltion käytäntöihin oli ulkoisten tekijöiden ohella yhtenä syynä Suomen 1990-luvun alun syväasukellukseen. Sosialismin sortumisen tulkittiin myös täällä tarkoittavan, ettei yksilöiden ja markkinoiden vapauksille rakentuvalla valtiolle ollut vaihtoehtoja.

Kauhusteltiin myös julkisen sektorin kokoa: hyvinvointivaltion huippuvuonna 1988 valtiolla oli 215 000 ja kunnilla 500 000 työntekijää, kun työllisiä oli vähän yli kaksi miljoonaa. Yhtälö nähtiin mahdottomana: suuret ikäluokat siirtyisivät eläkkeelle 2010-luvulla ja pienet ikäluokat tulisivat tilalle. Julkisen sektorin laajeneminen oli pysäytettävä, koska työvoimaa ei muuten riittäisi yrityksiin. Vanhaan valtiomalliin ei enää arvioitu olevan paluuta (Moisio 2012a, 166–168; Herranen 2020, 30).

Hyvinvointivaltio alkoi muuntua kilpailuvaltioksi. Sami Moisio tulkitsee muutosta: ”Kilpailuvaltiokehitys ei toisin sanoen tarkoita, että kilpailuvaltio olisi jotenkin ”kilpailukykyisempi” kuin hyvinvointivaltio. Kilpailuvaltiollistuminen on pikemminkin poliittinen prosessi, jossa hyvinvointivaltio muuntautuu laadullisesti: valtiosta tehdään taloudellisen toiminnan edellytysten luoja sääntelijän sijaan. Hieman kärjistäen voidaan sanoa, että valtion tärkeimmäksi tehtäväksi jää yhteiskuntarauhan säilyttäminen, kilpailuolosuhteiden luominen, omistuksen suojaaminen ja investointipääoman houkuttelu” (Moisio 2012a, 167).

Aluekehittämisessä alettiin uskoa keskittyymiin. Esimerkiksi vuonna 1994 aloitettiin osaamiskeskusohjelma, jossa haettiin uudenlaisia yhteistyöasetelmia yritysten ja korkeakoulujen välille. Osaamiskeskusajattelua vahvistivat 1990-luvun aikana perustetut ammattikorkeakoulut. Kaupunkiseuduille perustettiin kehitysyrityksiä. Kansallinen innovaatiojärjestelmä oli uusi OECD:ltä omaksuttu hunajainen käsite.

Kaupungin inflaatio

Kaupunkien merkitystä aluekehityksessä alettiin korostaa. Maaseutualueet tulkittiin vähemmän tärkeiksi. Yhä useammin alkoi kuulua iskulause: ”Kaupungistuminen on globaali megatrendi”. Tällä hokemalla on kaupunkipolitiikassa edetty 2020-luvulle, viimeiset kolmekymmentä vuotta. Kaupunkipolitiikan sisältö ei ole kuitenkaan edennyt iskulauseita ja uhoa pidemmälle.

Yhtenä syynä kaupunkipolitiikkamme hataruuteen on kaupunkikäsitteen vesityminen. Suomessa haluttiin pitkään pitää kaupunki ja maaseutu kuntajaotuksella erillään. Ajateltiin, että Lahden jälkeen ei tarvita enää uusia kaupungeja. Kaupungeja

ympäröivät kunnat olivat keskuskaupungin maalaiskuntia, tyyppiä Iisalmen maalaiskunta. Taajaväkiset maaseudun yhdyskunnat määriteltiin kauppaloiksi. Tyyppillinen kauppala oli rautateiden risteykseen syntynyt Seinäjoki. Osasta kauppaloita saattoi tulla niin sanottuja uusia kaupunkeja vuodesta 1959 alkaen.

Suuri muutos tapahtui, kun vuoden 1976 kunnallislaisissa kauppalat lakkasivat ja niistä tuli kaupunkeja. Suuren kuntauudistuksen kariuduttua tehtiin 1970-luvun alussa kuntaliitoksia, joissa maalaiskunta liittyi keskuskaupunkiin. Syntyi pienen keskusytimen ja laajojen maaseutualueiden muodostamia uudenlaisia kuntia, joiden maantieteellinen olemus erosi suuresti perinteisistä kaupungeista. Jälkiviisaasti ajatellen niitä olisi voitu virallisesti ryhtyä kutsumaan maaseutukaupungeiksi. (Katajamäki 2021, 75).

Kaupungin käsite hämärtyi edelleen 1990-luvulla, jolloin kunnat saivat itse ryhtyä päättämään statuksestaan. Tällä tavoin useista puhtaista maaseutukunnista tuli kaupunkeja, koska nimenmuutoksen ehkä arvioitiin edistävän kunnan kilpailukykyä. Lopullisesti tilanne sekavoitui vuonna 2009, jolloin tehtiin kolmisenkymmentä kuntaliitosta. Tuolloin oli käynnissä keskustavetoisen Matti Vanhasen ensimmäisen hallituksen vapaaehtoiseen kuntaliitokseen kannustanut Paras -hanke. Tavoitteena olivat vahvemmat kunnat, jotka selviäisivät jatkuvasti lisääntyvistä kuntien lakisääteisistä velvoitteista.

Monilla kaupunkiseuduilla useat ympäröivät maaseutukunnat liittyivät keskuskaupunkiin. Näin tapahtui esimerkiksi Hämeenlinnan, Kouvolan ja Salon seuduilla. Lopputuloksena oli erittäin moniaineksisia keskusytimen ja laajojen maaseutualueiden muodostamia kokonaisuuksia, joiden kutsuminen kaupungeiksi perinteisessä mielessä on keino- tekoista. Entistä kipeämmin olisi kaivattu maaseutukaupunki -käsitteen virallistamista.

Outo yhdistelmä oli esimerkiksi Helsingin silloisen pormestarin Jan Vapaavuoren koolle kutsuma C21 ryhmittymä, johon kuuluivat yli 50 000:n asukkaan kaupungit. Asetelma oli jotensakin nyrjähtänyt, sillä esimerkiksi Salo ja Seinäjoki ovat puhtaita maaseutukaupunkeja, joiden luonne on tyystin erilainen kuin vaikkapa Helsingin, Turun, Oulun tai Vaasan. Kun katsoo maaseutukaupunkien edustajia istumassa vanhojen kaupunkien eduskäypien kanssa samassa pöydässä laatimassa kaupunkipoliittisia julistuksia nousee vanhalle aluekehittäjälle mieleen vanha vitsi suntiosta, joka kehaisi kaverilleen: "Kyllä me papit nauroimme".

Kaupunkikäsitteen inflaatio on johtanut aluekehittämisen asetelman sumentumiseen. Kaupunki viittaa nykyisin liian erilaisiin maantieteellisiin kokonaisuuksiin. Kaupungista tuli 1990-luvulla aluekehittämisen katsannosta tyhjä käsite (vrt. Vaattovaara et al. 2021, 74-84). Suomi on haluttu väkisin vääntää kaupungistuneemmaksi kuin se todellisuudessa on. Tämä on vienyt terän kaupunkipoliikasta ja vähentänyt monipuolisen maaseutumme mahdollisuuksien tunnistamista kilpailuvaltion voimavarana.

Viime vuosina on alettu puhua seutukaupungeista. Ne ovat usein teollistuneita pikkukaupunkeja, oman seutukuntansa keskuksia. Kaikkiaan seutukaupunkeja on 57 ja niissä on yhteensä yli 900 000 asukasta (Ala-Nissilä 2021, 18–23). Ne voisivat olla lähtökohta kaupunkipoliitiikan eriyttämiselle. Toisaalta varsin monet seutukaupungit ovat pientä keskustaajamaa lukuunottamatta puhdasta maaseutua.

Jäähvyäiset keskushierarkialle

Suurten muutosten vuosina 1990-luvulla hylättiin myös lopullisesti vanha keskushierarkiamalli ja tilalle tuli yhteiskuntamaantieteen professori Perttu Vartiainen kaupunkiverkkomalli (Vartiainen 2016). Sen keskiössä on noin 25 kaupunkiseutua ja oletuksena on, että niiden varassa suomalainen kilpailuvaltio on iskukykyinen. Näkökulma siirtyi tasaisesta aluekehityksestä ja eheyttävästä politiikasta kaupunkikeskeiseen taloudelliseen kehittämiseen (Moisio 2012a, 173).

Kaupunkiverkkomallin omaksumista edisti EU:n jäsenvaltioiden aluekehittämisestä vastaavien ministerien vuoden 1999 kannanotto EU:n aluekehittämisen periaatteista, joka tunnetaan nimellä European Spatial Development Perspective (ESDP 1999). Se korostaa monenkeskistä kaupunkijärjestelmää, johon maaseudut kytkeytyvät vuorovaikutuksen kautta. Maaseutujen itsenäistä roolia ei asiakirjassa juurikaan pohdittu. Ajattelussa pilkahti vanha Gunnar Myrdalilta peräisin oleva ajatus keskusten leviämisaikutuksista maaseuduille (Myrdal 1957). ESDP:n linjaus sopi erinomaisesti Suomen kilpailuvaltiosovellukseen ja aluekeskusohjelma käynnistettiin 34:llä keskuseudulla vuonna 2001.

Maaseutupolitiikassa kiinnostuttiin kaupunkien ja maaseutujen vuorovaikutuksesta. Sille alettiin etsiä uutta sisältöä. Vanhastaan jo tiedettiin, että päivittäinen työsäkäynti maaseuduilta kaupunkeihin on laaja ilmiö. Samoin kaupunkien merkitys ympäröivien maaseutujen asiointikeskuksina on suuri. Kaupunkilaisilla on satoja tuhansia vapaa-ajan asuntoja maaseuduilla.

Käynnistyi hankkeita, joissa kaupunkien ja maaseutujen uuden vuorovaikutuksen mahdollisuuksia etsittiin. Uutta ja mullistavaa ei löytynyt. Mielenkiintoisia yhteistyöideoita paikantui esimerkiksi kaupunkien asukas yhdistysten ja kyläyhdistysten välille. Kokeiluja ei kuitenkaan saatu käynnistettyä, koska esimerkiksi maaseudun paikallista aloitteellisuutta tukenut EU:n Leader -rahoitus edellytti, että edunsaajien on oltava vain maaseudulla.

Maaseutujen ja kaupunkien uusi vuorovaikutus oli enemmän toivejattelua ja kaudista puhetta kuin elävää käytäntöä. Sen edistämiseen ei ollut välineitä eikä niiden kehittämisestä oltu kiinnostuneita suppeiden maaseudun kehittäjäpiirien ulkopuolella. (Rissanen & Mäntylä 2003).

Yleisemminkin 1990-luvun lopusta alkaen aluekehittämiseen alkoi ilmestyä ylväitä periaatteita ja komeita sanoja, jotka alkoivat elää omaa elämäänsä suunnitteluasiakirjoissa ja erityisesti Brysselin aluekehitysseminaareissa. Innovaatiokeskittymät, triple helixit, älykäs erikoistuminen, ekosysteemit, transnationaali oppiminen, kilpailumantit, klusterit ja resilienssi täyttivät taivaan. Niiden yhteys aluekehityksen arkeen jäi parhaimmillaankin viitteelliseksi. Suomalaiset ovat olleet erityisen kuuliaisiksi oppilaita aluekehitysloruilun omaksumisessa.

Paikallisyhteisöjen orpoontuminen

Valtionhallinnossa käynnistettiin vuonna 2003 Matti Vanhasen ensimmäisen hallituksen aikana tuottavuusohjelma. Käytännössä se oli saneerausohjelma, jonka tuloksena palvelut heikkenivät ja keskittyivät. Hyvinvointivaltion sijaan alettiin puhua hyvinvointiyhteiskunnasta. Käsitteen vaihtuminen kertoi ajattelutavan muutoksesta: valtio ja kunnat eivät enää yksin huolehdi kansalaisten peruspalveluista, vaan mukaan tarvitaan aikaisempaa vahvemmin yrityksiä ja kansalaisjärjestöjä. Myös yksittäisiltä kansalaisilta edellytetään suurempaa vastuuta itsestään ja kanssaihmisistään. Alettiin puhua hallinnon sijasta hallinnasta ja kansainvälisestä keskustelusta löytyi käsite New Public Governance, uusi julkinen hallinta. (vrt. Hakari 2013, 34).

Käytännön kokeilut kumppanuuteen perustuvasta hallinnasta jäivät laihoiksi. Tällainen oli esimerkiksi kunnianhimoinen, jo 1990-luvun lopussa 26:ssa kunnassa toteutettu työllisyysshanke, jossa kunnat, valtion paikallishallinto, yritykset, oppilaitokset ja työttömien yhdistykset yrittivät yhdessä kehittää käytännön työllistämishankkeita. Osoittautui, että 1990-luvulla suomalainen yhteiskunta oli hyvin lokeroitunut ja sektoreihin eristäytynyt. Sitten alettiin puhua siiloutumisesta. Yritysten ja julkisen sektorin vuoropuhelu oli alkutekijöissään. Kansalaisjärjestöjen merkitystä ei yhteistyöasetelmissa tunnustettu eikä tunnustettu. (Katajamäki 2021, 33–39).

Kilpailuvaltion läpimurron jälkeen ei enää nähty tarpeelliseksi arvioida yhteiskunnallisia päätöksiä paikallisyhteisöjen näkökulmasta. Palveluja alettiin tarkastella hallintokeskeisesti. Kansalaisista tuli asiakkaita. Hallinnonalojen edustajat alkoivat arvioida palvelujen väestöpohjia. Päädyttiin huomattavaan yksikkökokojen suurentamisen tarpeeseen. Kaksi esimerkkiä: poliisilaitosten lukumäärä on vähentynyt lähes sadasta vähän yli kymmeneen, työvoima- ja elinkeinokeskuksia, entisiä työvoimatoimistoja oli enimmillään 1980-luvulla yli 150 ja kilpailuvaltion trimmaamisen jälkeen 15.

Kukin hallinnonala teki arvioitaan itsenäisesti ja päätti rakenteidensa tehostamisesta oman logiikkansa mukaisesti. Osaoptimoinnista tuli maan tapa. Tämän seurauksena kansalaisten arki vaikeutui ja palvelujen saatavuus heikkeni erityisesti maaseutualueilla.

Uuden yritysmäisen yhteiskuntapolitiikan seurauksena kilpailuvaltio ei enää rakennu paikkaperustaisesti, vaan ylhäältä määriteltyjen mielivaltaisten kriteerien mukaan. Suomen pieniin paikallisyhteisöihin perustuva kansalaisten maantiede ei ole enää päätöksenteon lähtökohta. Tilalle on tullut tehokkuutta ja taloutta korostava keskittämisen maantiede.

Kilpailuvaltion suosimat suuret hallintoalueet, väestöpohja-ajattelu ja palvelujen keskittäminen alkoivat edistää ylipaikallisia järjestelyjä ja suuruuden logiikkaa. Kansalaisten maantiede ei ole kuitenkaan muuttunut; merkittävä osa suomalaisista asuu edelleen pienissä paikallisyhteisöissä. Erona entiseen on, että yhä useammassa paikallisyhteisöissä kansalaiset ovat keskenään. Kunta ja valtio ovat vetäytyneet. Palvelut ovat etääntyneet. Paikallisyhteisöt ovat orpoontuneet.

Maaseudun huomioon ottaminen alkoi kilpailuvaltion päätöksenteossa hiipua. Suomen tulevaisuuden menestys alettiin tulkita suurimpien kaupunkikeskittymien kautta. Tutkijat alkoivat 2010-luvulla puhua jo metropolivaltiota (vrt Moision 2012a, 297–302). Hajauttamisen idea ei yhteiskuntapolitiikassa kuitenkaan kokonaan väistynyt; tästä oli osoituksena 1990-luvulla ammattikorkeakoulujen perustaminen niihin maakuntakeskuksiin, joissa ei ollut omaa yliopistoa. Muutamiiin maakuntakeskuksiin perustettiin yliopistojen filiaalien ympärille yliopistokeskuksia.

Yrityismaantieteen muutos

Nokian menestykselle ei näyttänyt olevan äärtä eikä rajaa. Suomen kansantalous kehräsi Nokian nosteessa.⁹ Nokia paikkakunnat kukoistivat. Nokia toi hyvää myös ulkomaille. Esimerkiksi sen Bochumin tehdas Saksassa työllisti yli 2 000 henkilöä. Vaikeudet alkoivat hiipimällä. Vuonna 2003 Nokia siirtyi kömpelöön matriisiorganisaatioon. Suunta alkoi hukkaantua, kun eri tulosityksiköt kilvoittelivat keskenään. Kun olisi pitänyt katsoa, mitä on matkapuhelinmarkkinoilla tapahtumassa, huomio kiinnittyi sisäiseen kiistelyyn.

Kohtalon kumahdus tuli vuonna 2007, kun Apple julkaisi ensimmäisen iPhoneen. Se oli kosketusnäytöllään ja helppokäyttöisyydellään kuin uudesta ulottuvuudesta verrattuna Nokian kömpelöihin ja tihrunäyttöisiin kapuloihin. Oli ilmeistä, että Nokian suuri aika oli päättyvässä. Oman käyttöjärjestelmän kehittäminen ei kunnolla onnistunut eikä siirtyminen Microsoftin käyttöjärjestelmään enää auttanut.

Vuonna 2013 tuli dramaattinen ilmoitus: Nokia myy matkapuhelinliiketoimintansa Microsoftille. Unelma oli ohi. Nyttimin Nokia on erikoistunut tietoliikenneverkkoihin ja sen menestysmahdollisuudet 5G teknologian parissa ovat lupaavia.

Nokian supistuminen vaikutti aluekehitykseen. Vuodesta 2000 vuoteen 2014 työpaikat vähenivät lähes 20 000:lla. Erityisen raskas isku kohdistui Saloon, jossa Nokian tehtaan sulkeminen jätti työttömäksi 850 henkilöä. Vaikutukset aluetalouteen olivat mittavia. Bochumin tehtaan sulkeminen Saksassa vei työpaikan 2 300:lta. Paheksunta oli ankaraa ja liittokansleri Angela Merkel vaati selitystä sulkemiselle.

Nokian esimerkki kertoo yrityskaantieteen logiikan muuttumisesta. Globalisaation eteneminen on kasvattanut suuret yritykset monitoimipaikkaisiksi jättiläisiksi, jotka toimivat useissa maissa. Yritysten kytkentä paikallisyhteisöihin on katkennut. Päätökset tehdään pääkonttoreissa, kaukana tehtaiden sijaintipaikoista. Päätöksentekijät eivät tunne olevansa vastuussa paikallisyhteisöille, koska välttämättä he eivät ole niissä käyneetkään. He ovat vastuussa osakkeenomistajille.

Kilpailuvaltio Suomi on kytkeytynyt monipuolisesti globaalin virtoihin. Esimerkiksi Wärtsilän, Koneen ja UPM-Kymmenen markkina-alueena on koko maailma ja

⁹ Nokian vaiheiden kuvaus perustuu useisiin internet-lähteisiin.

tehtaita on useissa maissa. Alihankintaketjut ova monimutkaisia ja monenkeskinen riippuvuus mittavaa. Uusi yritysmaantiede on paikallisten päättäjien näkökulmasta vaikeaa ja huolta herättävää.

Olin vuosina 1996–2008 Vaasan kaupunginvaltuutettu ja viimeiset neljä vuotta myös kaupunginhallituksen jäsen. Yksi tärkeimmistä Vaasan energiakeskittymän yrityksistä on ABB, joka työllistää Vaasassa noin 1 700 henkilöä ja alihankkijat päälle. Yrityksen pääkonttori on Zürichissa. Onneksemme ABB:llä meni Vaasassa hyvin. Kuuntelimme joka vuosi tyytyväisinä paikallisjohdon raportteja. Mutta entä jos olisikin ilmoitettu, että ”nyt toiminta on loppumassa, näin on kerrottu Zürichin pääkonttorista.”

Mitä olisimme tuolloin tehneet ja kenen kanssa olisimme neuvotelleet? Paikallisjohdosta toteuttaisi vain ylimmän johdon toimeksiannon eikä pystyisi päätöstä muuttamaan. Maan hallitus olisi ymmärtäväinen ja ehkä pääministeri vierailisi paikkakunnalla ja lupaisi joitakin toimenpiteitä, mutta millä tavoin voisimme saada yhteyden lakkautustuspäätöksen tekijöihin? Matkustaisiko paikallinen delegaatio Zürichiin ja pyytäisi pääjohtajalta audienssia? Mitä se auttaisi? Minun kunnallispoliittikkoajanani ei Vaasassa ollut suunnitelmia pahimman varalle. Luultavasti ei muuallakaan. Paikalliset päättäjät ovat koko lailla avuttomia uuden yritysmaantieteen edessä.

Metsäteollisuus on lakkauttanut 2000-luvulla tehtaitaan. Metsän tarina Suomessa ei ole kuitenkaan loppumassa. Metsävaltion vahva perusta manaa esiin uusia mahdollisuuksia. Miljardiluokan investointeja on tehty. Suuri jatkumo ei ole katkeamassa, vaikka toisin on kuviteltu. Elähdyttävät esimerkit kertovat metsäsektorin voimaantumisesta. Tätä osoittaa vaikkapa Äänekosken biotuotetehdas, johon Metsä Group investoi 1,2 miljardia euroa. Uusien metsätuotteiden kirjo on hätkähdyttävä. Kerääntymässä on tuoteideoita vaatteista lääkeaineisiin. Metsät muuntuvat, taipuvat ja huojuvat. Metsät eivät petä toiveitamme, mutta vain yhdellä ehdolla: niiden monimuotoisuudesta ja uusiutumisen huolehdittavuudesta, sillä metsillämme on tärkeä rooli hiilidioksidin sitojina ja ilmastonmuutoksen suitsijoina.

Vallitseva näkemys olettaa maailmanluokan yrityksiä olevan ainoastaan suurissa keskuksissa. Tämä on silkkaa urbaanilegendaa, sillä maaseudullamme on useita oman alansa globaaleja kärkiyrityksiä. Lapin matkailuyritysten keskittymät ovat maailmanluokkaa. Pohjanmaalla, vähän yli tuhannen asukkaan Jepualla toimii vuonna 1943 perustettu perheyritys Mirka.¹⁰ Mirkalla on tehtaat myös Oravaisissa, Pietarsaareissa ja Karjaalla. Mirka työllistää noin 1 300 ihmistä. Ulkomaisia tytäryhtiöitä on noin 15.

Mirka aloitti hiekkapaperinvalmistajana. Nykyään se on erikoistunut monenlaisiin hiomatuotteisiin. Kärkenä on pölytön pintakäsittelyprosessi. Mirka valmistaa myös korkean tason hioma- ja kiillotuskoneita. Mirkan tuotteita käyttävät auto-, puu- ja veneala kaikkialla maailmassa. Mirka on toimialallaan maailman kolmanneksi suurin yritys.

Mirka on innostava esimerkki uskalluksen ja eteenpäinkatsomisen kulttuurista. Mirkan kaltaiset sankariyritykset osoittavat, että maaseutu ei ole mennyt maailma.

¹⁰ Tiedot Mirkasta perustuvat yrityksen kotisivuihin.

Maaseudulta käsin osataan vastata globaaliin kysyntään tavalla, joka saa urbaanuis-kovaisetkin nielaisemaan kahdesti. Mirka ei ole ainoa. Se on yksi monista.

Fantastinen yliopistouudistus

Kilpailuvaltiossa yliopistojen tehtävät määriteltiin uudelleen. Idea maakunnallisista sivistysyliopistoista hylättiin. Uudessa tiukentuvan kansainvälisen kilpailun maailmasa yliopistot kytkettiin osaksi kansallista innovaatiojärjestelmää. Yliopistot haluttiin sitoa tiiviisti yritys yhteistyöhön. Välittömän taloudellisen hyödyn tuottaminen alkoi korostua. Humanistiset tieteet ja yhteiskuntatieteet alettiin nähdä vähemmän tärkeinä ja huonosti tuottavina. Kaikki pitävät sivistyksestä, mutta kun se ei myy.

Vuoden 2010 alussa tuli voimaan uusi yliopistolaki (Yliopistolaki 558/2009). Yliopistot lakkasivat olemasta valtion tilivirastoja. Virat muutettiin toistaiseksi voimassa oleviksi työsopimuksiksi, määräaikaiset työtehtävät lisääntyivät. Yliopistoista tuli julkisoikeudellisia laitoksia tai säätiöyliopistoja. Niille luvattiin lisää autonomiaa. Puhuttiin vuosisadan uudistuksesta tai jopa fantastisesta yliopistouudistuksesta.

Vaasan yliopiston tapaus

Tässä yhteydessä käytän aineistona omia kokemuksiani uudesta yliopistolaista ja teen niiden perusteella tulkintoja. Työskentelin uuden lain voimassaolon alussa aluetieteen professorina Vaasan yliopistossa ja vuosina 2012–2016 yliopistomme filosofisen tiedekunnan päätoimisena johtajana, dekaanina.

Kirjoitin yliopistolain alkuvuosien havaintojeni perusteella vuoden 2016 keväällä vieraskynäartikkelin Helsingin Sanomiin. Tiivistän tekstini pääkohdat: ”Yliopistojen hallituksissa ulkopuolisilla voi olla enemmistö. Erityisen paljon arvostetaan yritysmaailman edustajia. Heillä oletetaan olevan yliopiston johtamista palvelevaa viisautta. Mitä kautta yritysedustajan yliopistopoliittinen syväymmärrys on kertynyt, kun opiskeluaajoistakin on jo kulunut tovi?

Rehtori ei enää ole yliopistoyhteisön, vaan yliopiston hallituksen rehtori. Rehtorien valintaprosesseista on tullut salakähmäisiä. Henkilöstö ei voi kuin korkeintaan nimellisesti osallistua rehtorin valintaan. Yliopiston hallituksen ulkopuolisten jäsenien anti on jäänyt vähäiseksi. Jos heidän on valittava opetus- ja kulttuuriministeriöstä tulevan käskytyksen ja yliopistoyhteisön edun välillä, yliopistoyhteisö häviää. Haparoivat yritykset ”strategiseen johtamiseen” tarkoittavat henkilöstölle epävarmuutta.

Yliopistolakia on muutettava. Satunnaisten ohikulkijoiden ylivaltaa on karsittava. Heitä saisi olla yliopiston hallituksessa korkeintaan yksi kolmasosa. Henkilöstön suoran vaikuttamisen välineitä on radikaalisti lisättävä. Yliopiston hallituksen puheenjohtajan

tulee olla akateemisen maailman tunteva sivistysyliopiston ymmärtäjä. Hallitus on voitava myös erottaa, jos yliopistoyhteisö menettää siihen luottamuksensa.” (Katajamäki 2016).

Kriittinen erittelyni sai, ironista kyllä, vahvistusta aivan pian. Rehtorimme halusi keskustella kanssani 14.6.2016. Keskustelun aihe yllätti ja järkytti. Vaasan yliopisto luopuisi kielten tutkimuksesta ja tutkinto-opetuksesta. Ne siirtyisivät liikkeen luovutuksena 1.8.2017 Jyväskylän yliopistoon.

Monikielisyys jätettiin pois Vaasan yliopiston vuoden 2016 alussa julkistetusta strategiasta. Strategiasta päätti ulkopuolisten dominoima yliopiston hallitus, ei yliopistoyhteisö. Olin jo uumoillut, että jotakin huonoa oli tekeillä. Silti lopputuloksen rajuus yllätti minut.

Rehtorimme kanssa keskustellessani nopea laskutoimitus häkeltyneessä mielessäni päätyi arvioimaan, että kielten myyminen Vaasan yliopistosta koskisi lähes 50:tä työntekijää ja 700:aa opiskelijaa. Monien arki järkkyyisi ja tulevaisuudensuunnitelmat häiriintyisivät. Filosofisesta tiedekunnasta lohkaistaisiin 40 prosenttia. Se olisi tiedekunnan loppu. Vaasan yliopiston humanistinen perinne katkeaisi. Yksi aikakausi päättyisi. Yhteistyöasetelmat Åbo Akademin Vaasan yksikön kanssa vaikeutuisivat. Vaasan kaksikielisen korkeakouluyhteisön kehittyminen vaarantuisi.

Korvauksena Vaasan yliopisto saisi opetus- ja kulttuuriministeriöltä vuodesta 2017 alkaen muutamaksi vuodeksi strategiarahoitusta, jolla voitaisiin kehittää kauppatieteitä, hallintotieteitä, viestintätieteitä ja teknisiä tieteitä. Jäljelle jäävien alojen aloituspaikkoja ja tutkintotavoitteita lisättäisiin. Tämä olisi luonnollisesti hyvin myönteistä etenkin, jos kehittäminen ulottuisi myös hallintotieteisiin ja viestintätieteisiin.

Toinen vaihtoehto olisi minulle kerrotun mukaan ollut julmien yhteistoimintaneuvottelujen tie: ministeriö olisi antanut kepin viuhua ja vähentänyt Vaasan yliopiston harkinnavaraista strategiarahoitusta. Nyt kuitenkin näytettäisiin, kuinka yliopistot käyttävät autonomiaansa ja profiloituvat. Valitettavasti kielten on uhrauduttava, mutta onhan Jyväskylässä odottamassa uusi alku.

Tiedekuntani alasajoon minun toivottiin suhtautuvan rakentavasti. Ensimmäinen ääneen lausumaton reaktioni opetus- ja kulttuuriministeriön tiedepolitiikan osastolle ja yliopistomme johdolle kirjattakoon kuitenkin tähän: ”Kuinka te kehtaatte?” Jo keskustelumme aikana pohdin hädissäni, miksi näin merkittävä osa Vaasan yliopistosta piti uhrata, vuosikymmenien työ? Miksi annettiin periksi näin helposti? Toisaalta ajattelin, että Kummisetä-elokuvan hengessä Vaasan yliopiston johto oli ehkä saanut opetus- ja kulttuuriministeriöltä tarjouksen, josta se ei voinut kieltäytyä.

Kielten leikkaaminen Vaasan yliopistosta valmisteltiin erittäin pienessä piirissä. Siihen kuuluneet allekirjoittivat salassapitositoumuksen. Minut suljettiin ulkopuolel-le, vaikka keskiössä oli johtamani filosofisen tiedekunnan tulevaisuus. Opiskelijoita ja henkilökuntaa ei pyydetty mukaan. Neuvotteluihin ei myöskään kutsuttu Åbo Akademin edustajia, vaikka kielikylpyyn liittyvässä tutkimuksessa ja opetuksessa sekä monikielisyudessa Vaasan yliopistolla ja Åbo Akademilla oli yhteistyösopimus. Vaasan

kaupungin edustajat jätettiin syrjään, vaikka Vaasan kaupunki oli mittavasti tukenut humanistista alaa Vaasan yliopistossa.

Filosofisen tiedekunnan työntekijät ja opiskelijat olivat luonnollisesti tyrmistyneitä. Miksi yliopiston johto ei yhdessä yliopistoyhteisön kanssa pohtinut kiperää tilannetta? Miksi ei luotettu? Miksi valittiin salailun ja kapea-alaisen valmistelun tie? Uskottavia vastauksia ei saatu. Ilmeisen tärkeässä roolissa olleet opetus- ja kulttuuri-ministeriön edustajat eivät tulleet ulos bunkkeristaan. Vaasan yliopiston hallituksen puheenjohtaja, eläkkeellä oleva pankkimies ei näyttänyt. Paikallislehdessä hän kertoi, että ratkaisu oli kuin lottovoitto.

Oma tunnelmani dekaanikauteni loppuaikoina oli, että Vaasan yliopisto oli kaapattu. Minun rakas yliopistoni oli joutunut vieraiden, vihamielisten voimien käsiin. En luottanut hallituksen ulkopuolisiin jäseniin enkä varsinkaan hallituksen puheenjohtajaan. Edustamani sivistysyliopistoidea oli hävinnyt ja kapea-alainen teknis-liiketaloudellinen erikoiskorkeakouluidea oli voittanut. Häviäjän viitta oli fantastisen raskas kantaa.

Dekaanikauteni päättyi 31.8.2016. En lähtenyt tyytyväisyyttä uhkuen. Minä olin se filosofisen tiedekunnan dekaani, joka ei kyennyt huolehtimaan humanistisen perinteen jatkuvuudesta Vaasan yliopistossa. Lähdin dekaanin tehtävästä häpeän huntu harteillani ja jäin eläkkeelle melkein saman tien, huomattavasti aikaisemmin kuin olin suunnitellut. Tappion täydellisyyden kruunasi, että aluetieteen professuurini lakkautettiin samalla.

Vaasan yliopiston tapaus tukee Sami Moision vuoden 2010 yliopistouudistuksesta tekemää tulkintaa: ”Tällaisenaan yliopistouudistus oli osa uutta kansallista projektia, teknologiavetoisen talouden uuden kasvuaallon synnyttämistä” (Moisio 2012a, 284). Tässä prosessissa Vaasan yliopiston hallitusta mestaroivat yritysmaailman edustajat halusivat olla mukana, eikä humanistisilla tieteillä ollut sijaa heidän teknis-taloudellisessa maailmankuvassaan.

Luovuutta hiostamalla, kapea näkökulma kansainvälisyyteen, opetuksen aliarvostus

Yliopistouudistus painottaa myös yliopistojen määrällistä tuloksellisuutta. Rahanhankinta on tärkeää. Huomattava osa professorien työajasta kuluu rahoitushakemusten tekemiseen. Nuoria tutkijoita ja opettajia hiostetaan määräaikaisilla työsuhteilla ja epävarmuudella oivaltamatta, että luovuus ja hyvät tulokset edellyttävät varmuutta, luottamusta ja pitkäjänteisyyttä. Nyky-yliopistojen piiskaava johtaminen on uhka laadukkaan yliopistotutkimuksen ja -opetuksen tulevaisuudelle ja tätä kautta maamme sivistykselle ja kilpailukyvyille.

Tarvitaan mahdollisimman paljon kansainvälisiä julkaisuja. Niistä palkitaan runsaimmin. Kansainvälisyys tarkoittaa artikkeleita ja kirjoja englanniksi, mielellään myös englanninkielistä opetusta. Esimerkiksi brittiläisen yhteiskuntatieteilijän

ei tarvitse ajatella kansainvälisyyttä: hän kirjoittaa omasta yhteiskunnastaan omalla äidinkielellään.

Suomalaisen kollegan on kirjoitettava muulla kuin omalla äidinkielellään ja kytkettävä tutkimusasetelma anglosaksisten maiden katsannosta kiinnostavaan yhteyteen. Välttämättä se ei ole tähdellinen Suomen kannalta. Suomen Akatemialle tehtyjä hakeuksia arvioivat useimmiten anglosaksisten maiden tutkijat, joilla ei ole edes etäistä käsitystä suomalaisen yhteiskunnan piirteistä ja tähdellisistä kysymyksenasetteluista.

Yhteiskuntatieteilijät ja humanistit on pakotettu samoihin sääntöihin kuin kovien luonnontieteiden edustajat. Luonnontieteiden tutkimusongelmat ovat yleispäteviä. Yhteiskuntatieteissä ja humanistisissa tieteissä pyrkimys yleispätevyyteen johtaa yhteiskunnallisesta todellisuudesta vieraantumiseen, todellisen vaikuttavuuden hukkaantumiseen ja tieteellisen mielikuvituksen kaventumiseen.

Yliopisto-opetus perustuu tutkimukseen. Ongelma on, että esimerkiksi yhteiskuntatieteissä arvostetaan kohtuuttomasti mitänsanomattuuksilla englanniksi keikaroivaa tutkimusta. Tämä on johtamassa yhteiskuntatieteen opetuksen kapenemiseen. Opetus liittää käsitevaruuksissa, vaikka opiskelijat tarvitsivat käytännön esimerkein ryyditettyjä valmiuksia oman ammatillisen osaamisensa kehittämiseen sekä teorian ja käytännön vuorovaikutuksen ymmärtämiseen.

Professorinimityksissä korostuvat edelleen ylivertaisesti tutkimusansiot. Onnettomasti opettava yltää kevyesti professoriksi, jos hänellä on vain riittävästi englanninkielisiä ylimmän tason julkaisuja. Edelleen puhutaan opetusvelvollisuudesta. Opetuksen minimointi on yliopistoissa turhan usein ylin tavoite. Monille on korona-ajan etäopetus tullut vapahtajana; ei tarvitse kohdata opiskelijoita luentosaleissa ja seminaarihuoneissa.

Opiskelijoiden ammatilliset valmiudet uhkaavat jäädä vajavaisiksi, koska heidän opettajansa eivät osaa tai halua tehdä riittävästi käytännön kytkentöjä. Uhkana on nuorien maistereiden kykenemättömyys käydä vuoropuhelua yhteiskunnan kanssa. Suomen kehittäminen häiriintyy, kun ei enää osata kytkeä teoriaa käytäntöön. Ehkä jo lähitulevaisuudessa on oikeutettua kysyä: "Mikä on yhteytensä todellisuuteen kadottaneen ja vain englantia puhuvan yhteiskuntatieteen olemassaolon oikeutus?"

Aluekehityksen uudet kerrostumat

Kilpailuvaltion aluekehityspuhunta seurailee kansainvälisten suurgurujen ajattelua. Heistä on tullut globaaleja menestysmallien apostoleita. Tunnetuimmat nimet ovat Richard Florida ja Michael Porter. Floridan näkemykset luovasta luokasta ja suurten kaupunkikeskusten stimuloivasta ilmapiiristä ja "pöhinästä" sekä Porterin pohdinta klustereista, kilpailutimantista ja valtioiden kilpailuedusta ovat syvällisesti liikuttaneet suomalaista aluekehityskeskustelua.

EU:n piirissä on pohdittu jäsenvaltioiden yhteisiä aluekehittämisen periaatteita. Keskeinen painotus on suurimpien keskusten välinen vuorovaikutus. Aluekehitys nähdään suurkaupunkivetoisena prosessina. Suomen 2000-luvun aluekehityskeskustelua luonnehtii Sami Moisio mukaan kansainvälisestä keskustelusta omaksuttu transnationally aluekehitysoppi sekä Floridan ja Porterin kaltaisten ajattelijoiden suuri vaikutus (Moisio 2012a, 245–262).

Kansainväliset vaikutteet ilmenevät Suomessa vahvana uskomuksena suurimpien kaupunkien johdolla tapahtuvaan aluekehitykseen. Maaseudun rooli kilpailukyvyyn tekijänä nähdään yhä vähäisempänä. Aluepolitiikasta on tullut ruma sana. Kilpailuvaltion ilmapiirissä suomalaisten aluetutkijoiden on uskaliaasta tehdä omaperäisiä avauksia, koska pelko leimaantumisesta impivaaralaiseksi on liian suuri. On turvallisempaa toistaa transnationally aluekehitysoopin ikonisia käsitteitä ja ajatusmuotoja. Niinpä ilma on sakeana ekosysteemejä, älykästä erikoistumista, resilienssiä, innovaatiojärjestelmiä, triple ja quadrolupe helixejä, smart cityjä ja smart villageja.

Kilpailuvaltio on lukemattomien vaikutusyhteyksien monimutkainen eli kompleksinen kokonaisuus, jonka hahmottaminen on kansalaisille, päättäjille ja tutkijoille yhä tukalampaa. Ongelmien korjaaminen yksittäisratkaisuin voi aiheuttaa kokonaisuuden tasolla pahenevaa häiriötä ja hankaluudet lisääntyvät entisestään.

Yhteiskunnan kompleksisuus synnyttää pirullisia ongelmia, englanniksi wicked problems. Suomeksi käytetään myös ainakin käsitteitä viheliäiset ongelmat ja ilkeät ongelmat. Alan johtavien suomalaisten tutkijoiden käyttämä pirullinen ongelma on kuitenkin mielestäni kuvaavin ja toivon sen vakiintuvan (esim. Lundström 2015; Lindell 2017; Raisio et al. 2018).

Pirullisten ongelmien käsittely on vaikeaa. Työryhmät, neuvonpidot, strategiat ja toimenpideohjelmat selättivät perinteisiä kesyjä ongelmia, mutta pirullisia ongelmia totunnaiset menettelytavat eivät ratkaise. Hyvistä pyrkimyksistä huolimatta vaikeuksien alho syvenee. Kesyjien ja pirullisten ongelmien lisäksi on myös sekavia ongelmia. Niiden ratkaiseminen on helpompaa, sillä ne on mahdollista selkeyttää. Sen sijaan pirullinen ongelma on kohdattava (Raisio et al. 2018, 4).

Suomen lainsäädäntö ja hallinto perustuvat olettamukseen, että ongelmat ovat luonteeltaan kesyjä: ne voidaan ratkaista koeteltujen hallintokäytäntöjen avulla. Sittem ihmetellään, kun ongelmat eivät parhaista yrityksistä huolimatta ratkea. Osuva esimerkki on sosiaali- ja terveyspalveluiden uudistus, jota yritettiin useiden hallitusten voimin. Aina karahdettiin yllättäviin vaikeuksiin, jotka johtivat uudistuksen kaataneisiin pirullisiin ongelmiin.

Viimein Sanna Marinin hallitus sai muotoiltua hyvinvointialueisiin ja pääkaupungin erillisratkaisuun perustuvan sosiaali- ja terveystalouden organisoimisen mallin. Se saatiin läpi perustuslakivaliokunnasta ja eduskunnasta kesyn ongelman ratkaisulogiikalla. Malli lisää jo muutenkin sekavaan aluehallintoomme uuden viranomaisen. Tämä on Suomessa tyypillistä: hallinnon kehittäminen on uusien hallinto-organien perustamista ilman, että puututtaisiin vanhoihin hallintorakenteisiin. Hyvinvoin-

tialueet lisäävät aluehallinnon sekavuutta. On odotettavissa, että toimeenpano on tuskainen ja yllättäen voi pusertua esiin ongelmakohtia, joiden pirullisuus saattaa yllättää. Toivon tietenkin olevani tässä kohtaa väärässä. Näkemykseni todentuu tai on todentumatta vuoteen 2030 mennessä.

Aluekehityksen arki kilpailuvaltiossa on loputonta määräaikaisten kehittämishankkeiden toteuttamista. Aluekehityksen kannalta tärkeimpiä ohjelmia ovat Euroopan aluekehitysrahasto (EAKR), Euroopan sosiaalirahasto (ESR) ja maaseudun kehittämissrahasto. Jälkimmäisestä suurin osa ohjautuu maatalouteen, mutta myös maaseudun paikallisille toimintaryhmille, jotka toteuttavat pienimuotoisia maaseudun kehittämishankkeita. EU:n aluekehitysvälineillä on 1990-luvun puolivälistä alkaen toteutettu yli 100 000 hanketta, jos pienimmätkin lasketaan mukaan. Rahaa on käytetty varovasti arvioiden noin 20 miljardia euroa.

Kattavaa kokonaisarviota kehittämishankkeiden tähänastisista vaikutuksista ei ole tehty. Yksittäisiä arviointiraportteja on tukuttain, mutta ne ovat joko EU:n komission tai Suomen ministeriöiden tilaamia. Varsinkin EU ohjeistaa arvioiden tekijöitä varsin tiukasti. Tämä nostaa kysymyksiä arvioiden puolueettomuudesta.

EU:n rahoitusvälineille asetetut tavoitteet ovat varsin yleisiä, joten on hankala eristää niiden erillisvaikutusta. On vaikea osoittaa rakennerahasto-ohjelman vaikutusta soveltamisalueen bruttokansantuotteen tai työllisyyden kehitykseen, koska monet muutkin tekijät kuin kyseinen ohjelma vaikuttavat niihin. EU-ohjelmien vaikuttavuusindikaattorien tulisi olla sellaisia, joiden arvoihin ohjelmilla voidaan vaikuttaa, mutta toistaiseksi tätä ei ole otettu riittävän painokkaasti huomioon.

Hankkeiden toteuttajat esittävät loppuraporteissaan arvion syntyneistä työpaikoista. Joissakin arvioinneissa on tutkittu hanke hankkeelta, kuinka hyvin esitetyt arviot ovat käytännössä toteutuneet. On käynyt ilmi, että todellisten työpaikkojen osuus ilmoitetuista työpaikoista on hyvin pieni. Työpaikkavaikutuksissa on niin sanotusti ilmaa (esim. Katajamäki 2003). Kuitenkin työpaikka-arvioita esitellään sitkeästi todellisina.

Arviointiraporteista ja käytännön havainnoista on myös pääteltävissä, että useimpien hankkeiden vaikutus lakkaa rahoituksen loppuessa. Pysyviä vaikutuksia tulee rajallisesti. Olisikin aika käynnistää keskustelu EU:n rakennerahastojen perustavanlaatuisesta uudistamisesta. Jos perinteinen malli olisi tehokas, sen tulosten pitäisi näkyä selvemmin esimerkiksi Itä- ja Pohjois-Suomen työllisyyskehitystä ja uusien yritysten perustamista kuvaavissa tilastoissa.

Kilpailuvaltion aluekehityksen arkeen on pesiytynyt uusi ilmiö. Hyvin harvoin julkisen hallinnon strategiapäivä pystytään järjestämään omin voimin. Ulkopuolista apua tarjoavat hyvään päivähintaan ketterän kevytajattelun osajat, konsultit. Heidän vieheisiinsä on helppo tarttua. Toisaalta on tarpeen kysyä, mitä tekevät työssään kehitysjohtajat, elinvoimajohtajat, seutukuntajohtajat, strategiapäälliköt ja muut komeatitteliset edeskäyvät? Miksi he eivät ole kykeneviä organisoimaan kehittämissprosesseja ja ideointipäiviä ilman ulkopuolista apua? Miksi he ulkoistavat omia tehtäviään konsulteille? Miksi päättäjät sallivat kansalaisten verorahojen löysäkätisen ohjaamisen konsulttiarmeijoille?

Tämä on ehkä vasta alkua. Hallintomullistukset lisäävät uusien toimintatapojen tarvetta. Kun sosiaali- ja terveystalouden uudistus toteutuu, on organisoitava hyvinvointialueet ja myös kuntien rooli muuttuu perustavanlaatuisesti. Konsulteille avautuu valtava markkina. Pahimmillaan uutta hallintoa muotoillaan konsulttiyrityksissä, joille kuntien ja hyvinvointialueiden viranhaltijat ja poliitikot ulkoistavat valmistelun. Kilpailuvaltiossa on valtaa siirtynyt arveluttavasti konsulteille. On alettu puhua konsulttidemokratiasta (Kuusela & Ylönen 2013).

Kilpailuvaltiossa on vahvistunut erikoinen aluekehittämiseen liittyvä kahtiajako. Työ- ja elinkeinoministeriö valmistelee hallituksen aluekehityspäätöksen ja ympäristöministeriö vastaa alueidenkäyttötavoitteista. Asetelma on outo. Aluekehitys ja alueidenkäyttö liittyvät toisiinsa niin läheisesti, että niitä tulisi tarkastella samanaikaisesti. Tässä törmätään jälleen Suomen keskushallinnon erillisyyteen. Aluekehitys viittaa toiminnallisuuteen ja alueidenkäyttö taas maankäytön suunnitteluun. Sen vuoksi kokonaisuus on jaettu keinotekoisesti työ- ja elinkeinoministeriön sekä ympäristöministeriön kesken. Tilanteen kruunaa kunta-asioiden kuuluminen valtiovarainministeriölle.

Aluekehityspäätöksessä ja alueidenkäyttötavoitteissa linjataan komeita päämääriä. Niiden toteuttamiseksi muotoillaan erilaisia yhteistyöasetelmia. Hahmotukset ovat varsin abstrakteja. Esimerkiksi Sanna Marinin hallituksen aluekehityspäätöksessä vuosille 2020–2023 todetaan: ”Sopimuksellisen alue- ja kaupunkikehittämisen elementteinä pääministeri Marinin hallituksessa ovat muun muuassa ekosysteemisopimukset ja positiivisen rakennemuutoksen edistäminen. Rakennemuutostilanteita koskevan sopimuksellisen menettelyn jatkuessa tavoitteena on läpinäkyvä toimintatapa, jonka pohjalta alueet valikoituvat sopimusmenettelyn piiriin. Toimintatapa on niiden ministeriöiden yhdessä linjaama, joiden hallinnonalaa koskevia kysymyksiä sopimuksissa käsitellään” (Työ- ja elinkeinoministeriö 2020a, 31).

Yhteistyöasetelmat eivät kuitenkaan välttämättä onnistu, koska ministeriöt varjelevat visusti perinteisiä hallintoreviireitään. Tästä kehkeytyy helposti pirullisia ongelmia. Toisaalta edellä siteerattu kapulakielinen linjaus kertoo ehkä myös aluekehityskysymysten ajautumisesta sivuraiteelle kilpailuvaltion hallitusten työlliställä; siinä määrin intohimoton asenne tekstistä välittyy. Vielä vakavampikin johtopäätös on mahdollinen: onko Suomessa ennen pitkää tehtävä radikaali keskushallinnon reformi ja hylättävä vanhat ministeriöt ja muodostettava muutoksiin herkästi reagoiva joustava keskushallinto. Tätä tavoitetta voisi pitää konkreettisenä utopiana, ei mahdottomana, vaan mahdollisena (vrt. Katajamäki 2021, 15).

Kilpailuvaltio käynnisti aluekehityksen uuden vaiheen. Sitä luonnehtivat vahva usko kaupunkivetoiseen kehitykseen ja suuruuden logiikkaan. Pirulliset ongelmat ovat lisääntyneet, EU-rahoitteinen hankemyllytys ei ole synnyttänyt pysyviä vaikutuksia, ei ainakaan tarpeeksi. Ministeriöiden väliset yhteistyökäytännöt ovat yhä tehottomampia ja sekavampia. Suuryritykset ovat lopullisesti irtaantuneet paikallisyhteisöistä ja niiden ylimmät päättäjät eivät enää arvioi entisenveroisesti päätöksensä aluevaikutuksia.

Aluekehityskeskustelu peesaa kansainvälisiä suurguruja. Konsulttien vaikutus kansallisissa aluekehityslinjauksissa on lisääntynyt arveluttavasti. Yliopistot kytkettiin vuoden 2010 yliopistouudistuksessa aikaisempaa tiukemmin kansalliseen innovaatiojärjestelmään. Yliopistojen profiloitumista alettiin tukea. Turhiksi koettuja rönsyjä alettiin karsia. Erityisesti yhteiskunta- ja humanistiset tieteet alkoivat supistua. Sivistysyliopistoidea alkoi haalistua ja teknis-taloudellinen kilpailuyliopistoidea voimistua.

Hallintoreformit alkoivat tavoitella suurempia toiminta-alueita ja pienten hallintoyksiköiden karsimista. Kansalaisten maantiede alettiin ohittaa, kun julkiset palvelut, pankit ja vähittäiskauppa alkoivat vetäytyä paikallisyhteisöistä. Julkisten palveluiden yhteydessä kansalaisia alettiin kutsua asiakkaiksi.

Toisaalta on myös merkkejä uudenlaisesta kansalaisaktiivisuudesta ja suoran demokratian käytännöistä; kokemukset kansalaisraadeista ovat lupaavia (Katajamäki 2021, 68–70). Ilmastonmuutoksen torjumiseen on alettu suhtautua vakavasti. Kilpailuvaltion aluekehitykseen lisäämä kerrostuma sisältää harvinaisen paljon ennalta arvaamattomuutta ja eri suuntiin vaikuttavia voimia. Mahdollisuuksien kirjo on kuitenkin edelleen suuri (Ks. esimerkkejä vuoteen 2040 ulottuvista aluekehityksen skenaarioista Sotarauta et al 2021).

Avauksia tulevaisuuteen

Itä-länsi eriytymisestä uudelle vuosituhannele

Suomen aluekehityksen perusta on maamme erityisyys metsätaloutena. Metsä oli läsnä maatalouden itä-länsi eriytymisessä, kun 1800-luvulle asti jatkunut runsas kaskeaminen synnytti Itä-Suomeen väljän asutusrakenteen. Länsi- ja Etelä-Suomen kiinteän peltoviljelyn alueella kylärakenteet olivat tiiviimpiä. Iso- ja uusjaon jäkeenkin tämä perusjako on säilynyt.

Metsästä saatu puuhiili vaikutti ruukkiyhteisöjen sijoittumiseen Etelä- ja Länsi-Suomeen. Tervasta tuli ensimmäinen massamuotoinen vientituote ja sen pääraaka-aine oli mänty. Saha- ja paperiteollisuus on metsäteollisuutta. Kutsun metsävaltioksi maamme aluekehityksen ensimmäistä pitkää aaltoa. Se oli voimissaan keskiajalta 1950-luvulle.

Metsänkäyttöön perustuva tuotanto vaikutti Suomen alueelliseen organisoitumiseen syvällisesti. Puunjalostusteollisuuden keskittymät tarvitsivat laajoja puunhankinta-alueita. Itä-Suomen maaseudusta tuli pientilojen ja metsätöiden luonnehtima Savotta-Suomi. Metsäsektorin työnjaolliset suppilot ovat säilyttäneet perushahmonsia 1800-luvulta alkaen. Tervantuotannon hiipuminen synnytti Pohjanmaan maakunnissa omintakeisen maaseudun yritys keskittymiin perustuvan tuotannollisen rakenteen, jota täydentää monipuolinen maatalous.

Metsien omistus säilyi pitkään suurelta osin maataloilla. Metsien ansiosta kertyi pääomia, joiden avulla maataloutta modernisoitiin ja 1800-luvun ankarien nälkävuosien jälkeen käynnistyi maaseudun suuri vuosisata, jonka turvaajana oli päävientialan raaka-aineperustan omistajien taloudellinen ja poliittinen vaikutusvalta.

Kanadassa kehitetty tapuliteoria sopii hyvin Suomen erityisiin olosuhteisiin, jossa runsas metsä ja sitä hyödyntävät tuotantomuodot ovat muovanneet aluerakenteemme olemuksen. Sitä täydentämään ovat uudet talouden kerrostumat asettuneet. Metsävaltion pitkä aalto alkoi heikentyä sodasta toipuvan valtion jälleenrakennuksen vuosina. Murroksellinen ja uutta pitkää aaltoa enteilevä aika alkoi 1950-luvun lopulla.

Tuolloin sotakorvausten seurauksena teollinen pohjamme alkoi monipuolistua ja 1960-luvulla seuraava pitkä aalto alkoi voimistua. Sen ytimessä oli suuri muutto kaupunkeihin ja Ruotsiin, yritystoiminnan monipuolistuminen, yhteiskunnan tarjoamien palvelujen laajeneminen, maatalouden tehostuminen ja aluepolitiikka. Tämä pitkä

aalto oli hyvinvointivaltio. Se kukoisti 1980-luvun lopulle. Kuntakoko säilyi pienenä ja hyvinvointivaltio rakentui hajautuneesti.

Hyvinvointivaltion sivistyksen hinku¹¹ synnytti maakuntakorkeakoulut. Maaseudun paikallinen kehittäminen tiivistyi kylätoimintaliikkeessä, joka oli uusi ilmaus suomalaisen yhteistoiminnan jatkumossa. Jos suomalaisen yhteiskunnan suuresta kertomuksesta haluaa tivistää yhden perustavanlaatuisuuden, on se yhteistoiminnan kulttuuri. Suomen paikallisyhteisöjen voima on sosiaalinen pääoma.

Hyvinvointivaltion murros ajoittui 1990-luvun alkuun, jolloin monien tekijöiden yhteisvaikutuksesta Suomi jähmettyi veret seisauttavaan lamaan. Nousu alkoi Nokian kirittämänä 1990-luvun jälkimmäisellä puoliskolla. Aluekehitys jatkoi keskittymistään. Suomi kytkeytyi globaaliin virtoihin yhä tiukemmin. Alettiin korostaa kilpailukykyä ja julkisen sektorin tehostamista. Perinteinen hyvinvointivaltio koettiin vanhentuneeksi ja sitä haluttiin uudistaa.

Kilpailuvaltion voimistuva pitkä aalto nousi vuosituhaten alussa hyvinvointivaltion kainalosta. Hallinto-alueita kasvatettiin ja valtion toimipisteitä karsittiin. Kuntien lukumäärää haluttiin vähentää. Yhteiskunta haluttiin trimmata huippukuntoon. Tulevaisuutta olivat suuret kaupunkikeskittymät ja innovaatioiden ekosysteemit; pienet keskukset ja maaseutu nähtiin menneenä maailmana. Kilpailuvaltion jälkeen haluttiin siirtyä huippuunsa viritettyyn metropolivaltioon; sen arvioitiin myös tehokkaimmin suitsivan ilmastokriisiä.

Maailma yllätti

Jälleen murroksellinen aika tuli yllätyksenä. Vuoden 2020 tammikuussa sanomalehdissä alkoi näkyä pieniä palstantäyteutisia uudesta virustaudista, joka oli leviämässä Kiinassa yhdentoista miljoonan asukkaan suurkaupunki Wuhanissa.¹² Kerrottiin jopa kuolonuhreista. Aluksi ajateltiin: jokin paikallinen epidemia, joka tukahtuu alkuunsa, ei se tänne tule. Leviäminen kuitenkin jatkui ja pian Wuhan asetettiin sulkutilaan. Meillä oltiin edelleen huolettomia. Terveystieteiden ja hyvinvoinnin laitos (THL) vertasi uutta koronaksi ristittyä sairautta influenssaan.

Korona kuitenkin tuli Eurooppaan. Italiassa alkoi nopea leviäminen ja otettiin käyttöön rajoituksia. Vielä vuoden 2020 helmikuun lopussa THL piti niitä ylimitoitettuina. Ensimmäisellä suomalaisella todettiin tartunta. Se oli peräisin itävaltalaisesta hiihtokeskuksesta.

¹¹ Kiitän tämän erinomaisen käsitteen keksimisestä ystävääni valtiopäiväneuvos Markus Aaltonen (Aaltonen 2000).

¹² Koronan kulun kuvailu perustuu useisiin internet-lähteisiin.

Leviäminen jatkui ja vuoden 2020 maaliskuun alussa Maailman terveysjärjestö (WHO) ilmoitti pandemian alkaneen. THL heräsi ja ilmoitti pitävänsä epidemiaa Suomessa väistämättömänä. Hallitus totesi 13.3.2020 yhdessä tasavallan presidentti Sauli Niinistön kanssa poikkeusolojen vallitsevan Suomessa. Sairaalat täyttyivät ja teho-osastot kuormittuivat. Ihmisiä alkoi kuolla, onneksi valtaenemmistä sairastuneista tervehtyi.

Tasavallan presidentti Sauli Niinistö ehdotti koronan taltuttamiseen eri alojen asiantuntijoiden ”koronanyrkkiä”. Pääministeri Sanna Marin torjui ehdotuksen kohteliaasti, mutta kuitenkin selvästi tuohtuneena. Ehkä nimivalinta oli epäonnistunut, koska selvästikään tasavallan presidentti ei tarkoittanut nyrkkiä pöytään lyövää käskyttäjää, vaan monipuoliseen osaamiseen perustuvaa hallitusta tukevaa ryhmää.

Suuri sopeutuminen

Siirryttiin etäopetukseen ja yli miljoona työntekijää aloitti etätöiden. Päivät täyttyivät Teams- ja Zoom -kokouksista. Ravintolat suljettiin ja kulttuuritapahtumat loppuivat. Urheilijat mittelivät tyhjille katsomoille. Uusimaa eristettiin kuukaudeksi. Verkkostonokset lisääntyivät ällistyttyvästi. Sosiaalisia kontakteja kehoitettiin välttämään. Yli 70-vuotiaita suositeltiin pysymään kotona. Tiedotusvälineet tulkitsevat suosituksen määräykseksi. Erityisesti Yle kunnostautui ikäihmisten ja heidän läheistensä pelotellussa. Ikäihmiset ja heidän läheisensä tottelivat. Lastenlasten touhuja seurattiin toista vuotta ikkunan takaa.

Hoivakodeissa ei saanut vierailia. Kymmeniä vuosia yhdessä olleita pariskuntia pidettiin niissä tahdonvastaisesti erillään. Kun tämä todettiin lainvastaiseksi, päätöksen tehneet pahoittelivat, koska Suomessa ei enää pyydetä anteeksi. Hoivakotien henkilökunnalle ei riittänyt tarpeeksi suojarusteita ja tartunnat levisivät. Aukkaita kuoli koronan vakavaan muunnokseen. Taudin levitessä sairaalapaikat kuitenkin riittivät ja katastrofilta vältyttiin, mutta terveydenhoitohenkilökunta joutui lujille. Kiitokset peittivät kevätaurinon, mutta palkankorotuksiksi ne eivät muuttuneet.

Suomen hallinto toimii hyvin normaalina ja ennustettavana aikana. Korona muutti tämän kerralla. Viranomaisen välinen yhteistyö kangerteli (Onnettomuustutkintakeskus 2021). Tämä nähtiin esimerkiksi vuoden 2020 keuhkokuumeen Helsinki-Vantaan lentoasemalla, jossa eri viranomaiset sähläsivät ja tulevien matkustajien ohjeistus oli sekavaa tai olematonta. Testaukset sentään saatiin vähitellen käyntiin.

Suomen huoltovarmuus ei ollut luullulla tasolla. Suojarusteita oli riittämättömästi. Terveydenhoitohenkilökuntaa ohjeistettiin käyttämään sadetakkeja ja käsipyyhkeistä kyhättyjä kasvonsuojuksia. Ensimmäiset maskikaupat epämääräisten yhteistyökumppaneiden kanssa epäonnistuivat ja vasta vuoden 2020 alkusyksyllä maskeja oli riittävästi ja voitiin antaa yleinen käyttösuositus.

Erityisesti palveluelinkeinot kärsivät yhteiskunnan sulkemisesta. Kohtuullisen nopeasti yrityksille kuitenkin alettiin maksaa koronakorvauksia ja täydellinen romah-

Vuoden 2020 koronakevät. Etätyöpiste. Espoon kaupunginmuseo Lähde: Finna.fi.

dus vältettiin. Myös kunnille maksettiin koronakompensatioita ja nekin selvisivät jopa niin hyvin, että useiden kuntien vuoden 2020 tilinpäätökset olivat huomattavan ylijäämäisiä. Kääntöpuolena oli valtion nopea velkaantuminen, mutta vaihtoehtoja ei kukaan pystynyt osoittamaan.

Terveyden ja hyvinvoinnin laitoksessa on pätevää lääketieteellistä osaamista, mutta juridinen ja yhteiskunnallinen osaaminen on puutteellista. THL ei kyennyt riittävän selkeästi tekemään eroa suositusten ja määräysten välillä. Tähän ei kyennyt myöskään maan hallitus eikä sosiaali- ja terveysministeriö. Epämääräisyyttä lisäsivät aluehallintovirastojen tulkinnat ja kuntien omat sovellutukset. Kun vielä median osaamisen rajat tulivat vastaan, yritykset, kulttuuritapahtumien järjestäjät, urheiluseurat ja kansalaiset joutuivat suunnistamaan hyvin sumuisessa tilanteessa.

Kansalaiset tulkitsivat sekavasti annetut viestit määräyksiksi, koska niin voimakas on historiastamme juontuva kuuliaisuuden perinne. Toisaalta hyvä, että toteltiin. Selvittiin vähemmillä tartunnoilla. Kansa on kaiken lisäksi hyvin reilu: se ei ole liiemmästi suominut viranomaisia, poliitikkoja ja klikkijournalismin riivaamaa mediaa.

Koronan kanssa opittiin vähitellen elämään. Ensimmäiset rokotteet saatiin Suomeen vuoden 2021 alussa. Tilanne alkoi helpottaa, mutta loppuvuonna omikron -variantti sysäsi tartunnat ennätyslukemiin ja vuoden 2022 alku oli suuren sekavuuden aikaa. Asiantuntijat, hallitus, alue- ja paikallishallinto sekä media haparoivat ja liet-

Nallet tervehtivät ohikulkijoita. Tästä tuli kansallinen ilmiö koronan ankeudessa. Kuvaaja Anna-Reetta Rikala. Vantaan kaupunginmuseo. Lähde: Finna.fi.

soivat ristiriitaisilla viesteillään kansalaisten ja yritysten epätietoisuutta. Maailman tasolla korona osoitti, ettei kolonialismin synnyttämä alueellisen eriarvoisuuden aselema ole hävinnyt. Rokotteiden tultua myyntiin rikkaan pohjoisen valtiot rohmusivat niistä itselleen valtaosan. Köyhään etelään riitti rippeitä.

Omituisen näytelmän käynnisti Astra Zeneca -rokote. Sen epäiltiin aiheuttavan erittäin pienellä todennäköisyydellä rokotetulle veritulpan. Tämä aiheutti kautta Euroopan valtavan mediakohun. Esimerkiksi Tanskassa Astran käyttö lopetettiin kokonaan.

Suomessa päädyttiin monien kiemurtelujen jälkeen suositteluun, että Astra Zenecaa voi turvallisesti antaa ainoastaan 65–69-vuotiaille. Tämäkin oli suositus, mutta kunnat tulkitsivat sen määräykseksi joko tahattomasti tai tahallaan eikä muita vaihtoehtoja 65–69-vuotiaille annettu. Jälleen media avitti suosituksen muuttumista määräykseksi koko arsenaalillaan. Todellinen syy jäi riittävän selvästi kertomatta: rokotteita oli vuoden 2021 alkukevällä niin vähän, että oltiin pakkotilanteessa.

Vuoden 2021 heinäkuussa eduskunnan apulaisoikeusasiamies päätti, että Astra Zeneca -suositus oli perustuslain vastainen ja 65–69-vuotiaita syrjivä.

Uudenlaisen aluekehityksen etiäisiä

Etätyö hiljensi päivittäistä työmatkaliikennettä. Ulkomaanmatkat vähenivät olemattomiin. Lentoliikenne supistui välttämättömään. Kotimaan matkailu alkoi kukoistaa. Ahvenanmaasta tuli kuin satujen saari ja se alkoi kiinnostaa ennen näkemättömästi. Maamme laajuus ja vaihteleva maantiede yllättivät kansalaiset. Tulevien aluekehityspohdintojen kannalta tällainen avartava kokemus oli luonnollisesti hyvin tarpeellinen.

Koronan aika paljasti, että matkustaminen kokouksiin ja seminaareihin ei olekaan välttämätöntä. Etäyhteyksien taso on jo sitä luokkaa, että fyysistä läsnäoloa ei tarvita. Myös työn tekemisen aika- ja paikkasidonnaisuus on löystynyt. Korona olikin monien etätyöaktivistien toiveiden täyttymys. Jo muutaman kuukauden kuluttua alettiin puhua vilkastuvasta muuttoliikkeestä maaseudulle ja vuoden 2021 loppukesän alustavat tilastot osoittivat erityisesti suurten kaupunkien lähimaaseutujen saaneen muuttovoittoa.

Tiedotusvälineet täyttyivät vuoden 2020 kesällä etätyömannekiineista. Kesämökkien terasseilla ja laiturinnokissa poseeranneet tietotyöläiset esiteltiin uuden työkuulttuurin ikonisina airueina. Vuoden 2021 pitkä, kuuma alkukesä paljasti uusia esimerkkejä maaseudun ihanuuteen asettuneista uuden ajan sankareista. Komeasti kalskahtaen alettiin puhua hybridielämästä: osa ajasta metropoleissa ja toinen puoli maaseutuasuntojen rauhassa (esim. Nykänen 2021, B1–B6).

Vähemmälle huomiolle jäivät esimerkiksi myyjien ja rakennustyöläisten arki koronan pinteessä, saati pohdinnat työmarkkinoiden jakaantumisesta ja etätyön aiheuttamasta eriarvoisuuden kasvusta. Monipaikkaisen asumisen ilmastovaikutuksista ei hiiskuttu, vaan se esiteltiin ilman kritiikin häivää voimistuvana maaseudun pelastuksen tuojana.

Lyhyen aikavälin kehityksen ylitulkitseminen ja epätyypillisistä yksittäistapauksista yleistäminen voivat johtaa harhaan. Tosin on mahdollista, että on alkamassa aluekehityksen kannalta tärkeä kehityskulku, mutta sen vaikutukset näkyvät hitaasti; viisaampia ollaan aluekehityksen kvartaalin eli 25 vuoden kuluttua.

Toisaalta on myös huolehdittava, että maaseudun palvelut eivät katoa. Kun yhdellä kädellä ajetaan palveluja alas ja toisella kädellä hamutaan uusia asukkaita, on ristiriitaa mahdollisten muuttajien näkökulmasta liiankin ilmeinen. Monissa tutkimuksissa on osoitettu erityisesti kyläkoulujen lakkauttamisten kiihdyttävän poismuuttoa ja vähentävän tulomuuttoa (esim. Lehtonen 2021). Varmin tie kylän kuihtumiseen on kyläkoulun lakkauttaminen.

Vaivihkaa on syntymässä uudenlaista alustataloutta. Perustana ovat mobiililaitteisiin asennettavat sovellukset, joiden avulla tarjonta ja kysyntä kohtaavat. Yksi esimerkki on paikallaan. Vuonna 2014 muutamat nuoret suomalaiset perustivat Woltin. Sen liikeidea oli ällistyttävän yksinkertainen: kuljetetaan ravintola-annoksia asiakkaille. Aluksi ideaa pidettiin huvittavana lyhyen hetken ilmiönä. Toisin kävi. Reppuselkäisten ruokalähetien määrä lisääntyi hyvin lyhyessä ajassa useaan tuhanteen. Vuoteen 2021 mennessä Wolt oli levittäytynyt 23:een maahan ja sitten jysähti kunnolla.

Vuoden 2021 syksyllä yhdysvaltainen ruokalähettiläpalvelu Doordash osti Woltin seitsemällä miljardilla eurolla. Yrityskauppa oli Suomen taloushistorian suurimpia. Enteileekö Woltin ihmellinen tarina jotakin vielä suurempaa? Onko alustataloudesta nousemassa uusi pitkä aalto, jonka vaikutukset ovat perustavanlaatuisia? Ilmassa ovat kaikki schumpeterilaisen pitkän aallon ainekset: murroksellinen aika, vanhojen rakenteiden järkkäminen ja innovaattorit.

Koronan jälkeiseen aikaan

Koronan jälkeen katsovat entistä tanakammin silmiin ilmastokriisin vaatimat toimet. Hyvinvointivaltion säilyttäminen edellyttää poliitikoilta katseen nostamista lyhyen aikavälin pikkupeleistä tulevaisuuden siintoihin. Tilastokeskuksen uusimman väestöennusteen viesti on karu: pitkällä aikavälillä syntyvyys ei ole ikärakenteen katsannosta kestäväällä tasolla. Jos mitään ei tehdä, Suomen väkiluku alkaa vähentyä 2030-luvulla ja hyvinvointivaltion romahdus uhkaa 2050-luvulta alkaen (Tilastokeskus 2021).

Tarvitaan perhepolitiikan syväuudistus ja massiivinen työperäisen maahanmuuton lisäys. Toisaalta maailman yllätykset tuskin loppuvat ja niiden esiintymissyklit todennäköisesti lyhenevät. Kansainvälinen muuttoliike voi ilmasto- tai muiden kriisien pakottamana äkisti yltyä ja silloin se koskee myös Suomea. On osattava toimia paljon joustavammin kuin aikaisemmin. Haaste on kahtalainen: on nähtävä kauas ja käynnistettävä pitkäjänteisiä toimia, mutta tarvittaessa on reagoitava kobran nopeudella.

Jatkossa ei ole enää aikaa järjestää perinteisiä lausuntokierroksia, asiantuntijoiden eduskuntakuulemisia eikä odottaa ministerien ja muiden eduskäypien kesälomien lop-

pumista, kuten tapahtui vuoden 2021 kesällä. On toimittava heti. Koronan aika osoitti, että tämä on suomalaiselle yhteiskunnalle vuoren korkuinen haaste. Esimerkiksi niin sanotun koronapassiin valmistelussa vitkasteltiin ja tästä kärsivät kohtuuttomasti erityisesti sisätiloissa järjestettävät kulttuuritapahtumat. Toisaalta vuoden 2021 kesällä maamme ylin johto ylsi mallikkaaseen yhteistyöhön, kun evakuoitiin ihmisiä Afganistanista Suomeen.

Korona ei häviä mihinkään, mutta aikanaan rokotuskattavuus on riittävä ja koronan kanssa opitaan elämään. Entiseen tuskin palataan ja monet asiat luultavasti muuttuvat. Jo tässä vaiheessa on tarpeen pohtia koronan jälkeistä aikaa aluekehityksen kannalta. Esitän joitakin näkökulmia. Ne ovat osittain päällekkäisiä. Haluan kuitenkin esitellä mahdollisimman monipuolisen kirjon keskustelunavauksia. Jotkut ajatukset ja ehdotukset voivat tuntua idealistilta ja jopa mahdottomilta. On kuitenkin hyvä muistaa, että huomispäivän realistit seisovat tämänpäivän idealistien olkapäillä.

Hallinnon uusi organisointi

Yhteiskunta on moninaisten vaikutusyhteyksien kompleksinen kokonaisuus, jonka hahmottaminen on kansalaisille, päättäjille ja tutkijoille yhä tukalampaa. Ongelmien korjaaminen yksittäisratkaisuin saattaa vahvistaa kokonaisuuden tasolla häiriöitä ja hankaluudet lisääntyvät entisestään. Ongelmista on tullut pirullisia. Erityisesti koronan kaltaiset yllätykset synnyttävät pirullisia ongelmia. Työryhmät, neuvonpidot, strategiat ja toimenpideohjelmat selättivät perinteisiä kesyjä ongelmia, mutta pirullisia ongelmia totunnaiset menettelytavat eivät ratkaise.

Korona-aika paljasti, että pirullisten ongelmien käsittely edellyttää esimerkiksi valtion keskushallinnossa syvälleikäviä muutoksia. Ministeriöiden aika kuluu liiaksi reviiirinvariointiin ja oman hallinnonalan tehtävien yhteiskunnan kokonaisedusta piittamattomaan varjeluun. Seurauksia ovat vastuiden pallottelu, palvelujen liiallinen keskittäminen ja kansalaisten arjen heikkeneminen. Tarvitaan uudenlaisia keskushallinnon regiimejä, jotka kykenevät hahmottamaan uuden yhteiskunnallisen todellisuuden edellyttämiä toimintatapoja.

Hallitusohjelmat on kirjoitettava tavoitelähtöisiksi ja määriteltävä kunkin ministerin vastuualueet niiden mukaan. Hallintomenettelyt joustaisivat. Myönnettäköön, että joustavan keskushallinnon regiimi on lainsäädännön valmistelun ja soveltamisen kannalta hankala, mutta minkäs teet, jos todellisuus ei enää rakennu perinteisten hallintoreviirien mukaan. Jos todellisuus ja hallintorakenteet ovat ristiriidassa, hallintorakenteiden on muututtava.

Toteutumassa oleva sosiaali- ja terveystalouden uudistus tuo muuassaan hyvinvointialueet. Kuntien tehtävät vähenevät, mutta aluehallinnon asetelma sakenee entisestään. Esimerkiksi elinkeino-, liikenne ja ympäristökeskukset, aluehallintovirastot ja maakuntien liitot jatkavat entisellään. Hallintorajojen ja toimivaltojen sekavuus

lisääntyy. Hyvinvointialueiden itsehallinto on näennäistä, koska niitä ohjaa tiukasti sosiaali- ja terveysministeriö eikä niillä ole verotusoikeutta. Puhe maakunnista on hyvinvointialueiden yhteydessä itsepetosta. Ongelmana on, että Suomessa ei katsota kokonaisuuksia. Tehdään yksittäisratkaisuja. Tätä kutsutaan inkrementalismiksi. Sote-uudistus edustaa inkrementalismia puhtaimmillaan.

Suurten näkemysten puuttumisen seurauksena juututaan yksityiskohtiin ja tehdään ratkaisuja, joiden toimivuus kansalaisten ja yritysten näkökulmista on kyseenalainen. Eri hallinnonalat toteuttavat toimiaan toisistaan välittämättä. Maan hallitus ei johda kokonaisuutta. Jos katsottaisiin kokonaisuutta, alue- ja paikallishallinto voitaisiin järjestää ainakin viidellä tavalla. Kutsun vaihtoehtoja kuntavaltioksi, maakuntavaltioksi, vain valtioksi, yhdistelmävaltioksi ja liikkeessä olevaksi valtioksi. Kaikissa vaihtoehtoissa on yhteistä, että vaativin erikoissairaanhoidon organisoitaisiin viidellä erityisvastuu- eli Erva-alueella, joiden keskuksina ovat yliopistosairaalat.

Mallit ovat tietenkin vain ajatusleikkejä, mutta toisaalta alue- ja paikallishallintoon liittyvät pohdinnat eivät ole toistaiseksi perustuneet kokonaisuuhmotukseen. On korkea aika puntaroida, minkälaisia kokonaisuuksia voisi syntyä, jos ei edettäisi yksittäisratkaisujen avulla.

Jotta minua ei moitittaisi pelkästään teorianherraksi, haluan muistuttaa, että olin vuosituhannen vaihteessa kolme kautta Vaasan kaupunginvaltuustossa ja viimeiset neljä vuotta myös kaupunginhallituksessa. Minulla on siis yhteys paikallispolitiikan todellisuuteen.

Kuntavaltio

Mikäli aluehallinnon selkeyttäminen osoittautuu mahdottomaksi, voidaan aluehallinto lakkauttaa. Tämän jälkeen kansalaisten peruspalvelujen organisoinnista ja järjestämisestä sekä aluekehittämisestä vastaisivat yhteistyössä valtion keskushallinto ja kunnat. Kuntien merkitys olisi niin suuri, että on paikallaan puhua kuntavaltiosta.

Kuntien laaja-alainen vastuu edellyttäisi radikaalia kuntareformia. Jäljelle jäisi noin 65 yhtenäiskuntaa, joiden rajat vastaisivat suurelta osin nykyisiä seutukuntia. Siirryttäisiin vaalikauden mittaisiin kuntaohjelmiin, joiden sisällöstä valtuutetut päättäisivät ja joiden lähtökohdista neuvottelut valtion kanssa käytäisiin. Tätä on suurimmilla kaupunkiseuduilla jo harjoitettu maankäyttöä, asumista ja liikennettä koskevien MAL-sopimusten yhteydessä.

Lopullinen ohjelma-asiakirja vahvistettaisiin kunnan ja maan hallituksen yhteisen neuvottelun tuloksena. Siinä sovittaisiin neljän vuoden budjettikehyksestä sekä päätettäisiin kunnan ja valtion välinen rahanjako. Asiakirjan perusteella kuntien ja valtion budjettiprosesseihin tulisi enemmän jatkuvuutta ja ennustettavuutta.

Ohjelmallisuus toisi kunnallisvaalikamppailuun uutta kiinnostavuutta. Vanhojen itestänselvyyksien toistaminen sekä kaiken hyvän ja kauniin edistäminen eivät enää

riittäisi vaaliviesteiksi. Kuntapolitiikat joutuisivat myös miettimään, mikä on valtakunnan politiikan ja kuntapolitiikan ero ja toisaalta millä tavoin ne kytkeytyvät toisiinsa.

Kuntavaltiossa kunta- ja eduskuntavaalit olisi järjestettävä samaan aikaan, koska kuntien ja valtion neuvottelut olisi tarkoituksenmukaista käydä kerran neljässä vuodessa; noin puoli vuotta vaalien jälkeen, jolloin maan hallitus ja kunnat olisivat ehtineet sopia tahoillaan vaalikauden tavoitteista.

Samanaikainen kansanedustajuus ja kunnanvaltuutettuna toiminen ei olisi mahdollista. Kunnanvaltuustojen ja kunnanhallitusten puheenjohtajat olisivat päätoimisia. Suomen hallintoperinteeseen sopimaton pormestarihallinto lakkautettaisiin ja palattaisiin käytäntöön, jossa viranhaltijat valmistelevat ja panevat toimeen poliitikkojen tekemät päätökset.

Kunnat voisivat muuten päättää vapaasti lautakunnistaan, mutta ne veloitettaisiin järjestämään toimivaltainen kunnanosaohallinto aluelautakuntien avulla. Niiden vastuulla olisivat kunnanvaltuustoissa erikseen määriteltävät lähipalvelut. Aluelautakunnat olisivat monialaisia tilaajalautakuntia ja niiden jäsenet valittaisiin avoimissa kokouksissa. Valinnassa sitoutuminen omaan asuinalueeseen olisi tärkeämpää kuin puoluepolittinen sitoutuminen.

Aluelautakuntien kautta voitaisiin edistää kansalaisjärjestöjen ja mikroyritysten toteuttamia paikallisia palveluratkaisuja, koska kilpailuttamisen volyymit pysyisivät etenkin maaseutualueilla niin pieninä, etteivät kansalliset tai ylikansalliset yritykset olisi kiinnostuneita. Aluelautakuntien toimivaltaan voitaisiin siirtää myös lähikirjastot, alakoulut, kotipalvelut sekä elinkeinojen kehittämiseen ja maankäytön suunnitteluun kuuluvia tehtäviä.

Kylät ja kaupunginosat laatisivat kansalaislähtöisiä suunnitelmia, jotka kytkettäisiin kuntien suunnittelujärjestelmiin. Aluelautakuntien budjettikehyksissä olisi määräraha kylä- ja kaupunginosasuunnitelmien sisältämien hankkeiden toteuttamiselle. Priorisoinnin tekisi aluelautakunta. Rovaniemellä saatiin hyviä kokemuksia toimivaltaisista aluelautakunnista. Harmillisesti niistä luovuttiin varsin heppoisin perustein (Katajamäki 2021, 53–56).

Parhaimmillaan kuntavaltio toteuttaisi oikeudenmukaisen ja vahvan hallinnon ihannetta. Kunnat olisivat itsellisiä eikä kuntayhtymiä tarvittaisi. Erikoissairaanhoidon organisoinnissa tarvittaisiin kuntien ja erityisvastuualueiden sopimuksiin perustuvaa yhteistyötä. Kuntavaltiossa perustana olisi vahva edustuksellinen demokratia, joka antaisi todellista toimivaltaa myös kansalaislähtöisille suoran demokratian järjestelyille. Ne toteutettaisiin aluelautakuntien kautta.

Maakuntavaltio

Voitaisiin myös toteuttaa maakuntavaltio, jossa taattaisiin edellytykset omaehtoiselle ja alueperustaiselle kehittämiselle. Suomi toki säilyisi yhtenäisvaltiona ja eduskunta huolehtisi lakien säätämisestä kuten tähänkin asti. Maakuntien merkitys kuitenkin

lisääntyisi, koska niille siirrettäisiin runsaasti toimivaltaa kunnilta ja valtiolta. Valtion keskushallinnon valta vähenisi tuntuvasti.

Valtion aluehallinto, hyvinvointialueet ja maakuntien liitot lakkaisivat. Tilalle perustettaisiin 10–12 yhtenäismaakuntaa, joissa aluehallintomme kunnista nouseva ja keskushallinnosta laskeutuva hallintoperinne yhdistyisivät. Uusiin maakuntiin valittaisiin poliittiset päättäjät joka neljäs vuosi järjestettävissä vaaleissa yhtä aikaa eduskuntavaalien kanssa. Molemmista vaaleista ei voisi olla ehdokkaana. Maakunnilla olisi verotusoikeus. Kuntayhtymät olisivat tarpeettomia, koska maakunnilla olisi tarvittavat resurssit kansalaisten peruspalvelujen järjestämiseksi. Erityisesti tämä koskisi sosiaali- ja terveystalvveluja ja koulutusta.

Aluekehittämisen ja maankäytön suunnittelun organisointi kuuluisi myös maakunnille. Tämä antaisi mahdollisuuden sekavien seutukunnallisten kehittämisorganisaatioiden selkeyttämiseen ja päällekkäisyyksien karsimiseen.

Maakunnallinen palvelujen järjestäminen perustuisi hajautettuun palveluverkoston. Lainsäädäntöön kirjattaisiin hajautettujen ratkaisujen ensisijaisuuden periaate. Keskittäminen olisi mahdollista ainoastaan, jos muita vaihtoehtoja ei pystyttäisi osoittamaan. Kustannustehokkuutta lisäisi mahdollisuus organisoida palvelut nykyistä suurempien aluekokonaisuuksien mukaan. Maakuntavaltiossa palvelujen tehokkuus- ja läheisyysperiaatteet toteutuisivat samanaikaisesti.

Maakuntavaltiossa kunnat säilyisivät kansalaisten lähiyhteisinä ja niiden vastuulle jäisivät erityisesti määriteltävät lähipalvelut. Maankäytön suunnittelu tapahtuisi kansalaisjärjestöjen, kuntien ja maakuntien yhteistyönä. Kuntaveron olisi suuruudeltaan kirkollisveron luokkaa, koska päävastuu palvelujen järjestämisestä olisi maakunnilla.

Koska kuntakoko olisi vapaa, voisivat nykyisten kuntien osa-alueet kansanäänestysten jälkeen irtaantua vanhan kuntajaotuksen mukaisiksi itsenäisiksi kunniksi. Maakuntavaltion perustana olisi kansalaisyhteiskunnan rakentama *uusi paikallisuus*. Sen edistämiseksi tarvittaisiin nykyistä vahvempaa kylä- ja kaupunginosatoimintaa.

Maakuntavaltiota muistuttava, mutta pidemmälle menevä kymmenen osavaltion liittovaltiomalli esitellään Elinkeinoelämän valtuuskunnan raportissa Suomen Yhdysvallat. Lähtökohtana EVA:n raportissa on Sveitsin kantoneihin perustuva hallinto. (Rother et al 2021, 10-61).

Vain valtio

Kansalaisten peruspalveluja varten perustettaisiin valtion paikallisuusalueet. Näin päästäisiin tehokkaaseen ja yhtenäiseen hallintoon, kun kunnat ja aluehallinto eivät olisi valtion ja kansalaisten välissä. Valtion paikallishallintoalueet olisivat samanrajaisia seutukuntien kanssa eli niitä olisi noin 65.

Suuria väestöpohjia edellyttäviä palveluja varten perustettaisiin noin 10 läänää. Kaikki valtion aluejaot mukautettaisiin paikallisuusalueiden ja läänien rajoihin. Kuntien

koko olisi vain valtio-mallissa vapaa ja vanhoja kuntia olisi kansanäänestysten jälkeen perustettu uudelleen. Kunnat olisivat kansalaistoiminnan ja kulttuurin areenoita. Niiden toimivalta olisi vähäinen, koska raskaan sarjan palvelut, maankäytön suunnittelu ja aluekehittäminen organisoitaisiin valtion paikallisalueiden kautta.

Kunnallisvero pienenesi ja se alkaisi myös tässä hallintomallissa suuruudeltaan vertautua kirkollisveroon. Toisaalta valtionverotus kiristyy. Eniten kallistuisivat haittaverot ja pääomaverotus. Myös tuloverotukseen kohdistuisi paineita. Kokonaisveroaste säilyisi kuitenkin suunnilleen nykytasolla.

Maakuntia tarvittaisiin osoittamaan, että myös Suomessa vaalitaan paikallisuudesta nousevan kansalaislähtöisyyden ideaa. Tämä olisi kuitenkin enemmän muodon kuin sisällön toteuttamista. Vain valtio Suomessa maakunnat mainittaisiin lähinnä kansatieteellisessä ja perinteiden vaalimisen tärkeyttä korostavassa puheessa.

Yhdistelmävaltio

Ehkäpä totunnainen aluehallintoajattelu on tullut tiensä päähän. Perinteiseen yhdenvertaisuusperiaatteeseen "samalla tavoin kaikkialla" takertuminen on johtamassa yhä suurempaan kansalaisten ja alueiden väliseen eriarvoisuuteen.

Ehkä on hyväksyttävä, että oikeudenmukaisuus, kohtuullisuus ja yhdenvertaisuus edellyttävät maantieteellisten olosuhteiden mukaan eriytynyttä hallintoa, ja että tähän olisi myös perustuslain tulkinnan taivuttava. Yhdistelmävaltiossa osassa maata sovellettaisiin kuntiin perustuvaa mallia, osassa maata maakuntamallia ja osassa maata vain valtio-mallia.

Liikkeessä oleva valtio

Ihmisten liike on monipuolistunut. Asutaan ja eletään monissa paikoissa. Tätä eivät perinteiset tilastot tavoita, koska ne perustuvat kotikunnan mukaiseen tarkasteluun. Kakkosasunnoissa vietetään pitkiä aikoja. Yhtäkkiä maaseutukaan ei enää näyttäydy tyhjentyvänä takapajulana, vaan monenlaisten aktiviteettien paikkana. Koronan aika on nostanut aluekehityksen tutkijoiden jo kauan käyttämän käsitteen monipaikkaisuus parrasvaloihin. Perinteisen tilastollisen erittelyn perusteella tehty tulkinta vääjämättömästi ja nopeasta väestön keskittymisestä on vain osatotuus. Esimerkiksi heinäkuussa väestön alueellinen jakauma on tyystin toinen kuin marraskuussa. (Huovari et al. 2020).

Kansalaisten maantieteen todellisuus on monipuolinen ja se paljastuu erityisesti paikallisyhteisöjen tasolla. Tätä on koronan aikana lisääntynyt etätö entisestään vahvistanut. Työn tekemisen uudet käytännöt ja digitalisaation eteneminen haastavat yhä vakavammin aluejakoihin perustuvan hallintomallin. Ehkä tulevaisuuden hallinto pe-

rustuukin joustaviin palveluverkostoihin, jotka tukevat kiinteitä aluejakoja paremmin kansalaisten ja yritysten vaihtelevia tarpeita.

On ryhdyttävä kiireesti hahmottamaan liikkeessä olevan valtion maantiedettä ja sen edellyttämiä käytäntöjä. Kaksoiskuntalaisuus ei ole ratkaisu; se perustuu menneen maailman hallintoajatteluun eikä sen toteuttaminen käytännössä ole mahdollista. Jos yritetään, törmätään järkyttävän monimutkaisten hallintomenettelyjen aiheuttamiin pirullisiin ongelmiin.

Aluehityksen vaihtoehtoja

Ensimmäinen vaihtoehto

Keskittäminen etenee ja asuntojen hintojen kallistuminen erityisesti pääkaupunkiseudulla jatkuu. Tampereen seutu ja Turun seutu seuraavat. Yksityishenkilöiden ja taloyhtiöiden velat lisääntyvät jyrkästi. Myös vuokrat jatkavat nousuaan. Asumistuki nielee yhä enemmän. Nykyiset kaksi miljardia euroa vuodessa eivät riitä. Rakennetaan viikkopendelöijien asuntoloita. Suurimpien kaupunkien sisäiset sosiaaliset erot lisääntyvät. Maatalous keskittyy etelä- ja länsirannikolle. Maakuntayliopistoja lakkautetaan. Maakuntia yhdistetään. Pieniä kuntia otetaan valtion holhoukseen.

Pähkinäsaaren rauhan rajan itäpuolinen alue muuttuu heikkenevien keskusten ja pistäytymismaaseudun alueeksi. Infrastruktuuri rapistuu ja palvelut karkaavat kauaksi. Elämisen edellytykset kaventuvat. Vähenevät aluekehitysresurssit eivät kykene korvaamaan menetyksiä. Maisemat kasvavat umpeen. Matkailullinen vetovoima vähenee. Kakkosasunnot rapistuvat. Asumisen monipaikkaisuus alkaa menettää viehätystään. Omavaraistalouteen perustuvat elämäntapayhteisöt yleistyvät. Itä-Suomen rooli metsäteollisuuden puunhankinta-alueena vahvistuu.

Toinen vaihtoehto

Omaksutaan hajautetun kilpailukyvyn strategia. Vahvuutena on maantieteemme, tila ei lopu kesken. Se turvaa monipuoliset kehittämismahdollisuudet. Maantieteemme on muutosjoustavuutemme eli resilienssin merkittävä voimavara. Aluerakenteemme perushahmo ei ole kahtiajako kaupunkeihin ja maaseutuihin, vaan paikallisyhteisöjen muodostama mosaiikkimainen jatkumo.

Suomea on viisasta ja kansalaisten näkökulmasta oikeudenmukaista kehittää monipuolisten paikallisyhteisöjen maana. Paikallisyhteisöjen vastakkainasetteluille ei ole perusteita. Tarvitsemme vahvat kaupungit ja moniin yhteiskunnallisiin tarpeisiin

vastaavan maaseudun. Suomea kehitetään monipuolisten yhdyskuntien kokonaisuutena, se turvaa menestyksemme.

Eriyttäminen on välttämätöntä. Kaupunkiseuduille taataan omanlaiset ratkaisut. Kaupunkien läheinen maaseutu, maatalouden luonnehtima ydinmaaseutu, ikääntyvien asuttama harvaan asuttu maaseutu ja maaseudun paikalliskeskukset edellyttävät maantieteellisiin olosuhteisiin sovitettuja maankäytön suunnittelun ja rakentamisen periaatteita. Pääkaupunkiseutu nähdään erityisenä alueena, jonka merkitys koko Suomelle on erinomaisen tärkeä.

Suomen kilpailukyvyn katsannosta on hyväksyty, että metsänkäyttöön perustuva ja muu valmistava teollisuus on tärkeää myös jatkossa. Paikallisteiden kunnosta ja muusta teollisuuden tarvitsemasta infrastruktuurista huolehditaan. Maassamme on yli 500 000 vapaa-ajan asuntoa. Niiden ympärivuotisen käytön turvaaminen on tärkeä yhteiskunnallisen päätöksenteon tehtävä.

Eri puolille Suomea muodostetaan kehityskäytäviä. Puhutaan myös kasvukäytävistä. Tämän idean esitti jo 1990-luvun alussa amerikansuomalainen tutkija Leo Jakobsson (Korhonen 1992; Moisio 2012a, 182). Esimerkiksi tunnin juna Turun ja Helsingin välillä voi synnyttää 2020-luvun lopulta alkaen Uudenmaan ja Varsinais-Suomen maaseutualueille tiiviiden yhdyskuntien nauhan, uuden vuosituhannen raittikylän. Kehityskäytävät sopivat myös Itä- ja Keski-Suomeen sekä Länsirannikolle. Helsinki-Tampere-Seinäjoki-Vaasa on maantieteellisesti laajin kehityskäytävä. Mielenkiintoisia kehityskäytävähankkeita onkin jo nyt eri puolilla Suomea viritteillä.

Kehityskäytävät ovat hajauttavan aluekehittämisen tärkeitä välineitä. Niiden runkona ovat ratayhteydet. Tarvitaan vanhojen ratayhteyksien kunnostamista. Tarvitaan myös uusia ratayhteyksiä, esimerkiksi Turusta Rauman, Porin, Vaasan ja Kokkolan kautta Ouluun yltävä yhteys. Maankäytön suunnittelussa ylitetään maakuntarajat. Maankäyttö- ja rakennuslaissa määritellään kehityskäytäväkaavoituksen periaatteet.

Suomen vaihteleva maantiede on nähtävä kokonaisuutena

Maamme aluekehityskeskustelua ovat hallinneet metropolikiikhoiset poliitikot (esimerkiksi Soininvaara & Särelä 2015) ja toimeksiantajiensa suurkaupunkiunelmia myötäilevat konsultit. Teoksessaan 2020-luvun yhteiskuntapolitiikka Osmo Soininvaaran esittämät näkökohdat aluekehityksestä ovat hämmäntävän kaupunkikeskeisiä. Soininvaaran ymmärrys maantieteemme tarjoamista mahdollisuuksista on valitettavan yksipuolinen (Soininvaara 2021: 177–190, 240–252). Sami Moisio ja Heikki Sirviö tulkitsevat, että aluekehityksen luonteesta tehdään liian pitkälle meneviä johtopäätöksiä väestönkehityksen trendien perusteella (Moisio & Sirviö 2021,125). Aluekehityksen pitkien aaltojen erittely on vakuuttanut minut siitä, että Suomi on monimuotoisten paikallisyhteisöjen maa, jossa jako kaupunkeihin ja maaseutuihin on liukuva ellei peräti keinotekoinen.

Monipuolisia mittareita käyttäen Suomen paikallisyhteisöt voidaan luokitella seuraavasti: sisempi kaupunkialue, ulompi kaupunkialue, kaupungin kehysalue, maaseudun paikalliskeskukset, kaupungin läheinen maaseutu, ydinmaaseutu ja harvaan asuttu maaseutu. Luokituksen ovat tehneet Oulun yliopiston maantieteen laitos ja Suomen ympäristökeskus. Tekijät luonnehtivat luokkia seuraavasti (Helminen et al. 2020, 12):

”1. Sisempi kaupunkialue

Kaupunkien tiivis yhtenäinen tehokkaasti rakennettu alue.

2. Ulompi kaupunkialue

Sisemmän kaupunkialueen reunasta yhtenäisesti jatkuvan taajamarakenteen reunalle ulottuva kaupunkimaisen tehokkuuden alue.

3. Kaupungin kehysalue

Kaupunkiin välittömästi kytkeytyvä osa kaupungin ja maaseudun välivyöhykkeestä.

Maaseutualueet rajataan kaupunkien kehysalueiden ulkopuolelle. Kaupungin ja maaseudun raja ei kuitenkaan ole yksiselitteinen, joten luokitus huomioi joustavasti näiden välivyöhykkeen, jota voidaan tarkastella omana kokonaisuutena esimerkiksi yhdistämällä kaupunkien kehysalue ja kaupunkien läheinen maaseutu.

4. Maaseudun paikalliskeskukset

Suurempien kaupunkialueiden ulkopuolella sijaitsevat taajamakeskukset, pikkukaupungit ja isot kirkonkylät.

5. Kaupungin läheinen maaseutu

Maaseutumainen alue, joka on toiminnallisesti ja fyysisesti lähellä kaupunkialueita.

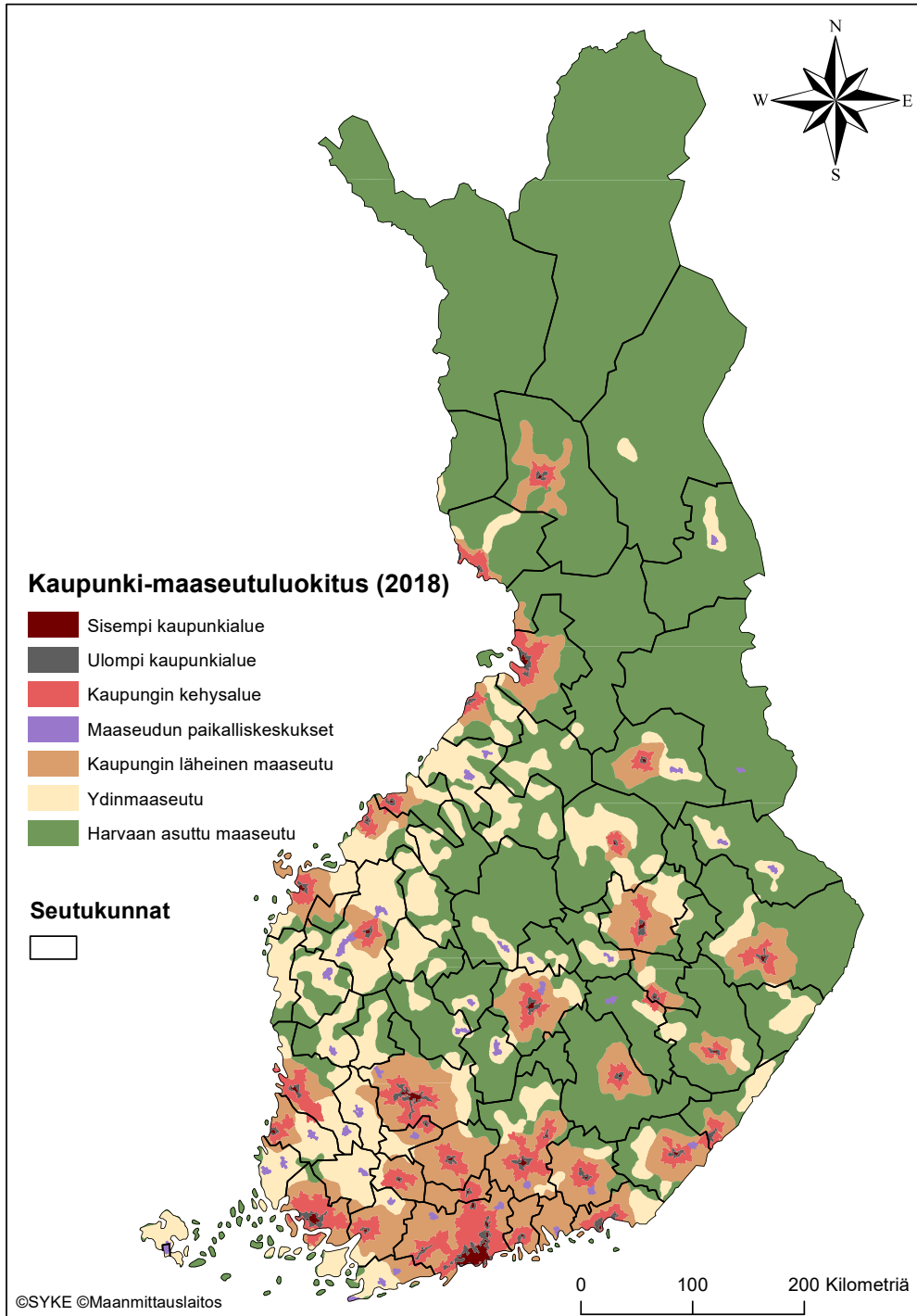
6. Ydinmaaseutu

Intensiivistä maankäyttöä ja/tai paikallistasolla elinkeinorakenteeltaan monipuolista suhteellisen tiiviisti asuttua maaseutua.

7. Harvaan asuttu maaseutu

Harvaan asuttua aluetta, jossa toiminnoiltaan monipuolisia keskittymiä ei ole tai ne ovat pieniä ja sijaitsevat etäällä toisistaan. Alueen maa-alueesta suurin osa on metsää.”

Luokitus on vartenotettava vaihtoehto Suomen tulevan aluekehittämisen lähtökohdaksi. Kun sen päälle asetetaan seutukuntajako, saadaan kohdentamiskehikko monipuoliselle kehittämisselitykselle. Tähän asetelmaan voidaan sovittaa myös paikalliset toimintaryhmät (Leader-ryhmät). Samalla häivytetään tarpeeton kaupunkien ja maaseutujen erottelu.

Maaseutu-kaupunkiluokitus seutukuntarajojen mukaan Luokituksen ovat tehneet Suomen ympäristökeskus ja Oulun yliopiston maantieteen laitos yhteistyössä työ- ja elinkeinoministeriön, maa- ja metsätalousministeriön ja Tilastokeskuksen kanssa. (Lähde: Ympäristöhallinnon yhteinen verkkopalvelu https://www.ymparisto.fi/fi-FI/Elinymparisto_ja_kaavoitus/Yhdyskuntarakenne/Tietoa_yhdyskuntarakenteesta/Kaupunkimaaseutu_luokitus/Kartat_ja_tilastot. Luettu 12.11.2021.)

Uusi aluepolitiikka on vivahteikasta ja sen kohteena ovat maan kaikki asutut kolkat syrjäisimpiäkin paikallisyhteisöjä myöten. Tässä asetelmassa ei ole enää maaseutu- ja kaupunkitutkijoita, vaan paikallisyhteisöjen tutkijoita. Tehdään paluu yhdyskuntatutkimuksen suureen jatkumoon. Viimeinkin päästään yhdessä tutkimaan Suomen moninaisen maantieteen tarjoamia mahdollisuuksia kansalaisten hyvän elämän edistäjinä ja yritysten kilpailukyvyyn vahvistajina. Absurdi kuntamuotoon perustuva tieteenalajako kaupunki- ja maaseutututkimukseen jää historiaan. Aluekehittämisen erillisyyden ja vastakkainasettelun aika päättyy.

Hokemat kaupungistumisen väijäämättömyydestä, pienten ja keskisuurten keskusten sekä maaseudun näkymien toivottomuudesta eivät jatkossa voi olla vakavasti otettavan kehittämisselityksen lähtökohtia. Syvähenkinen aluekehityksen erittely edellyttää laajempaa katsantoa, jonka lähtökohdaksi tarvitaan maamme monipuolisen maantieteen tunnistava mahdollisuuksien tietovaranto. Tarvitaan monitieteinen tutkimusohjelma, jossa tunnistetaan samanaikaisesti erilaisten maantieteellisten ympäristöjemme vahvuudet ja mahdollisuudet.

Valtioneuvosto nimittää aluekehityksen arviointiryhmän. Sen jäseniksi kutsutaan vahva joukko tutkijoita ja muita asiantuntijoita, jopa konsultteja. Tällä tavoin syntyy faktoihin perustuva lähtökohta päätöksentekijöiden linjauksille ja rahoituspäätöksille. Saatetaan huomata, että uudet menestystarinat voivat tulla todeksi hyvinkin yllättävissä paikoissa.

Aluepolitiikka määrittää edellytysten luomiseksi paikallisyhteisöjen omaehtoiselle kehittämiselle. Tätä on paikkaperustaisuus. Tarvitaan kuitenkin selkeyttämistä. Keskushallinnossa on yhdistettävä nykyinen hallituksen aluekehityspäätös ja ympäristöministeriön vastuulla oleva alueiden käyttötavoitteiden määrittely. Tarvitaan yksi hallituksen aluekehitystä linjaava päätös. Nykyistä alueiden uudistumisen neuvottelukuntaa (Työ- ja elinkeinoministeriö 2020b) ei tarvita. Se on keskushallinnon viranhaltijoiden väkinäinen yhteistyöfoorumi, paperitiikeri.

Edellä mainittu asiantuntemukseen perustuva aluekehityksen arviointiryhmä korvaa alueiden uudistumisen neuvottelukunnan. Ei myöskään tarvita erillisiä maaseutupolitiikan ja saaristoalueiden neuvottelukuntia, vaan Suomen aluekehityksen kokonaisuudesta tehdään erittelyjä aluekehityksen arviointiryhmän aloitteesta. Niiden perusteella laadittujen yhteenvetojen avulla hallitus tekee päätöksiä aluekehittämisen välineistä erityyppisillä alueilla. Aluekehityksen arviointiryhmälle osoitetaan myös resurssit kehittämistoimien seurantaan tutkimuksiin.

Perustetaan yhteistyöfoorumeita, joissa erityyppisten paikallisyhteisöjen edustajat vaihtavat ajatuksia sekä kehittelevät paikkaperustaisen politiikan näkökulmia ja käytännön hankkeita. Tämänkaltaisia ehdotuksia on tehty jo aikaisemminkin (esimerkiksi Vihinen et al. 2019, 13), mutta toteuttaminen on ollut vaisua.

Tulevina aikoina sanonnasta "Kaupungistuminen on globaali megatrendi" ja kysymyksestä "Pitääkö koko maa pitää asuttuna?" tulee näköalattomaan aluekehityskusteluun viittäviä vitsilauseita.

Aluekehittämisen uskonpuhdistus

Yksilökeskeisen aluekehittämisen oppi

Suomessa on 1990-luvun puolivälistä alkaen sovellettu EU:n ohjelmaperustaista aluekehittämistä. On tehty pinottain strategia-asiakirjoja, perustettu kehittämissyhtiöitä ja toteutettu kymmeniä tuhansia kehittämishankkeita. Rahaa on tähän mennessä käytetty miljardeja; tulosten pitäisi näkyä myös väestö-, työpaikka- ja työttömyystilastoissa. Näin ei ole. Monilla runsaan tuen alueilla mennään entistä heikompaan suuntaan.

On aika keskustella aluekehittämisen välineistä. Yhä uskotaan suuriin ohjelmakokonaisuuksiin, vaikka pysyviä tuloksia ei ole tullut. Esittelyteksteissä puhutaan vahvoin sanakääntein älykkäästä erikoistumisesta, kumppanuuksista, ekosysteemeistä, transnationaalisesta oppimisesta, innovaatiokeskittymistä ja synergioista. Sanat eivät ole kuitenkaan projektien rukousmyllyissä muuttuneet lihaksi.

Toimeliaisuus kestää projektin ajan. Mullistaviksi uskotellut ”hyvät käytännöt” sinittelevät niin kauan kuin rahoitusta riittää. Omille siivilleen nousee mitätön määrä hankkeista. Jatkuvuuden takaa vain uusi projekti, joka näyttää riittävän uudelta, jotta ”innovatiivisuuden” ehdot täyttyvät.

EU-rahoitteisten hankkeiden idea on hyvä: on mahdollista kehittää uutta ja kun se on hyväksi havaittu, siirtää se vakiintuneeksi kansalliseksi käytännöksi. Tätä kutsutaan alan munkkilatinassa valtavirtaistamiseksi. Valitettavasti Suomessa ei ole osattu tai haluttu valtavirtaistaa.

Hallintomenettelyt ovat elämälle vieraita ja hankkeiden toteuttajia orjuuttavia. Nykykäytäntö suosii ammattimaisia projektimaakareita, jotka osaavat tehdä oikeilta näyttäviä hankehakemuksia. He hallitsevat muodolliset hallintokäytännöt ja osaavat näyttää uskottavan näköisiä tuloksia. Ainoastaan tilastojen karu viesti osoittaa, että todellisia tuloksia on olemattomasti. On aika pysäyttää projektimyly.

Vuonna 2010 Aalto-yliopistossa väitteli tohtoriksi eteläpohjalaisen Soinin kunnan eläkkeellä oleva elinkeinoasiamies Martti Laasasenaho otsikolla Ohjelmakeskeisestä kehittämiss politiikasta yksilökeskeiseen kehittämiss politiikkaan (Laasasenaho 2010). Pitkäaikainen työskentely syrjäisen maaseutukunnan elinkeinojen kehittäjänä oli opettanut tekijän näkemään yksilöiden tärkeyden. Raskaat ohjelmalliset välineet eivät kykene tunnistamaan todellisia tarpeita ja mahdollisuuksia. Ilman oikeita yksilöitä kehittämistoimet valuvat hukkaan.

Laasasenaho esitteli väitöskirjassaan vahvan teoreettisen ja käytännön aineksen ryydittämän mallin elämänurasopimuksesta, jonka kunta voi tehdä yrittäjän tai yrittäjäksi aikovan kanssa. Sopimus on pitkäjänteinen prosessi, joka tukee yksilöä kehittymään oman asuinkuntansa työnantajaksi. Sittemmin on myös ehdotettu, että oppisopimukset voisivat edistää paikallista yrittäjyyttä, kun esimerkiksi eläkkeelle siirtyvä yrittäjä tarvitsee jatkajan (Härmälä 2021, 37–38).

Uusien yritysten perustamista voidaan Laasasenhon mukaan vilkastuttaa, kun kokeneet yrittäjät valmentavat tulevia yrittäjiä. Hän puhuu elinkeinoyoukkueista. Niiden kautta syntyy paikallisia yrityskehittymiä, joita kutsutaan mikroklustereiksi (Leinamo & Katajamäki 2007). Nykymuotoista EU:n rakennerahastohankkeista kannattaa luopua, koska niiden kustannus-hyöty -suhde ei ole kohdallaan.

Laasasenahon väitöskirja osoittaa, että etäisillekin alueille on löydettävissä juuri niillä yrittämiseen sitoutuvia henkilöitä. Heidän työnsä pitkäjänteiseen tukemiseen olisi järkevää suunnata kehittämisresursseja, eikä nykyisenkaltaisiin suuriin hankekokonaisuuksiin ja kehittämissuunnitelmien innovaatiohöttöön.

Monesti mittavissa ökyhankkeissa suuri muuttuikin pieneksi: tuloksia ei tule. Sen sijaan yksilön yrittämisen pyrkimysten monipuolisesta tukemisesta voikin tulla suurta. Tätä voi olla suurprojektien itseisarvon omaksuneiden vaikea käsittää, mutta Laasasenaho sen aikanaan käsitti ja yrittää väitöskirjassaan asian muillekin kertoa.

Laasasenahon tutkimus on aito tuulahdus tärkeästä. Ehkä asiat eivät olekaan pohjimmiltaan kovin monimutkaisia. On löydettävä oikeat ihmiset ja tuettava heidän pyrkimyksiään. Tähän eivät nykyiset projektit kykene. Ei pidä myöskään odottaa tuloksia välittömästi. On oltava kärsivällinen, loputtoman kärsivällinen. Tulokset tulevat, kun jaksetaan olla sitkeitä. Yksilökeskeistä kehittämistä kannattaisi ryhtyä soveltamaan tosissaan. Kustannukset olisivat mitättömiä ja hallinto yksinkertaista verrattuna ylikuntoiseen projektinpyörytykseen, mutta tulokset parhaimmillaan moninkertaisia.

Evoluutiivisen aluekehittämisen periaate

Kaikki alueet ja kaikki kansalaiset ovat yhtä tärkeitä. On liian uskaliaista ja perustetonta olettaa, että menestys voi syntyä ainoastaan tietynlaisissa ympäristöissä. Vielä kohtuuttomampaa on luulla, että Suomesta voisi kehittyä suurkaupunkiyhteiskunta. Viisaampaa on ajatella, että menestys voi syntyä monenlaisissa ympäristöissä, paikkojen moninaisuuden kirittämänä. Myönteisille sattumille on annettava maksimaalinen mahdollisuus. Yllättäville yhdistelmille on annettava tilaa.

Monipuolisten edellytysten turvaaminen riittää; jossakin juuri oikeat ihmiset ja asiat kohtaavat. Syntyy uusia oivalluksia, uusia työpaikkoja, uusia sankaritarinoita. Tämä on evoluutiivisen aluekehittämisen periaate. Tulevaisuutta eivät ole jähmeän keskitetyt rakenteet ja suuruuden logiikka, vaan omaan kohtaloonsa vaikuttavat vahvat paikallisyhteisöt. Tämän asetelman vahvistamiseksi on aloitettava syvähenkinen aluepolitiikka.

On luovuttava menestyksen ennaltamääräytymisopista. Syvähenkisen aluepolitiikan periaatteen mukaisesti turvataan paikallisyhteisöjen kehitysmahdollisuudet niiden omista lähtökohdista. Tätä on paikkaperustainen politiikka. Sen menetelmiä ovat kehityskäytävät, seutukuntien ja valtion kehittämisopimukset sekä yksilökeskeinen elinkeinopolitiikka.

Uuden paikallisuuden aika

Suomessa liihottaa aave, suuruuden logiikan aave. Palvelut on keskitettävä suuryksiköihin, kilpailutuksen on karsittava pienet ja tehottomat yritykset, pienet paikkakunnat eivät voi menestyä. Keskustelu suuruuden logiikan sanelemien ratkaisujen vaikutuksista maan eri osissa asuvien kansalaisten kannalta ohitetaan. Puhuminen paikallisuudesta ja hajautetuista ratkaisuista leimataan jälkijättöiseksi ja edistyksen vastaiseksi. Sami Moisio on tulkinnut, että käynnissä on metropolivaltiokehitys (Moisio 2012a, 297–302). Koronan sysäämä kehitys voi ehkä muuttaa suunnan.

Edellytyksiä luova valtio haastaa metropolivaltion

Metropolivaltion haastaa edellytyksiä luova valtio, joka rakentuu paikkaperustaisesti ja hajautuneesti. Kansalaisten hyvä elämä ja onni edellyttävät arjen sujuvuuden ensisijaisuuden tunnustamista ja takaamista. Kansalaislähtöinen palvelujen organisointi on mahdollista toteuttaa koko maassa, kaikissa paikallisyhteisöissä. Tarvitaan vain tahtoa.

Yhteiskunta on palautettava paikallislähtöiseksi. Kyse ei ole paluusta menneisyyteen, vaan globalisaation nykyvaiheen edellyttämästä toimintatavasta. Ilman paikallisuuden ja siitä nousevan politiikan vahvistumista yritysmaailman johtamisopeista ammentava suuryksiköitä suosiva yhteiskuntapolitiikka moukaroi yhä armottomammin kansalaisten arjen ympäristöjä, hyvinvointimme ja identiteettimme perustoja.

Maaseutupääoma vastaa yhteiskunnalliseen kysyntään

Edellytyksiä luovassa valtiossa maaseutu kytkeytyy kilpailukyvyyn ja taloudellisen menestyksen tuottamiseen. Perustana on monipuolinen maaseutupääoma, jonka avulla maaseutu voi vastata uudenlaiseen asumiskysyntään, jossa yhdistyvät väljyys, yhteisöllisyys ja modernin asumisen mukavuudet. Maaseudulla tuotetaan lähiruokaa. Maaseudulle voi syntyä valovoimainen biotalous. Maaseutu tarjoaa mielenkiintoisia yrittämisen mahdollisuuksia.

Ilmastonmuutoksen suitsimisessa maaseutu kannattaa nähdä osana ratkaisua, toivon tuojana. Maaseutu voi erikoistua uusiutuviin energialähteisiin perustuvaan hajautettuun energiantuotantoon. Hajautetun energiamallin vahvistuminen tukee kestävä kehitystä ja synnyttää uutta yrittäjyyttä. Ilmastonmuutoksen torjunnan edelläkävijämaaksi Suomi ylittää, jos täällä ryhdytään vakavasti kehittämään energiaratkaisuja alhaalta ylöspäin.

Yksi tapa edistää hajautettua energiantuotantoa ovat energiakylät (esim. Haapanen et al. 2015). Ne kannustavat uusiin hajautetun energiantuotannon oivalluksiin. Jälleen kerran osoitetaan, että globaalit ongelmat pystytään ratkaisemaan paikallisesti. Laajat

sähkökatkot ovat osoittaneet suuryksiköihin perustuvan keskitetyn energiajärjestelmän haavoittuvuuden.

Maaseudun yhteisöllisyyden perinteellä on käyttöä pohdittaessa lähidemokratiakäytäntöjä. Tähänastiset kokemukset ovat kuitenkin osoittaneet, että näennäisen toimivallan alue-elimia ei kannata perustaa. Lausuntoja antavat asukaslautakunnat tai epäselvästi määritellyt kyläparlamentit eivät riitä. Niistä tulee helposti palvelujen karsimista ja maaseudun heikkenemistä voimattomina seuraavia sururyhmiä. Placebodemokratiaa ei tarvita.

Kansalaiskunta

Sosiaali- ja terveystalvet siirretään hyvinvointialueiden järjestettäväksi. Kunnille jää kuitenkin tärkeitä tehtäviä: kaavoitus, koulutus, hyvinvoinnin edellytyksistä huolehtiminen ja kestävä kehityksen periaatteiden vaaliminen. Perinteinen edustuksellinen demokratia ei uusissa kunnissa riitä, vaan sitä täydentämään tarvitaan suoran kansalaisvaikuttamisen tapoja, laajennettua demokratiaa. Puhutaan deliberatiivisesta eli puntaroivasta demokratiasta.

Oman asuinalueensa suunnittelussa kansalaisista on tultava tasaveroisia vaikuttajia. Nykyään heidän kuulemisensa on muodollista, viranhaltijakaavoittajien ja rakennusliikkeiden ehdoilla tapahtuvaa. Liian usein kansalaisten ainoaksi vaikuttamiseen keinoksi jää valittaminen.

Uuden demokratian vakavasti ottavassa kansalaiskunnassa päätetään, missä asioissa kansalaisraateja sekä muita kuntalaisten ja asiantuntijoiden yhteistyöfoorumia kannattaa käyttää. Kansalaislähtöiset pohdinnat voivat liittyä kunnanosiin, mutta yhtä hyvin voidaan käsitellä yleisempiä asioita, esimerkiksi kaavoituksen periaatteita koko kunnassa. On tärkeää päättää tavoista, joilla kansalaisfoorumien esitykset otetaan velvoittavaksi osaksi päätöksenteon valmistelua. Suoran demokratian niveltämiseen edustukselliseen demokratiaan on toistaiseksi kiinnitetty liian vähän huomiota.

Kunnanvaltuustojen on huolehdittava riittävästä resursseista, jotta sosiaalisen median varten otettavat näkemykset kyetään siivilöimään ja valmistelemaan konkreettiseksi esityksiksi. Nykyisellään sosiaalisella medially on vähäinen merkitys kuntien elinvoiman edistämässä. Päättäjät ja kansalaiset käyttävät sosiaalista mediaa yksisuuntaiseen viestintään. Sosiaalisen median eri kanavat eivät linkity. Vuoropuhelun kulttuuri on kehittymätöntä. Uuden demokratian digiloikka on ottamatta.

Uudenlaisen demokratian muoto on myös osallistuva budjetointi. Kunnan talousarviossa varataan esimerkiksi 100 000 euroa virkistysalueiden kehittämiseen. Asukkaille annetaan mahdollisuus ideointiin ja parhaat ideat toteutetaan. Vastaava määräraha voidaan budjetoida esimerkiksi kirjastojen kehittämiseen. Kirjastojen käyttäjät saavat esittää uusia sisältöjä kirjastojen palveluihin. Ensimmäiset kokeilut osallistuvasta budjetoinnista ovat olleet lupaavia.

Takertuminen kunnan perinteiseen hallintomalliin hyvinvointialueiden perustamisen jälkeen johtaa kehitysavausten kaventumiseen, kansalaisten lisääntyvään vieraantumiseen paikallisesta päätöksenteosta ja äänestysinnon hiipumiseen kriittisen vähäiseksi. Jokaisessa kunnassa onkin laadittava oma kansalaiskunnan perussopimus. Sen keskeinen periaate on, että uusi kunta on asukkaidensa muodostama yhteisö, jossa edustuksellinen demokratia ja todelliseen vaikuttamiseen perustuva suora demokratia täydentävät ja vahvistavat toisiaan.

Kylät tarvitsevat koulunsa

Suomen maaseutu on herkässä tilanteessa. Suuruuden logiikkaan viehtynyt päätöksentekokulttuuri on viemässä vielä elinvoimaisten kyliimme kehitysmahdollisuuksia. Kyläkoulujen hätiköidyt lopettamiset vaikuttavat perustavanlaatuisesti ja ehkä lopullisen haitallisesti monien maaseutukylien tulevaisuuteen.

Alakoulujen lopettaminen liittyy kuntien käyttötalouden vaikeutumiseen. Ajatuksena on, että karsimalla kouluverkkoa ja suurentamalla koulukokoa saavutetaan säästöjä ja monipuolistetaan opetusta. Päätösten perustana ovat lyhyen aikavälin taloudelliset laskelmat. Niissä ei ole mukana lasten ja heidän vanhempiensa arjen vaikeutumista. Niissä ei oteta huomioon alakoululaisten päivän pitenemistä, koulukyydin odotusajkoja eikä suuren koulun yhteyttä oppimistulosten heikkenemiseen ja turvallisuuden tunteen vähenemiseen. Kansalaisten paras ei ratkaise. Raha ratkaisee.

Kunnallispolitiikat ovat ristiriitaisten viestien keskiössä. Häätännyksissä päätetään "ainoan vaihtoehdon" mukaisesti. Päätöksiä kyseenalaistavat leimataan hämmentäjiksi. He eivät muka ymmärrä tosiasioita ja kokonaisuuksia; he ratkaisevat asiat tunteen vallassa. Kuitenkin aivan järkiperaisesti on pääteltävissä, että kyläkoulu voi olla paljon muutakin kuin koulu. Siellä voi olla eläkeläisten toimintaa, nuorisotoimintaa sekä monenlaisia kulttuuri- ja harrasterientoja.

Kyläkoulut voivat myös toimia kuntien lähipalvelujen solmukohtina. Valtionhallinnon neuvonta- ja lupapalveluja voidaan organisoida kyläkoulujen kautta. Päätöksiä tehdään kuitenkin liian usein ulkopuolisten konsulttien maaseudun paikallisyhteisöjen luonnetta ymmärtämättömien suositusten perusteella. Kansalaisten näkökulmien alikäyttö korostaa erilaisten paikallisen vaikuttamisen välineiden vakavan kehittämisen tarvetta, koska varsinkaan pinta-alaltaan suurissa ja yhdyskuntarakenteeltaan monipuolisissa kunnissa läheskään kaikki kylät eivät saa riittävästi edustajia kunnan päättäviin elimiin. Laajojen maaseutualueiden kunnissa tarvitaan myös kyläasiamiehiä, jotta kylien ääni yltää päätöksentekijöille.

Suomessa lakkautetaan heppoisten laskelmien perusteella kehityskelpoisia kouluja ja samalla nakerretaan omin päätöksin oman maaseudun tulevaisuuden näkymiä. Ennen maaseutua kurjistavista päätöksistä kelpasi syyttää valtion keskushallintoa. Nyt ei tarvitse mennä näin kauas: kunnat tekevät sen ihan itse.

Hallintouudistusten suunnitteluun on kytkettävä aluevaikutusten arviointi

Ennen hallinnon muutoksia on tehtävä kattava aluevaikutusten arviointi. Jos esimerkiksi poliisihallinnon tai työvoimahallinnon ”rakenteellista kehittämistä” olisi arvioitu paikallisuudella ja kansalaisten maantieteen näkökulmista, olisi todennäköisesti vältetty nykyiset vaikeudet, jotka ovat aiheutuneet palvelujen etäntymisestä maantieteellisesti liian kauaksi kansalaisten arjesta.

Poliisihallinnon trimmaamisen vaikutuksia käsittelee monipuolisesti väitöskirjassaan Heikki Mansikka-aho. Yhtenä johtopäätöksensä hän esittää, että tutkimuksessa ovat tulleet esiin... ”aluekokojen laajentamisesta, keskittämisestä ja jäykästä hallintorakenteesta syntyneet palvelu-, hallinto- ja resurssiongelmat ” (Mansikka-aho 2021, 243).

Työvoimapalvelujen liiallinen keskittäminen on vienyt tehon työnvälitykseltä ja seurauksena on paheneva kohtaanto-ongelma: työnhakijat ja avoimet työpaikat eivät löydä toisiaan. Yksityiset työnvälityspalvelut eivät ole pystyneet tilkitsemään julkisen työnvälityksen alasajoa. Tätä kirjoitettaessa ei ole vielä tiedossa, auttaako tilannetta Sanna Marinin hallituksen vuonna 2021 tekemä päätös siirtää työvoimapalvelut kuntien vastuulle vuoden 2024 alussa.

Hallituksen päätöksellä palataan tilanteeseen, jossa oltiin 1950-luvulla, ennen aktiivisen työvoimapolitiikan aikaa. Hyvinvointivaltion aamunkoitossa ajateltiin, että kunnat eivät pysty hoitamaan riittävän tehokkaasti työvoimapalveluita. Ne valtiolistettiin 1960-luvun alussa ja perustettiin noin 150 työvoimatoimistoa, joiden määrä puristettiin 2020-luvun alkuun mennessä viiteentoista. Nyt niiden rahkeet eivät riitä kunnollisiin työvoimapalveluihin, joten hallitus turvautuu kuntiin.

Erityisen tärkeitä kansalaisten katsannosta ovat myös sosiaali- ja terveyspalvelujen tulevat järjestelyt. Lopputuloksena eivät saa olla kansalaisten arjesta etäällä olevat suuryksiköt, joiden kanssa asiointi edellyttää loppumatonta puhelinpolkkaa ja nettinäpäämistä. Edellytyksiä luovan valtion periaate on läheisyyden ekonomia. Läheisyys viittaa tässä yhteydessä maantieteen ohella kansalaislähtöisyyteen ja asioinnin helppouteen.

Irti alueneutraalisuudesta

Yleinen yhteiskuntakehitys välittyy eri tavoin erilaisiin paikallisyhteisöihin. Tämä on lokaliteettiteorian keskeinen havainto, josta on lukuisia esimerkkejä myös Suomen aluekehityksen pitkien aaltojen vaihteluissa (esim. Ehrström 2010). Jos tyydytään tarkastelemaan ilmiöitä yleisinä, jää oleellinen huomaamatta: yleisen kehityksen ilmeneminen ja vaikutukset erilaisissa arjen ympäristöissä. Kansalaisten kannalta tällä on erinomaisen tärkeä merkitys.

Ällistytävän vähän päättäjät ja mediat kiinnittävät huomioita erilaisten ilmiöiden aluevaikutuksiin. Vallalla on alueneutraalisuus, jonka taustalla lienee oletus ilmiöiden yleispätevistä vaikutuksista, ettei ilmiöillä ole maantieteellistä ulottuvuutta. Esimerkik-

si vaalikeskusteluissa ei pohdita puolueiden esittämien linjausten vaikutuksia aluekehitykseen. Hallinnon tehostamista ajavat eivät pohdi palveluiden keskittäminen vaikutuksia maan eri osien kansalaisten arjen sujuvuuteen ja yritysten toimintaedellytyksiin.

Aluevaikutusten arviointi lisää pohdintojen vaikeusastetta. Useimmilla päättäjillä ja toimittajilla ei ole aluevaikutusten erittelyyn halua eikä ehkä osaamistakaan. Ilmiöitä tyydytään käsittelemään yleisinä, vailla yhteyttä kansalaisten arjen maantieteeseen. Käsitellään abstraktia keskiarvotodellisuutta, jolla ei ole vastinetta missään todellisessa maantieteellisessä ympäristössä. Maan eri osiin pakotetut samanmuotoiset käytännöt voivat osoittautua ylittämättömän vaikeiksi toteuttaa ja jälleen äimistellään pirulliseksi äityneitä ongelmia.

Yhteiskuntaa tulee kehittää alhaalta ylöspäin. Vanha ”kaikkiialla samalla tavoin” kohtelee kansalaisia epäoikeudenmukaisesti eikä yhdenvertaisuus toteudu. Tavoitteiden ja kriteereiden tulee luonnollisesti olla samoja kaikkiialla. Ehkä on hyväksyttävä, että kansalaisten oikeudenmukainen kohtelu saavutetaan maantieteellisiin olosuhteisiin sovitulla eriyttämisellä. Pulmana kuitenkin on, että perustuslaki, perustuslakiasiantuntijat ja makromailmoissaan liittelevät eri sortin asiantuntijat eivät tunnista maantiedettä.

Monimuotoinen paikallisuus turvaa Suomen menestyksen

Suomen on muutamien ennalta määriteltyjen ”innovaatiokeskittymien” sijaan kiinnityttävä globaalin virtoihin satojen omaehtoista kehityspolkujaan kulkevien paikallisyhteisöjen kautta. Tämä edellyttää maan kaikissa osissa yhteiskunnan takaamaa fyysisen liikenteen ja tietoliikenteen infraruktuuria, peruspalvelujen tarjoamista lähietäisyydeltä, lähikouluja, kattavia kirjastopalveluja sekä hajautettua korkeakouluverkkoa.

Politiikkojen, valtamedioiden tähtitoimittajien, ajankohtaisohjelmien juontajien, tviittajien ja kaikkein vähiten aluetutkijoiden asia ei ole tehdä jakoa menestyviin ja menestymättömiin alueisiin. Oikeudenmukaisuus ja sivistysvaltion ihanne edellyttävät kaikkien kansalaisten hyvän elämän edellytysten turvaamista asuinpaikasta riippumatta. Suuruuden logiikka tunnistaa vain murto-osan tulevien menestystarinoidemme aihioista. Monimuotoista paikallisuutta turvaava päätöksenteko vahvistaa Suomen menestystä. Se on evolutiivisen aluekehittämisen peruseriaate.

Ketterä aluekehittäminen

Ilmastonmuutoksen eteneminen, talouden äkkiliikkeet sekä paikallisen ja globaalin moniulotteinen kietoutuminen eli globalisaatio aiheuttavat yllätyksiä, jotka kohtelevat alueita eri tavoin. Yllätykset voivat olla myönteisiä tai kielteisiä. Erilaisten riskien määrä kasvaa. Jo vuosikymmeniä on yhteiskuntatieteissä puhuttu riskiyhteiskunnasta.

Ajan riennon aiheuttamien käännteiden ennustamattomuus ja ennalta määriteltävien vaihtoehtojen tunnistamisen mahdollisuus on hyväksyttävä. Konsulttiskenaarioihin on turha tuhlata rahoja. Tulevaisuutta ei myöskään voi perustaa oletukseen nykyisten rakenteiden ja vahvuuksien muuttumattomuudesta. Tämän on viimeistään koronan aika osoittanut. Tärkeintä on *varautuminen*: on osattava tarvittaessa toimia yhdessä, tuli mitä tuli. Myös se on evolutiivisen aluekehittämisen tärkeä periaate. Varautumisen tärkeyttä korostaa myös kansallinen ilmastopaneeli (Suomen ilmastopaneeli 2021).

Merkittävä työnantaja voi lopettaa toimintansa, on nopeasti löydettävä sijaintipaikka uudelle yritykselle tai on muulla tavoin tartuttava yllättävään muutokseen. Äkillinen tulva, ärjyvä myrsky tai paahtava helle voivat yllättää. Ennalta arvaamattomat tilanteet edellyttävät joustavuutta ja nopeaa toimeen tarttumista. Tähän eivät normaalit hallintokäytännöt veny. Tarvitaan nopea toimintatapa.

Jokaiseen seutukuntaan kannattaa perustaa *nopean toiminnan joukkue*, joka tarvittaessa reagoi välittömästi ja valmistelee normaalikäytäntöjä joustavampia ratkaisuja. Nopean toiminnan joukkueeseen tarvitaan hallinnon, yritys-elämän, asiantuntijaorganisaatioiden, kansalaistoiminnan ja poliittisen kentän parhaat voimat.

Joukkue tarvitsee myös riittävän määrän asiantuntijoita, jotka tekevät taustaselvityksiä ja valmistelevat nopean toiminnan joukkueen kokoontumisia. Vapaaehtoiset löytyvät yrityksistä, hallinnosta, kansalaisjärjestöistä ja oppilaitoksista. Nopean toiminnan joukkue on paikkaperustaisen aluekehittämisen toimintatapa; hallinnon, yritysten, kansalaisjärjestöjen ja oppilaitosten muodostama regiimi. Se on uusi asetelma suomalaisen yhteistyöperinteen pitkässä jatkumossa.

Nopean toiminnan joukkue kokoontuisi normaalitilanteessa kaksi kertaa vuodessa erittelemään ja tulkitsemaan yhteiskunnallista kehitystä oman seutukuntansa kannalta. Työskentelyn alussa olisi tarpeen kehittää toimintatapa tilanteisiin, joissa tarvitaan nopeaa reagointia. Joukkueen koolle kutsumisen tavasta sovittaisiin.

Joukkueen tehtäviin kuuluisi myös julkisten keskustelunavausten tekeminen. Niissä pohdittaisiin oman seutukunnan kannalta tähdellisiä ja päiväkohtaisia asetelmia kauskantoisempia kysymyksiä. Joukkue järjestäisi seminaareja, keskusteluja ja ideoivia kansalaisfoorumeita. Se käynnistäisi myös laaja-alaisia kehittämishankkeita, joita rahoitettaisiin EU:n ja kansallisten rahoituslähteiden kautta.

Nopean toiminnan joukkueelle perustettaisiin vuorovaikutteinen kotisivu, johon kerättäisiin aineistoa oman seutukunnan tulevaisuuden kannalta tärkeistä muutosprosesseista. Muutosprosessien seurantajärjestelmä tarjoaisi yhteisen tietopohjan tulevaisuus pohdinnoille ja edistäisi seutukunnan uusien vahvuuksien tunnistamista.

Ilmastopakolaisuuteen valmistautuminen

Vuoden 2021 elokuussa YK:n ympäristöohjelman ja Maailman ilmatieteen järjestön perustama hallitusten välinen ilmastonmuutospaneeli IPCC julkaisi raportin ilmastonmuutoksen etenemisestä. Vauhti on kiihtynyt. Osassa maapalloa merenpinnan nousu uhkaa ranta-alueita ja kokonaiset saarivaltiot ovat vaarassa jäädä veden alle. Kestämättömiksi yltyvät kuivuus ja kuumuus uhkaavat laajoja maapallon alueita (IPCC 2021).

Jos ei kyetä hiilidioksidipäästöjen välittömään ja runsaaseen vähentämiseen, on pelättävissä ennen kokemattomia kansainvaelluksia, kansainvaelluksia kohti pohjoista (Hakala et al. 2021, 43–44). Ilmastopakolaisia ei voi palauttaa lähtösijoilleen, koska ne ovat veden alla tai kuumuuden ja kuivuuden elinkelvottomiksi tekemiä. Suomeen tuli vuonna 2015 noin 30 000 turvapaikan hakijaa. Tästä selvittiin rimaa hipoen. Jatkossa maahamme pyrkivien määrä voi olla moninkertainen. Miten silloin toimitaan?

Suomessa on tarpeen tehdä mitä pikimmin monipuolinen suunnitelma sen varalle, että meidän on asutettava lyhyellä varoitusajalla pysyvästi jopa satoja tuhansia ilmastopakolaista. Nyt ei riitä konsulteilta tilattava tiekartta, vaan tämä on ykkösluokan kansallinen hanke, jossa tarvitaan paras tieteellinen ja käytännön osaaminen. Tehtävä ei ole mahdoton, sillä maassamme on vähän asukkaita ja paljon tilaa. Lisäksi ovat käytettävissä yli 400 000:n siirtokarjalaisen asuttamisesta 1940- ja 1950-luvuilla kertyneet kokemukset. Ne on hyvin dokumentoitu.

Bruttokansantuote on menneen maailman talousindikaattori

Yhdysvaltainen biologi Rachel Carson huomasi 1960-luvun alussa, että massoittain lintuja kuolee tietyillä alueilla. Hän julkaisi vuonna 1962 asiasta kirjan Äänetön kevät, jossa hän osoitti lintukuolemien ja kasvinsuojeluaine DDT:n käytön välisen yhteyden. Carsonin havainto johti DDT:n kieltämiseen.

Carsonin teoksella oli myös kauaskantoisempia seurauksia. Ensi kertaa ryhdyttiin vakavasti pohtimaan talouden ja ympäristön välistä suhdetta. Oivallettiin pelkän talouden ehdoilla etenemisen riskit: kasvit, eläimet ja ihmiset kärsivät. Carsonin teoksesta katsotaan modernin luonnonsuojeluliikkeen alkaneen; sen vaikutuksesta syntyi globaali ympäristötietoisuus.

Merkittävä talousehtoisen kehityksen kyseenalaistaja oli 1970-luvun alussa julkaistu Rooman klubin ensimmäinen raportti Kasvun rajat, jossa tunnetut tiedemiehet ja - naiset pohtivat maapallon kestävyyskykyä ja luonnonvarojen riittävyttä. He totesivat, että rajaton kasvu rajallisessa tilassa johtaa maapallon ja ihmiskunnan tuhoutumiseen. Ihmiskunnan on muutettava suuntaa. Tuolloin ei vielä ollut kristallisoitunut talousehtoisen kasvun ja uusiumattomien luonnonvarojen säätelemättömän käytön yhteys ilmastonmuutokseen.

Tärkeä herättäjä oli myös Yhdistyneiden kansakuntien asettama Norjan entisen pääministerin Gro Harlem Bruntlandin johtama komissio, joka vuonna 1987 julkaisemassaan raportissa Yhteinen tulevaisuutemme tiivistä, että kestävä kehitys tyydyttää nykyhetken tarpeet viemättä tulevilta sukupolvilta mahdollisuutta tyydyttää omia tarpeitaan.

Eliöiden ja elottomien ympäristötekijöiden muodostamat toiminnalliset kokonaisuudet eli ekosysteemit ovat joustavia. Ne pystyvät sietämään määrättyyn rajaan asti ulkoisia häiriötekijöitä, kuten ilmansaasteita ja kemikaalipäästöjä. Sietokyky voi kuitenkin lopulta pettää ja tapahtuu äkillinen romahdus. Romahdukset voivat olla paikallisia, jolloin puhutaan saastuneista järivistä tai kasvillisuudesta paljaista metsälämpäreistä.

Pelottavimpana vaihtoehtona on koko maapallon suuren ekosysteemin, mahtavan elonkehän, suistuminen pysyvään tasapainottomuuteen. Siitä seuraisi elämän perustavanlaatuisen häiriintyminen. Viimeisimmät hallitusten välisen ilmastopaneelin IPCC:n raportit osoittavat, että tämä riski on todellinen: ellei hiilidioksidipäästöjä saada kuriin, maapallon lämpeneminen kiihtyy ja äkilliset ääri-ilmiöt johtavat yhä katastrofaalisempiin seurauksiin (IPCC 2021).

Taloudellisesti kestävä kehitys ottaa luonnon tarpeet huomioon. Tarvitaan ympäristön huomioon ottamiseen ohjaavia välineitä. Niitä ovat esimerkiksi teollisuuden päästöjen rajoittaminen, uusiutuvien energialähteiden käytön tukeminen, merkittävien hankkeiden ympäristövaikutusten arviointi ja kansainväliset sopimukset, joiden avulla pyritään vähentämään ilmaston lämpenemistä edistäviä päästöjä.

Talouden ja yhteiskunnallisen päätöksenteon mekanismit eivät myöskään saa lisätä yhteiskunnallista eriarvoisuutta. Tämä on sosiaalisesti kestävä kehityksen ydin. Sosiaalisesti kestävä kehitys takaa ihmisten oikeudenmukaisen kohtelun riippumatta heidän syntyperästään, varallisuudestaan tai asuinpaikastaan. Kulttuurisesti kestävä kehitys kunnioittaa ihmisten ja eläimien perusoikeuksia. Se vaalii ilmaisunvapautta, ihmisten välistä yhdenvertaisuutta, vahvistaa kulttuurista monimuotoisuutta ja takaa henkisen perinnön siirtymisen sukupolvelta toiselle.

Kestävä kehityksen toteutuminen edellyttää ympäristön, talouden, kulttuurin ja sosiaalisten tekijöiden samanaikaista huomioon ottamista. Tarvitaan vahvaa yhteistä tahtoa ja käytännön toimenpiteitä, jotta kestävä kehitys tulee todelliseksi. Julistukset ja kauniit periaatteet eivät riitä, elleivät ne muutu käytännön toiminnaksi.

Bruttokansantuote on tuotettujen tavaroiden ja palvelusten rahassa mitattava yhteissumma yhden vuoden aikana. Bruttokansantuote on vallitseva alueiden ja valtioiden kilpailukyvyyn ja hyvinvoinnin mittari. Alunperin bruttokansantuote oli tarkoitettu talouden seurannan mittariksi. Nyt tästä käenpojasta on tullut politiikkaa ohjaava väline. Rengistä on tullut isäntä.

Bruttokansantuotteen ylivalta on johtanut taloustieteen ylivaltaan päätöksenteon välineenä. Numeroihin perustuva näennäinen täsmällisyys luo varmuutta, vaikka ekonomistien mallit perustuvat kaukana reaalityodellisuudesta oleviin oletuksiin. Katse

on kääntynyt pois yhteiskunnalliseen kehitykseen vaikuttavista laadullisista tekijöistä, jotka yllättävät kerta toisensa jälkeen. Esimerkiksi Suomen aluekehityksen pitkien aaltojen logiikkaa eivät matemaattiset mallit tavoita. Jälkikäteen voidaan toki tuottaa ennustettavuuden illuusio.

Kestävän kehityksen näkökulmasta bruttokansantuote on yksipuolinen indikaattori. Se ei ota huomioon talouden ympäristölle aiheuttamaa räsitusta. Se kirjaa hyväksii sellaisenkin kehityksen, joka on ympäristön kannalta haitallista. BKT ei myöskään tunnista kansalaisten välisiä varallisuuseroja. Suurenkin taloudellisen ja sosiaalisen eriarvoisuuden yhteiskunta voi näyttäytyä bruttokansantuotelaskelmissa edistyneenä. Bruttokansantuotteen ongelmallisuuteen kiinnittää huomiota myös Partha Dasgupta paljon huomiota saaneessa teoksessaan *The Economics of Biodiversity* (Dasgupta 2021: 493-494).

Bruttokansantuotetta laaja-alaisempia mittareita ovat esimerkiksi kestävän taloudellisen hyvinvoinnin indeksi (Index of Sustainable Economic Welfare, ISEW) ja aidon kehityksen indikaattori (Genuine Progress Indicator, GPI.) Ne ottavat huomioon perinteisen talouskasvun ympäristöä ja yhteiskunnallista oikeudenmukaisuutta heikentävät vaikutukset. Pelkästään bruttokansantuotteen kasvattamisen ehdoilla tapahtuva toiminta ei olekaan kannattavaa.

Kun vaihtoehtoisia indikaattoreita ja bruttokansantuotetta on eri maissa verrattu, on huomattu, että monipuolisemmat mittarit eivät ole enää kasvaneet, vaikka BKT:n kasvu on jatkunut (Hoffrén 2010, 31–36). Tämä osoittaa, että kestävän kehityksen näkökulmasta bruttokansantuote alkaa olla arveluttava mittari. Se ohjaa päätöksentekoa väärään suuntaan. Vaihtoehtoisten indikaattoreiden viesti on yksiselitteinen: mikäli yhteiskunnallisessa päätöksenteossa halutaan edistää kestävä kehitystä, bruttokansantuotteen rinnalle tarvitaan laaja-alaisempia mittareita.

Silti BKT:n asema on edelleen hyvin vankka. Vaihtoehtoisten mittareiden laskentamenettelyt ovat monimutkaisia ja esimerkiksi EU:n jäsenvaltioiden poliittisten päättäjien on vaikea päästä yksimielisyyteen mittareiden eri osatekijöiden painottamisesta. BKT on näennäisen neutraali mittari ja sen käytössä ei tällaisia valintoja tarvitse tehdä. Perustaltaan bruttokansantuote on kuitenkin mitä poliittisin ja ideologisin mittari; se edustaa maailmaa, jossa ihmisten, luonnon ja sosiaalisen oikeudenmukaisuuden on alistuttava talouden vaateille. Se ei enää sovi ilmastokriisin aikaan.

BKT ja pelkästään perinteiseen talouskasvuun nojaava käsitys yhteiskunnallisesta edistyksestä ovat tiensä päässä. Voisiko Suomi olla aloitteellinen, ja ryhtyä tosissaan ajamaan EU:ssa bruttokansantuotetta monipuolisempien mittareidn käyttöön ottamista? Ehkä aluksi olisi oltava varovainen ja ehdottaa uusien mittareiden virallista käyttöä bruttokansantuotteen rinnalla. Vähitellen epäilijätkin ehkä huomaisivat bruttokansantuotteen yksipuolisuuden ja riittämättömyyden ilmastokatastrofin maailmassa.

Toivon maantiede

Ihmiskunnan menestys ja kestävä kehitys edellyttävät monenlaisia paikallisyhteisöjä, paikkadiversiteettiä. Se on globaalitason evolutiivisen aluekehityksen peruseriaate. Mitä useammassa paikallisyhteisöissä on mahdollisuus hyvään elämään, sitä enemmän maailmassa on toivoa.

Toivon maantiede tutkii hyvän elämän edellykset tarjoavien paikallisyhteisöjen välttämättömiä ehtoja ja näkökulma on koko maapalloa koskeva. Käsitettä käytti ensimmäisen kerran Chris Turner vuonna 2008 ilmestyneessä kirjassaan *The Geography of Hope* (Turner 2008). Toivon maantieteen perusteiden syventämiseksi tarvitaan tutkimusprofessori johonkin vahvasti sitoutuvaan suomalaiseen yliopistoon. Samaan yliopistoon voidaan perustaa toivon maantieteen maisteri- ja tohtoriohjelma.

Toivon maantiede kunnioittaa ihmisten pyrkimyksiä elää elämäänsä siellä, missä he tuntevat sen täydeksi ja eniten mahdollisuuksia antavaksi.

Kenelläkään ei ole oikeutta päättää, mitkä paikallisyhteisöt ovat tärkeitä ja mitkä vähemmän tärkeitä. Helsingin Katajanokka, New Yorkin Brooklyn, Turun Nummenmäki, Lapuan Tiistenjoki ja Saharan eteläpuolisen Afrikan kylät ovat toivon maantieteen näkökulmasta yhtä tärkeitä maailman kansalaisten arjen ympäristöjä.

Suomi on useaan otteeseen todettu onnellisuuden edellytyksiltään maailman kärki-maaksi. Kansainvälisessä keskustelussa on jo pitkään korostettu paikkaperustaisuuden tärkeyttä (esim. OECD 2006; Barca 2009).

Mikä olisikaan komeampaa, jos tasavallan presidentti YK:n yleiskokouksessa esittäisi globaalin toivon manifestin laatimista sekä YK:n alaisen toivon maantieteen ohjelman käynnistämistä (Programme for the Geography of Hope, ForHope).

Toivolle on annettava kaikkialla mahdollisuus. Se on koronapandemian jälkeisen maailman, ilmastokriisin suitsimisen ja uusista yllätyksistä selviämisen ankaran velvoittava periaate.

Kirjallisuus

- Aaltonen, Esko (1947). *Entisajan Forssaa ja sen väkeä I*. Lounais-Hämeen Kotiseutu- ja Museoyhdistys. Forssan Kivipaino Oy.
- Aaltonen, Markus (2000). *Sivistyksen hinku. Etelä-Pohjanmaan korkeakouluyhdistyksen neljä vuosikymmentä*. Etelä-Pohjanmaan korkeakouluyhdistys.
- Aho, Esko (2020). *1991 – Mustien joutsenten vuosi*. Otava.
- Ahponen, Pirkkoliisa & Marja Järvelä (1983). *Maalta kaupunkiin, pientilalta tehtaaseen. Tehdastyöläisten elämäntavan muutos*. WSOY.
- Ajo, Reino (1946). Liikennealueiden kehittyminen Suomessa. *Fennia*, 69 (3).
- Ala-Nissilä, Olavi (2021). Seutukaupungeissa paljon hyödyntämättömiä mahdollisuuksia. Olavi Ala-Nissilä & Esa Härmälä (toim.), *Seutukaupungit ja voimavarojen Suomi*. Kunnallisalan kehittämissäätiö. Polemia -sarjan julkaisu 120, 18–23.
- Alanen, Aulis J. (1962). Terva vaiko laivat Suomen päävientitavara 1700-luvun lopussa. *Yhteiskunnallisen korkeakoulun vuosikirja VI*, 116–124.
- Alanen, Aulis J. (1964). *Hannes Gebhard*. Kirjayhtymä.
- Alanen, Aulis J. (1976). *Santeri Alkio*. WSOY.
- Alapuro, Risto (1980). *Finland: an interface periphery*. Research group for comparative sociology university of Helsinki. Research Reports 25.
- Alapuro, Risto (1994). *Suomen synty paikallisena ilmiönä 1890–1933*. Hanki ja Jää.
- Alapuro, Risto (2019). Eliitit kansakunnan rakentajina. Juhani Koponen & Sakari Saari (toim.), *Nälkämaasta hyvinvointivaltioksi*. Suomi kehityksen kiinniottajana. *Gaudeamus*, 219–235.
- Alho, K.O. (1949). *Suomen uudenaikaisen teollisuuden synty ja kehitys 1860–1914*. Suomen pankin taloustieteellisen tutkimuslaitoksen julkaisuja, sarja B:11.
- Allardt, Erik (1964). *Yhteiskunnan rakenne ja sosiaalinen paine*. WSOY.
- Aro, Timo (2007). *Julkinen valta ja maassamuuttoa edistävät ja rajoittavat tekijät Suomessa 1880-luvulta 2000-luvulle*. Turun yliopisto. Koulutus sosiologian tutkimuskeskuksen raportti 69.
- Barca, Fabrizio (2009). *An agenda for reformed cohesion policy. A place-based approach to meeting European Union challenges and expectations*. Independent report prepared at the request of The European Commissioner for regional policy Danuta Hübner. European Commission, Brussels.
- Böckerman, Petri (2001). Schumpeter ja "luova tuho". *Kansantaloudellinen aikakauskirja*, 1, 74–82.
- Chirot, Daniel & Thomas D. Hall (1982). *World-System Theory*. *Annual Review of Sociology*, 8, 81–106.

- Dasgupta, Partha (2021). *The Economics of Biodiversity: The Dasgupta Review*. London: HM Treasury.
- Durkheim, Emile (1933). *The division of labour in society*. The Free Press.
- Durkheim, Emile (1985). *Itsemurha*. Tammi.
- Ehrström, Peter (2010). *Från Bomull till Kunskapsindustri. — en lokalitets- och restruktureringsundersökning av stadsdelen Brändö, Vasa*. Förlags Ab Scriptum. Vasa.
- Ellonen, Noora (2006). Monitasoanalyysit ja niiden soveltaminen sosiaalitieteissä. *Janus*, 14 (2), 127–138.
- Elovirta, Pertti & Ritva Ihalainen (1988). Metsätyövoima tutkimuksen kohteena: ”lentojätkästä” metsuriin. Metsä, yritys, yhteiskunta. Metsäekonomian tutkimusosasto 60 vuotta. *Metsäntutkimuslaitoksen tiedonantoja 288*, 127–144.
- Enequist, Gerd (1965). Kuntajako Ruotsissa. *Terra*, 77, 45–53.
- ESDP (1999). *ESDP European Spatial Development Perspective. Towards Balanced and Sustainable Development of the Territory of the European Union*. Agreed at the informal Council of Ministers responsible for spatial planning in Potsdam, May 1999. Published by the European Commission.
- Eskelinen, Heikki (1985). *Sijainti ja tuotantorakenne riippuvuuksineen. Tutkimuksia aluetaloudellisesta integraatiosta*. Joensuun yliopiston yhteiskuntatieteellisiä julkaisuja 5.
- Eskola, Antti (1963). *Maalaiset ja kaupunkilaiset*. Kirjayhtymä.
- Etelä-Savon seutukaavaliito (1975). *Etelä-Savon metsätalous*. Etelä-Savon seutukaavaliiton julkaisuja 25.
- Ettala, Hannu (1987). *Uusi työllisyyslaki estää kohtuuttomuudet*. Helsingin Sanomien alakerta-artikkeli. 21.5.1987.
- Fiskars (2014). *Fiskars 1649–365 vuotta Suomen teollisuuden historiaa*. Neljäs uudistettu painos. Fiskars Oyj Abp.
- Florida, Richard (2002). *The Rise of the Creative Class. And How It's Transforming Work, Leisure and Everyday Life*. Basic Books.
- Frank, Andre Gunder (1971). *Kapitalismi ja alikehitys Latinalaisessa Amerikassa*. Tammi.
- Gebhard, Hannes (1908). *Yhteiskuntatilastollinen kartasto Suomen maalaiskunnista v.1901*. Suomen maantieteellinen seura.
- Giddens, Anthony (1984). *The constitution of society. Outline of the theory of structuration*. Cambridge: Polity Press.
- Granberg, Leo (1989). *Valtio maataloustulojen tasaajana ja takaajana*. Bidrag till kännedom av Finlands natur och folk, 138.
- Gregory, Derek, Ron Johnston, Geraldine Pratt, Michael J. Watts & Sarah Whatmore (2009). *The Dictionary of Human Geography*. Fifth edition. Wiley-Blackwell. A John Wiley & Sons, Ltd.
- Haapala, Pertti (1986). *Tehtaan valossa: teollistuminen ja työväestön muodostuminen Tampereella 1820–1920*. Vastapaino.
- Haapanen, Ari, Lauri Kumpulainen, Alpo Kitinoja, Pekka Peura, Janne Suomela, Kimmo Kauhaniemi, Jarno Keskinen, Jukka Rinta-Luoma, Anssi Mäki, Niklas Frände & An-

- ders Wikberg (2015). *Energiakylä. Kylien kehittäminen kohti energiaomavaraisuutta Pohjanmaan maakunnissa*. Loppuraportti. Vaasan yliopisto, Levón -instituutti.
- Haatanen, Pekka (1968). *Suomen maalaisköyhälistö*. WSOY.
- Hakala, Emma, Sanna Erkamo, Juha Pyykkönen, Heikki Tuomenvirta, Oras Tynkkynen, Kati Merninger & Arto Vihma (2021). *Ilmastonmuutos ja Suomen turvallisuus: Uhat ja varautuminen kokonaisturvallisuuden toimintamallissa*. Valtioneuvoston selvitys- ja tutkimustoiminnan julkaisusarja, 52.
- Hakari, Kari (2013). *Uusi julkinen hallinta – kuntien hallinnonuudistusten kolmas aalto? Tutkimus Tampereen toimintamallista*. Acta Universitatis Tamperensis 1871.
- Hakkarainen, Anna-Kaisa (2008). *Aika ennen alaupolitiikkaa. Pohjoisen kehityshankkeet ja alueiden kehittämisen idea 1950-luvun Suomessa*. Helsingin yliopisto, Maantieteen laitos.
- Hakuli, Markku, Hannu Katajamäki & Pirkko Vartianen (1995). *Mistä on hyvä tulos tehty? Työllistämistukien monitahoarviointi*. Työministeriö. Työpoliittinen tutkimus 97.
- Halmekoski, Matti (1960). *Metsäteollisuuden alueittaisesta sijainnista ja rakenteesta Suomessa vuonna 1956*. Valtakunnansuunnittelutoimiston julkaisuja A:4.
- Hautala, Kustaa (1956). *Suomen tervakauppa 1856–1913. Sen viimeinen kukoistus ja häviö sekä niihin vaikuttaneet syyt*. Historiallisia tutkimuksia XLV. Suomen historiallinen seura.
- Hautamäki, Lauri (1979). *Elävä kylä: kylätoiminnan opas*. Gummerus.
- Hautamäki, Lauri (1989). *Elävä kylä: elävä kotiseutu, elävä Suomi*. Kyläasiain neuvottelukunta. Julkaisusarja A2.
- Hautamäki, Lauri & Aaro Virtanen (1982). *Elävä kaupunginosa. Kaupunginosatoiminnan opas*. Gummerus.
- Heikinheimo, Lauri, Toini Ristimäki & Sulo Väänänen (1956). *Maaseudun työvoiman tutkimuksia*. Acta forestalia fennica 63.
- Heikkinen, Sakari & Kai Hoffman (1980). Teollisuus ja käsityö. Jorma Ahvenainen, Erkki Pihkala & Viljo Rasila (toim.), *Suomen taloushistoria* 2, 52–88.
- Helander, A. Benjamin (1949). *Suomen metsätalouden historia*. WSOY.
- Helander, Voitto (toim.) (1971). *Vennamolaisuus populistisena joukkoliikkeenä*. Turun yliopisto, Valtio-opin laitoksen tutkimusraporttien muodostama kokoomateos.
- Helminen, Ville, Kimmo Nurmio & Sampo Vesänen (2020). *Kaupunki-maaseutu-alue-luokitus 2018. Paikkapohjaisen alueluokituksen päivitys*. Suomen ympäristökeskus. Suomen ympäristökeskuksen raportteja 21.
- Herranen, Olli (2015). Uusi julkisjohtaminen ja valtion tuottavuusohjelman kova ydin. *Hallinnon tutkimus*, 34 (1), 27–42.
- Hirschman, Albert O. (1958). *The Strategy of Economic Development*. Yale University Press.
- Hirvonen, Heidi (2013). *Tiedon, tahdon vai resurssien puutetta? Suomen hallinto ja syksyn 1867 elintarvikekriisi*. Pro gradu -tutkielma. Helsingin yliopisto, Talous- ja sosiaalhistoria.

- Hjerppe, Riitta (1979). *Suurimmat yritykset Suomen teollisuudessa 1844–1975*. Bidrag till kännedom av Finlands natur och folk. H.123.
- Hoffman, Kai (1980). *Suomen sahateollisuuden kasvu, rakenne ja rahoitus 1800-luvun jälkipuoliskolla*. Bidrag till kännedom av Finlands natur och folk. H 124.
- Hoffman, Kai (2019). Suomen teollisuuden yleiskehitys. Jaana Laine, Susanna Fellman, Matti Hannikainen & Jari Ojala (toim.), *Vaurastumisen vuodet. Suomen taloushistoria teollistumisen jälkeen*. Gaudeamus.
- Hoffrén, Jukka (2010). Todellisen hyvinvoinnin seurantavälineen kehittäminen. Ville Ylikahri (toim.), *Onnellisuustalous*. Vihreä Sivistysliitto ry, 15–57.
- Honkanen, Mika (2016). *Analyysi eduskunnan aluepoliittisen lainsäädännön keskusteluista vuosina 1966, 1975, 1988 ja 1993*. Helsingin yliopisto, Geotieteiden ja maantieteen laitos A47.
- Huovari, Janne, Hilikka Vihinen, Ossi Kotavaara & Valteri Härmälä (2020). *Monipaikkaisuuden tunnistaminen muuttaa väestö ja aluekehityksen kuvan Suomessa*. Valtioneuvoston selvitys- ja tutkimustoiminta. Policy Brief 7/2020.
- Hyyryläinen, Torsti (1994). *Toiminnan aika: Tutkimus suomalaisesta kylätoiminnasta*. Line Sixtyfour Publications.
- Hyyryläinen, Torsti, Hannu Katajamäki, Sirkku Piispanen & Vesa Rouhiainen (2011). Neoendogeenisen maaseutupolitiikan ilmeneminen kylätoiminnassa. *Maaseudun uusi aika* 2, 20–38.
- Hämäläinen, Risto (1990). Maataloudellinen rajaseututoiminta vuosina 1922–1939. Antero Heikkinen (toim.), *Maakuntien nousu, Kehityksen suuntia Itä-Suomessa*. Snellman-instituutin julkaisuja 11, 79–105.
- Härmälä, Esa (2021). Oppisopimuksella yrittäjäksi. Ala-Nissilä, Olavi & Esa Härmälä (2021). *Seutukaupungit ja voimavarojen Suomi*, 37–38. Polemia -sarjan julkaisu 120. Kunnallisan alan kehittämissätiö.
- Ilmonen, Kaj (2000). Anthony Giddensi rakenteistumisteoria ja sen kritiikki. Risto Heiskala (toim.), *Sosiologisen teorian nykysuuntauksia*. Gaudeamus, 316–347.
- IPCC (2021). *Climate Change widespread, rapid, and intensifying*. IPCC Press Release 9 August 2021.
- Itkonen, Hannu & Arto Nevala (2020). Varkaus yhteiskunnallisten murrosten näyttämönä 1900-luvun alusta nykypäivään. Vilma Hänninen, Antti Kouvo & Pekka Kuusela (toim.), *Elämää sinnittelevässä pikkukaupungissa: varkauteilaisten arki ja hyvinvointi*. Tampere University Press 21–52.
- Jauhiainen, Jussi S. & Vivi Niemenmaa (2006). *Alueellinen suunnittelu*. Vastapaino.
- Jokisipilä, Markku (2021). *Perussuomalaiset Halla-ahon ja Purran linjalla*. Otava.
- Jolkkonen, Ari (1987). *Korkeakoulu aluekehityksen edistäjänä*. Joensuun yliopisto, Kasvatustieteiden tiedekunnan tutkimuksia 9.
- Julku, Liisa & Kyösti Julku (1983). *Oulun yliopiston perustamisen historia*. Pohjois-Suomen Historiallinen Yhdistys. Studia Historica Septentrionalia 6.

- Jutikkala, Eino (1933). *Asutuksen leviäminen Suomessa 1600-luvun alkuun mennessä*. Suomen kulttuurihistoria I, 51–103.
- Jutikkala, Eino (1942). *Suomen talonpojan historia: sekä katsaus talonpoikien asemaan Euroopan muissa maissa*. WSOY.
- Jutikkala, Eino (1968a). Entisajan talonpoikaiskylä. Eino Jutikkala (toim.), *Suomen sosiaali- ja taloushistorian kehityslinjoja*. Historian korkeakoulu 2, 39–56.
- Jutikkala, Eino (1968b). Torpparikysymys. Eino Jutikkala (toim.), *Suomen sosiaali- ja taloushistorian kehityslinjoja*. Historian korkeakoulu 2, 189–205.
- Jyrkämä, Jyrki (1978). Toimintatutkimuksen teoriasta ja tutkimuskäytännöstä. *Sosiaalipolitiikan vuosikirja*, 37–71.
- Kaila, E.E. (1931). *Pohjanmaa ja meri 1600- ja 1700-luvuilla*. Suomen historiallinen seura. Historiallisia tutkimuksia XIV.
- Kallio, Topi (1925). *Rautateiden suunnat viennin kannalta ja valtion tulot Suomessa*. Taloustieteellisiä tutkimuksia XXXIII.
- Kangas, Lasse (1992). *Jyväskylän yliopistokysymys 1847–1966: tutkimus korkeakoulun perustamisesta ja kehittymisestä yliopistoksi*. *Studia Historica Jyväskyläänsä* 44.
- Kangasharju, Aki, Jukka-Pekka Kataja & Vesa Vihriälä (1999). *Suomen aluerakenteen viimeaikainen kehitys*. Pellervon taloudellisen tutkimuslaitoksen työpapereita, 17.
- Kantola, Aapo (2018). *Hyvän sopeutumisen kertomus. Siirtokarjalaisten sopeutumisen tarkastelua muistitiedon pohjalta*. Historiatieteen kandidaatin tutkielma. Oulun yliopisto.
- Katajamäki, Hannu (1977) *Keskus- ja vaikutusalue tutkimus*. Tampereen yliopisto, Aluetiede. Tiedonantoja 5.
- Katajamäki, Hannu (1979). *Kuntaliitostutkimus. Eräiden toteutettujen kuntaliitosten tarkastelua*. Itä-Suomen Instituutin julkaisusarja B:29.
- Katajamäki, Hannu (1981). Työttömyys ja aluepolitiikka: Mikkelin lääniä koskeva erityistarkastelu. *Terra*, 1, 3–11.
- Katajamäki, Hannu (1983). Aluepolitiikassa on tuijotettu liikaa teollisiin työpaikkoihin. *Alakerta-artikkeli. Helsingin Sanomat* 12.1.2003, sivu 2.
- Katajamäki, Hannu (1988). *Alueellisen työnjaon muotoutuminen Suomessa*. Turun yliopiston maantieteen laitoksen julkaisuja N:o 121.
- Katajamäki, Hannu (1997). *Oman alueensa yliopisto*. Vaasan yliopisto.
- Katajamäki, Hannu (2003). *Ex-Post evaluation of objective 6 programmes in Finland and Sweden for the period 1995–99*. Synthesis Report. Report to the European Commission's DGRegio.
- Katajamäki, Hannu (2016). *Ulkopuolisten valtaa yliopistoissa pitää karsia*. Helsingin Sanomat. Vieraskynä-artikkeli 8.6.2016.
- Katajamäki, Hannu (2021). *Viileä järki, innostuksen aate. Konkreettiset utopiat paikkaperustaisen politiikan edistäjinä*. Helsingin yliopisto, Ruralia-instituutti. Julkaisuja 38.
- Katajamäki, Hannu, Anna-Liisa Holopainen, Juha Kouvo & Osmo Nykänen (1990). *Ensimmäiset arviot. Työllisyysslain vaikutusten tarkastelua alustavien tutkimustulosten*

- perusteella*. Helsingin yliopisto, Maaseudun tutkimus- ja koulutuskeskuksen Seinäjoen yksikkö. Raportteja ja artikkeleita 6.
- Katajamäki, Hannu & Rauno Kaikkonen (1991). *Maaseudun kolmas tie*. Maaseudun tutkimus- ja koulutuskeskus. Helsingin yliopisto, Julkaisusarja A:1.
- Katajamäki, Hannu & Niklas Lundström (2012). Aluekehittäminen on teorian ja käytännön vuoropuhelua. Esa Hyryläinen (toim.), *Näkökulmia hallintotieteisiin*. Vaasan yliopisto, Opetusjulkaisuja 63. Hallintotieteet 1, 19–34.
- Kaukiainen, Yrjö (1980). Suomen asuttaminen. Eino Jutikkala, Yrjö Kaukiainen & Sven Erik Åström (toim.), *Suomen taloushistoria I*, 11–146.
- Kekkonen, Jukka (1987). *Merkantilismista liberalismiin. Oikeushistoriallinen tutkimus elinkeinovapauden syntytaustasta Suomessa vuosina 1855–1879*. Suomalaisen lakimiesyhdistyksen julkaisuja A 172.
- Kekkonen, Urho (1952). *Onko maallamme malttia vaurastua?* Otava.
- Kero, Reino (1976). *Suuren lännen suomalaiset*. Otava.
- Keskisarja, Teemu (2010). *Vihreän kullan kirous: G.A. Serlachiuksen elämä ja afäärit*. Siltala.
- Keynes, John Maynard (1964). *The General Theory of employment, interest and money*. MacMillan & Co. Ltd. Teos ensimmäinen painos ilmestyi vuonna 1936.
- Kiander, Jaakko (2001). Laman opetukset. Suomen 1990-luvun kriisin syyt ja seuraukset. *VATT-julkaisuja*, 27 (5). Valtion taloudellinen tutkimuskeskus.
- Kiljunen, Kimmo (1979). *80-luvun aluepolitiikan perusteet*. Työväen taloudellinen tutkimuslaitos.
- Kivelä, Outi (2018). *Yliopistojen alueellinen vaikuttavuus 1980-luvulta 2010-luvulle: tapaus-tutkimuksena Oulun yliopiston rekrytointialueet*. Pro gradu-tutkielma. Oulun yliopisto. Maantieteen tutkimusyksikkö.
- Klinge, Matti (2015). *Snellman, Johan Vilhelm (1806–1881), senaattori, filosofian professori*. Kansallisbiografia. Suomalaisen Kirjallisuuden Seura.
- Knuuttilla, Seppo, Pertti Rannikko, Jukka Oksa, Tapio Hämynen, Hannu Itkonen, Heidi Kilpeläinen, Mikko Simula, Sinikka Vakimo & Marjaana Väisänen (2008). *Kylän paikka. Uusia tulkintoja Sivakasta ja Rasimäestä*. SKS:n toimituksia, 1167. Helsinki.
- Komiteanmietintö* 1973: 79. Sijainninohjauskomitean mietintö.
- Komiteanmietintö* 1975: 62. Sijainninrajoituskomitean mietintö.
- Komiteanmietintö* 1986: 6. Aluepolitiikkatoimikunnan mietintö.
- Komiteanmietintö* 1987: 24. Maatalous 2000.
- Konttinen, Esa (1977). *Konserninmuodostus Suomen teollisuudessa*. Vaasan kauppakorkeakoulu. Tutkimuksia 43, Sosiologia 6.
- Koponen, Juhani & Sakari Saaritsa (2019). Suomi, historia, kehitys. Juhani Koponen & Sakari Saaritsa (toim.), *Nälkämaasta hyvinvointivaltioksi. Suomi kehityksen kiinniottajana*. Gaudeamus, 11–32.
- Korhonen, Jorma (1992). *Helminauhat sitomaan Suomen metropolit yhteen*. Helsingin Sanomat 8.11.1992.
- Korpinen, Pekka (1981). *Kriisit ja pitkät syklit*. Työväen taloudellinen tutkimuslaitos.

- Kortelainen, Jarmo (1992). Kylät ja tehdasyhdyskunnat metsäsektorin yhdyskuntajärjestelmässä. *Terra*, 104 (2), 61–69.
- Kortelainen, Jarmo (1991). *Vanerin varassa: tutkimus Vuohijärven tehdasyhdyskunnan elinkaaresta*. Joensuu: Karjalan tutkimuslaitoksen julkaisuja 99.
- Kortteinen, Matti (1982). *Lähiö: tutkimus elämäntapojen muutoksesta*. Otava.
- Koski, Riitta (1984). *Vaasan läänin yrittäjyyden alueelliset erityispiirteet*. Länsi-Suomen taloudellinen tutkimuslaitos. Vaasan korkeakoulu, Julkaisuja 12.
- Koski, Riitta (2002). *Pohjalaisen yrittäjyyden synty, leviäminen ja alueellinen eriytyminen*. Vaasan yliopisto, Acta Wasaensia 101, Aluetiede 7.
- Koskinen, Tarmo (1983). *Metsäsektori sosiaalisena ja sosiologisena kysymyksenä Suomessa*. Tarmo, Koskinen & Kari Lilja (toim.), Talous ja suomalainen yhteiskunta. Arvioita tutkimuksen tilasta. Vaasan korkeakoulu, Tutkimuksia 92, Sosiologia 7.
- Koskinen, Tarmo (1987). Tehdasyhteisö. Tutkimus tehtaan ja kylän kutoutumisesta tehdasyhteisöksi, kudelman säilymisestä ja purkautumisesta. *Vaasan korkeakoulun julkaisuja. Tutkimuksia n:o 123. Sosiologia 8*.
- Kosonen, Mauno & Pertti Vuorela (1974). *Monitoimikylä, uuden maaseutuyhdyskunnan ideaalimalli*. Yhteiskuntasuunnittelun jatkokoulutuskeskuksen (YKJ) julkaisuja, B:4.
- Kosonen, Mauno & Pertti Vuorela (1975). *Monitoimikylän suunnittelu ja toteutus*. Yhteiskuntasuunnittelun jatkokoulutuskeskuksen (YKJ) julkaisuja, A:7.
- Kosonen, Pekka et al. (1979). *Suomalainen kapitalismi*. Love-kirjat.
- Kuisma, Markku (2006). *Metsäteollisuuden maa. Suomi, metsät ja kansainvälinen järjestelmä 1620–1920*. Suomalaisen Kirjallisuuden Seura. Gummerus.
- Kuisma, Markku (2019). Maanomistus ja kehitys: risteysten pitkä ketju. Juhani Koponen & Sakari Saaritsa (toim.), *Nälkämaasta hyvinvointivaltioksi. Suomi kehityksen kiinniottajana*. Gaudeamus, 275–292.
- Kumpulainen, Mikko (1989). *Yhteistyöstä kylätoimintaan. Tutkielma kylätoiminnasta ihmisen alueellisen sidoksen yhteiskunnallistumisen vastatendenssinä*. Joensuun yliopisto, Kulttuuri- ja suunnittelumaantiede, Tiedonantoja 9.
- Kunnas, Jan (2018). 1860-luvun nälkävuodet: absoluuttinen ruokapula vai niukkuuden epätasainen jakautuminen. *Kansantaloudellinen aikakauskirja*, 3, 335–355.
- Kuntauudistuksen neuvottelukunta (1970). *Kuntauudistuksen neuvottelukunnan ehdotus tarkistuksiksi lääninhallitusten kuntauudistusta koskeviin suunnitelmiin*. Helsinki.
- Kuusela, Hanna & Matti Ylönen (2013). *Konsulttidemokratia – Miten valtiosta tehdään tyhmä ja tehoton*. Gaudeamus.
- Kuusi, Pekka (1963). *60-luvun sosiaalipolitiikka*. Sosiaalipoliittisen yhdistyksen julkaisuja 6. WSOY.
- Kyllönen, Heli (2009). *Terijokelaisista järvenpääläisiksi. Terijokelaiset osana Tuusulan ja Järvenpään hallintoa ja taloutta 1940-luvulta 1950-luvun puoliväliin*. Suomen historian pro gradu -tutkielma. Jyväskylän yliopisto, Historian ja etnologian laitos.
- Kärkkäinen, Osmo (1980). *Keiteleen kummisedät – pienkunnan tulevaisuus*. Kirjayhtymä.

- Köppä, Tapani (1990). *Uusi yritys. Osuustoiminnan haasteet ja yhteistoiminta maaseudun voimavarana*. Kustannus 54.
- Laasasenho, Martti (2010). *Ohjelmakeskeisestä kehittämisspolitiikasta yksilökeskeiseen kehittämispolitiikkaan harvaan asutulla maaseudulla: elämänurasopimus kunnan ja kehittäjäyksilön välillä*. Doctoral Dissertation Series 100/3. Helsinki University of Technology, Department of Industrial Engineering and Management.
- Lahtinen, Mikko (toim.) (2002). *Matkoja utopiaan*. Vastapaino
- Laine, Kirsi (2020). Maatalous, isojako ja talonpoikainen päätöksenteko Lounais-Suomessa 1750–1850. *Maatalousmuseon tutkimuksia*, 20 (3). Suomen maatalousmuseo Sarka.
- Laitinen, Arto (1968). *Kuntien kannanotot kuntauudistuksesta*. Maalaiskunta 1, 9–11.
- Laki 13/1967*. Laki eräistä toimenpiteistä kunnallisen jaotuksen ja kuntien yhteistoiminnan kehittämiseksi.
- Lakio, Matti (1975). *Teollisuuden kehittyminen Itä-Suomessa 1830–1940*. Sarja A:5. Itä-Suomen Instituutti.
- Lakio, Matti (1981). Teollisuuden kehitys ja alueellinen sijoittuminen Itä-Suomessa ennen II maailmansotaa. T. Mauranen (toim.), *Kun yhteiskunta muuttuu*. Historiallinen arkisto, 76, 255–271.
- Lakkala, Keijo S. (2010). Utopia ja apokalyptis. *Niin & näin*, 3, 53–59.
- Laulajainen, Pertti (1979). *Sosialidemokraatti vai kommunisti: Vaaliekologinen tutkimus Suomen poliittisen työväenliikkeen jakautumisesta kansalaissodan jälkeen*. Itä-Suomen Instituutin julkaisusarja A:6.
- Lehmusto, Mauri (1987). *Aluepolitiikka ja teollisuusyritysten alueellinen liikkuvuus Suomessa*. Tutkimuksia 122. Maantiede 30. Vaasan korkeakoulu.
- Lehtinen, Kirsi (1991) *Sikurijuuresta ja sipulista maatalousmiljardeihin*. Tietoaika 9. Tilastokeskus.
- Lehtisalo, Liekki & Reijo Raivola (1992). *Koulutuspolitiikka*. WSOY.
- Lehtonen, Olli (2021). *Primary school closures and population development – is school vitality an investment in the attractiveness of the (rural) communities or not?* Journal of Rural Studies, 82, 138–147.
- Leinamo, Kari (2004). *Kuntaliitoksen jälkeen. Kuntien yhdistymisen vaikutukset liitosalueiden näkökulmasta*. Vaasan yliopisto, Levón-instituutin tutkimuksia 111.
- Leinamo, Kari (2007). Valmistettu Vaasassa: neljä vuosisataa teollisuutta. Vaasan kaupunki ja Vaasan yliopisto, Lévon-instituutti.
- Leinamo, Kari (2009). *Paljon puhetta, vähän tuloksia. Kokemuksia etätöystä ja alueellistamisesta eri vuosikymmeninä*. Vaasan yliopisto, Levón-instituutin julkaisuja 128.
- Leinamo, Kari & Hannu Katajamäki (2007). *Maaseudun yrittäjyyden mahdollisuuksien tunnistaminen. Menetelmällinen kokeilu Kyrönmaalla*. Vaasan yliopisto, Levón-instituutin julkaisuja 125.
- Lento, Reino (1951). *Maassamuutto ja siihen vaikuttaneet tekijät Suomessa vuosina 1878–1939*. Väestöpoliittisen tutkimuslaitoksen julkaisusarja A:5.

- Lento, Reino (1968). Muuttoliikkeet. Eino Jutikkala (toim.), *Suomen sosiaali- ja taloushistorian kehityslinjoja*. Historian korkeakoulu, 2, 249–264.
- Liikanen, Erkki (2019). *Olin joukon nuorin*. Otava.
- Lindell, Juha (2017). *Muutosjohtajuuden pirullinen puoli*. Vaasan yliopisto, Sosiaali- ja terveyshallintotiede. Acta Wasaensia 375.
- Linkola, K. (1936). *Maatalous*. Suomen maantieteen käsikirja. Suomen maantieteellinen seura.
- Linna, Väinö (1959). *Täällä Pohjantähden alla 1*. WSOY.
- Lipén, Keijo (1986). *Työvoimatoimistot työvoimapolitiikan toteuttajina*. Työvoimaministeriön suunnitteluosaston työvoimapolitiittisia tutkimuksia 62.
- Loijas, Sari (1990). *Päivä kerrallaan. Raportti nykymetsurin arjesta*. Joensuun yliopisto, Karjalan tutkimuslaitoksen julkaisuja, 93.
- Lundström, Niklas (2015). *Aluekehittämisen pirullinen peli*. Vaasan yliopisto, Aluetiede 14, Acta Wasaensia 326.
- Luukko, Armas (1968). Suomen asuttaminen. Eino Jutikkala (toim.), *Suomen talous- ja sosiaalhistorian kehityslinjoja*. Historian korkeakoulu 2, 1–20.
- Maalampi, Ossi (1971). *Kun alkoi asialinja*. Gummerus.
- Malinen, Pentti (1987). *Maaseudun elinkeinojen kehittämisen paikalliset lähtökohdat Iijoki -alueella*. Oulun yliopisto, Pohjois-Suomen tutkimuslaitos B 7.
- Malmberg, Nils (1985). *Fiskars*. Pohjan kunnan julkaisema esite.
- Mannermaa, Mika (1999). Tulevaisuudentutkimus – miksi, mitä ja miten? Maija Metsä (toim.), *Tuleva tuhat*. Tilastokeskus, 25–42.
- Mansikka-aho, Heikki (2021). *Poliisi, mistä tulet, minne menet? Valtionhallinnon rakenneohjelmien tavoitteiden toteutumisen arviointi poliisin hallintorakenneuudistuksissa*. Tampereen yliopiston väitöskirjat 467.
- Marcuzzo, Maria Cristina (2010) Whose Welfare State? Beveridge versus Keynes. R. Backhouse & T. Nishizawa (eds.), *No Wealth but Life: Welfare Economics and the Welfare State in Britain, 1880–1945*. Cambridge University Press, 189–206.
- Marshall, Michael (1987). *Long Waves of Regional Development*. Critical Human Geography series. MacMillan Education Ltd.
- Massey, Doreen (1984). *Spatial Divisions of Labour: Social Structures and the Geography Production*. Critical Human Geography. MacMillan.
- Meinander, Henrik (2017). *Suomen historia*. Linjat. Rakenteet. Käännekohtat. Helsinki: Kustantamo S&S.
- Meinander, Nils (1968). Sahateollisuus vesisahojen aikana. Jutikkala, Eino (toim), *Suomen talous- ja sosiaalhistorian kehityslinjoja*, 153-167. *Historian korkeakoulu 2*.
- Metsäteollisuus ry (2020). *Metsäteollisuus numeroina*. Tiedote. 15.12.2020
- Mikkonen, Kauko (1975). Causal analysis of central places and prediction of functional regional structure in the administrative province of Vaasa, Finland. *Fennia* 138.
- Mikkonen, Kauko (1997). *Vaasan yliopiston alueelliset vaikutukset*. Vaasan yliopistolehti 3.

- Mikkonen, Kauko (2009). Keskus- ja vaikutusalueetutkimus Suomessa. Seija Virkkala & Riitta Koski (toim.), *Yhteiskuntamaantieteen maailma*. Vaasan yliopiston julkaisuja 59, Aluetiede 5, 23–35.
- Moisio, Sami (2012a). *Valtio, alue ja politiikka. Suomen tilasuhteiden sääntely toisesta maailmansodasta nykypäivään*. Vastapaino.
- Moisio Sami (2012b). Yliopistot hallintavallan ilmentyminä. Niklas Lundström & Seija Virkkala, (toim.), *Maaseutu, yliopisto ja yhteiskunta. Juhlakirja professori Hannu Katajamäen 60-vuotispäiväksi*. Vaasan Yliopisto, Acta Wasaensia No 264. Aluetiede 11, 169–182.
- Moisio, Sami & Antti Vasanen (2008). Alueellistuminen valtiomuutoksen tutkimuskohteenä. *Tieteessä tapahtuu*, 3 (4), 20–31.
- Moisio, Sami & Heikki Sirviö (2021) Alerakenne, alueellinen erivertaisuus ja Suomen aluekehitys. *Terra* 133:3, 113-127.
- Muilu, Toivo, Csaba Jansik, Olli Wuori & Olli Lehtonen (2015). Suomen keskittyvä elintarviketeollisuus. *Maaseudun uusi aika*, 3, 39–52.
- Myhrman, Rolf & Tuomo Heikkilä (1996). *Maatalouden sopeutumistarve EU-jäsenyyteen*. Valtion taloudellinen tutkimuskeskus. VATT -tutkimuksia 31.
- Myrdal, Gunnar (1957). *Economic Theory and Under-developed Regions*. Gerald Duckworth & Co.
- Mäenpää, Toivo (1987). *Asukkaiden osallistuminen päätöksentekoon*. Suunnittelumaantieteen yhdistyksen julkaisuja 27.
- Mäkelä, Matti (1986). *Suuri muutto 1960- ja 70 -lukujen suomalaisen proosan kuvaamana*. Otava.
- Niini, Aarno & Elisabeth Elfvengren (1962). *Nuorten koulunkäyntimahdollisuudet ja työmarkkinoille tulo vuosina 1955–1965*. Valtakunnansuunnittelutoimiston julkaisusarja A:12.
- Niinisalo, Kauko (1974). *Kymenlaakson alueellinen kehitys 1910–1970*. Tampereen yliopisto.
- Nummela, Ilkka (2019). Kehitysmaa-Suomi erätaloudesta teollistumisen kynnykselle. Juhani Koponen & Sakari Saaritsa (toim.), *Nälkämaasta hyvinvointivaltioksi. Suomi kehityksen kiinniottajana*. Gaudeamus, 53–72.
- Nykänen, Anna-Stiina (2021). *Hybridiläisten elämää*. Helsingin Sanomat 1.8.2021, B1–B6.
- OECD (2006). *The New Rural Paradigm: Policies and Governance*. OECD.
- Oksa, Jukka (1979). *Pohjois-Karjalan kehitysalueongelman yhteiskunnallis-taloudellinen tausta*. Joensuun korkeakoulu, Karjalan tutkimuslaitoksen julkaisuja, 39.
- Onnettomuustutkintakeskus (2021). Koronaepidemian ensimmäinen vaihe Suomessa vuonna 2020. *Tutkintaselostus*, 6.
- Opetus- ja kulttuuriministeriö (2015). *Vastuullinen ja vaikuttava. Tulokulmia korkeakoulujen yhteiskunnalliseen vaikuttavuuteen*. Opetus- ja kulttuuriministeriön julkaisuja, 13.
- Paasi, Anssi (1989). Lokaliteettitutkimus -sosiologian ja maantieteen uusi yhteys? *Sosiologia*, 4, 298–309.

- Paasivirta, Anssi (1991). *Suomen alueellinen uusiutumisstrategia. Selvitysmies Anssi Paasivirran ehdotus aluepolitiikan uudistamiseksi*. Sisäasiainministeriö.
- Palmgren, Kai (1962). *Teollisuuden sijainti ja rakenne Suomessa vuonna 1957. II Teollisuuden eri toimialat*. Valtakunnansuunnittelutoimiston julkaisusarja A:10.
- Palmgren, Kai (1964). *Kehittyneisyyden alueittaisista eroavuuksista Suomessa*. Valtakunnansuunnittelutoimiston julkaisusarja A: 15.
- Palmgren, Raoul (1963). *Toivon ja pelon utopiat*. Kansankulttuuri Oy.
- Palo, Jukka (2020). Mikä Pähkinäsaaren rauhan raja oikeasti oli? *Lääketieteellinen aikakauskirja Duodecim*, 136 (24), 2796–2800.
- Palomäki, Mauri (1960). Suomen sodanjälkeisen asutustoiminnan alueellisia piirteitä. *Terra* 1960.
- Palomäki, Mauri (1963). The Functional Centers and Areas of South Bothnia. *Fennia* 88 (1).
- Palomäki, Mauri, Jarmo Granfelt, Kai Palmgren, Kari Mannermaa & Mauno Kosonen (1967). *Suomen keskus- ja vaikutusaluejärjestelmä*. Valtakunnansuunnittelutoimiston julkaisusarja A:19.
- Palomäki, Mauri (1971). Kunnallisen aluejaotuksen uudistamissuunnitelma Suomessa. *Terra*, 83, 249–158.
- Palomäki, Mauri (1983). Etelä-Pohjanmaan talouselämän tausta ja nykytila. Seppo Siirilä & Kauko Aronen (toim.), *Etelä-Pohjanmaan ominaispiirteet*. Etelä-Pohjanmaan kesäyliopiston julkaisusarja 8, 24–35
- Peltonen, Arvo (1984). "Tapuliteoria" ja Suomen kaupunkijärjestelmän kasvu. Seppo Aho (toim.), *Reuna-alueiden kehitys*. Oulun yliopisto, Pohjois-Suomen tutkimuslaitos C 48, 56–76.
- Pihkala, Erkki (1982). Sopeutuminen rauhaan. Jorma Ahvenainen, Pihkala Erkki & Viljo Rasila (toim.), *Suomen taloushistoria* 2, 337–361.
- Pitkänen, Kari (1980). Väestörakenteen muuttuminen ja väestönkehitys. Eino Jutikkala, Yrjö Kaukiainen & Sven Erik Åström (toim.), *Suomen talous historia*, 367–385.
- Pohjan pitäjän historia (1966). *Osa II*. Pohjan kunta.
- Poikolainen, Janne (2017). Nuoret, suuri muutto ja kaupungistumisen monet kasvot. Sodanjälkeiset ikäluokat 1960- ja 1970-lukujen maaltamuuton kokijoina ja toimijoina. *Nuorisotutkimus*, 35 (3), 4–21.
- Praski, Leena & Hannu Katajamäki (1990). *Vaasan läänin maaseutu tervakaudelta uudelle vuosituhannele*. Maaseudun tutkimus- ja koulutuskeskus, Seinäjoen yksikkö. Sarja B:2.
- Pred, Allan (1965). Industrialization, initial advantage and American metropolitan growth. *Geographical Review*, 55 (2), 158–185.
- Pred, Allan (1967). *Behavior and Location. Foundation for Geographic and Dynamic Location Theory*. Part I. Lund Studies in Geography 27.
- Pred, Allan (1969). *Behavior and Location. Foundation for Geographic and Dynamic Location Theory*. Part I. Lund Studies in Geography 28.

- Puhakka, Timo (1977). Sää ja ilmasto. Kalevi Rikkinen (toim.), *Suomen maantiede*, 28–36. Otava.
- Putnam, Robert D. (2000). *Bowling alone. The collapse and revival of American Community*. New York: Simon & Schuster.
- Raisio, Harri, Harri Jalonen & Petri Uusikylä (2018). *Kesy, sotkuinen vai pirullinen ongelma. Tiedon käyttö yhteiskunnallisessa päätöksenteossa*. Sitran selvityksiä 139.
- Raiskio, Kaj Tapani (2012). Henkilöstön johtaminen Valkeakaosken tehdasyhteisössä Rudolf ja Juuso Waldenin aikakaudella 1924–1969. Gradututkielma. *Jyväskylän tiedesivustot in humanities*, 193.
- Ramsay, Henrik (1915). *Huvudlinjerna i den finska industrins utveckling*. Handelgilletts I Helsingfors Bibliotek IV.
- Rannikko, Pertti, Jukka Oksa, Matti Kuikka, Seppo Knuutila, Kaija Heikkinen & Heikki Eskelinen (1984). *Yhteiskunta kylässä. Usia tulkintoja Sivakasta ja Rasimäestä*. Joensuu yliopisto, Karjalan tutkimuslaitoksen julkaisuja 61.
- Ratvio, Rami (2012). *Elämää keskustassa ja kaupunkiseudun reunoilla. Urbaani ja jäliesikauptungillinen elämäntyyli asumisen valinoissa ja arkiliikkumisessa Helsingin seudulla*. Helsinki: Department of Geosciences and Geography A15.
- Raumolin, Jussi (1984). *Metsäsektorin vaikutus Suomen taloudelliseen ja yhteiskunnalliseen kehitykseen*. Oulun yliopisto, Pohjois-Suomen tutkimuslaitos C 51.
- Riihinen, Olavi (1965). *Teollistuvan yhteiskunnan alueellinen erilaistuneisuus*. Sosiaalipoliittisen yhdistyksen julkaisuja 13.
- Riihinen, Olavi (1968). *Alueellisen kehittyneisyyden käsitteestä ja mittaamisesta*. Seinäjoki: Yhteiskuntasuunnittelu II.
- Rissanen, Eija & Miia Mäntylä (2003). *Sanoista tekoihin. Maaseudun ja kaupungin käytännön vuorovaikutuksen mahdollisuudet*. Vaasan yliopisto, Levón-instituutin julkaisuja 105.
- Rother, Natanael, Ilkka Haavisto, Gunnar Wetterberg, Jan Erola & Sami Metelinen (2021). *Suomen yhdysvallat. Näin alueuudistus pitäisi tehdä. EVA Raportti*.
- Ruuskanen, Petri (2001). *Sosiaalinen pääoma – käsitteet, suuntaukset ja mekanismit*. VATT -tutkimuksia 81. Valtion taloudellinen tutkimuskeskus.
- Ryynänen, Aimo (1989). Kansalaisten yhdenvertaisuus ja vapaakuntakokeilu. *Hallinnon tutkimus*, 2, 126–131.
- Saartenoja, Antti (2004). *Kaupungin ja maaseudun vuorovaikutus alueellisessa kehittämisspolitiikassa*. Turun yliopiston julkaisuja C 214. Scripta Lingua Fennica Edita.
- Sahari, Aaro (2017). *Suomalaisen jäänmurron historia ja jäänmurtajien kansallinen merkitys*. Tiivistelmä Helsingin yliopistossa 13.1.2017. Tieteiden päivillä pidetystä esitelmästä.
- Sarviaho, Samu (2017). *Ikuinen rauha. Vuoden 1323 Pähkinäsaaren rauha suomalaisessa historiantutkimuksessa ja historiakulttuurissa 1800- ja 1900-luvuilla*. Acta Universitatis Ouluensis B Humaniora 152.
- Satonen, Arto (2021). *Alueiden kosto ja voidaanko se välttää. Seutukaupunkien toivon polku*. Ajatuspaja Toivo/Kansallinen kulttuurisäätiö.

- Sihto, Matti (1995). Aktiivinen työvoimapolitiikka ja työmarkkinoiden aktivointi. Juha Kettunen (toim.), *Työmarkkinoiden aktivointi*. Elinkeinoelämän tutkimuslaitos, Sarja B 114, 21–42.
- Siiskonen, Pirjo (1990). *Emännän ja isännän rooli maatalouden uudenaikaistuksessa: tutkimus maatalan emännän ja isännän muuttuvista rooleista työnjaon avulla tarkasteltuna*. Helsingin yliopisto. Maaseudun tutkimus- ja koulutuskeskuksen Mikkelin yksikkö, julkaisuja 7.
- Simonen, Seppo (1949). *Pellervolaisen osuustoiminnan historia*. Pellervo-Seura.
- Sinisalo, Hannu (1984). *Pyлкönmäki. Yhteisön synty ja muutos*. Pyлкönmäen kunta.
- Sipilä, Jorma (1976). *Työpaikkojen sijainnin kehitys Suomessa*. Sosiaalipoliittisen yhdistyksen tutkimuksia 23.
- Sippola, Matti (2016). Kiinnekohtia aluepolitiikan 50-vuotiselta taipaleelta. *Terra*, 128 (2), 89–95.
- Soikkanen, Hannu (1966). *Kunnallinen itsehallinto kansanvallan perusta. Maalaiskuntien itsehallinnon historia*. Suomen maalaiskuntien liitto.
- Soininen, Arvo (1974). Vanha maataloutemme. *Historiallisia tutkimuksia* 96. Suomen historiallinen seura.
- Soininvaara, Osmo & Mikko Särelä (2015). *Kaupunkien voitto. Kuusi keinoa vapauttaa kaupunkien kasvu*. EVA Pamfletti 1.
- Soininvaara, Osmo (2021). *2020-luvun yhteiskuntapolitiikka*. Teos.
- Sotarauta, Markku, Teemu Makkonen, Sami Moisio & Heli Kurikka (2021). Suomen aluekehityksen skenaariot 2024. *Työ- ja elinkeinoministeriön julkaisuja* 2021: 60.
- Strömmer, Arno (1959). *Väestönkehitys ja työvoimavarat Suomessa vuosina 1950–1970*. Valtakunnansuunnittelutoimiston julkaisusarja A:5.
- Suomen ilmastopaneeli (2021). *Ilmastomuutokseen sopeutumisen ohjauskeinot, kustannukset ja alueelliset ulottuvuudet*. Suomen ilmastopaneeli. Raportti 2.
- Syrjö, Veli-Matti (ei julkaisuvuotta). *Sprengporten, Göran-Magnus (1740–1819)*. Biografisk Lexikon för Finland. Svenska Litteratursällskapet I Finland.
- Sääski, Niilo & Vesa Pohjanpalo (1977). *Työvoimavarojen määrä ja rakenne sekä työllistämistarpeet*. Työvoimaministeriön suunnitteluosaston työvoimapolitiittisia selvityksiä, 10.
- Talve, Ilmar (1979). *Suomen kansankulttuuri*. Suomalaisen Kirjallisuuden Seuran toimituksia 355.
- Tauriainen, Juhani & Samuli Koivula (1973). *Maaseudun väestökatoalueiden olot ja ongelmat*. SITRA, Sarja B9.
- Tervo, Hannu (1983). *Tuotantotoimintaan suunnatun aluepolitiikan työllistävä vaikutus kehitysalueilla 1966–1980*. Jyväskylän yliopisto, Keski-Suomen taloudellinen tutkimuskeskus, Julkaisuja 57.
- Therborn, Göran (1986). *Why some peoples are more unemployed than others. The strange paradox of growth and unemployment*. London: Verso Books.

- Tilastokeskus (2021). Väestöennuste 2021-2070. Saatavilla: https://www.stat.fi/til/vaenn/2021/vaenn_2021_2021-09-30_fi.pdf Luettu 22.10.2021
- Toivanen, Tero T. (2018). *Tervakapitalismi*. Helsingin yliopisto, Valtiotieteellisen tiedekunnan julkaisuja 99. Talous- ja sosiaalhistoria.
- Toivonen, Anna-Leena (1963). *Etelä-Pohjanmaan valtamerentakaisen siirtolaisuus 1867–1930*. Historiallisia tutkimuksia LXVI. Suomen historiallinen seura.
- Tuominen, Oiva (1949). Das Einflußgebiet der Stadt Turku im System der Einflußgebiete AW-Finnlands. *Fennia*, 71 (5).
- Turner, Chris (2008). *The Geography of Hope. A Tour of the World We Need*. Vintage Canada.
- Turunen, Heikki (1977). Kivenpyörittäjän kylä. Suuri suomalainen kirjakerho.
- Työ- ja elinkeinoministeriö (2020a). *Alueiden uudistumisen neuvottelukunnan asettaminen*. Muistio 6.2.2020. Liite 1. Alueet ja kasvupalvelut -osasto.
- Työ- ja elinkeinoministeriö (2020b). *Aluekehittämispäätös 2020–2023. Kestävät ja elinvoimaiset alueet*. Työ- ja elinkeinoministeriön julkaisuja 21.
- Työvoimaministeriö (1987). *Työvoima- ja työllisyyspoliittinen ohjelma*. (TYPO 2000).
- Ulkuniemi, Martti (1978). *Vaasan kauppakorkeakoulu. Perustamisvuodet 1959–1968 ja lukuvuodet 1968–1978*. Vaasan kauppakorkeakoulun säätiö.
- Uthard, Lorenz (2009). *Jordbrukaren mellan tradition och förnyelse. En studie av syd- och västfinländska jordbrukare i EU-Finland*. Väitöskirja. Åbo Akademis förlag. Åbo Akademi University Press.
- Uusi-Rauva, Sami (2008). *Vuorovaikutuksen liike. Heikki Waris settlementiliikkeen historian kuvan rakentajana*. Settlementtijulkaisuja 20.
- Uusitalo, Eero (2009). *Maaseutu – väliinputoajasta vastuunkantajaksi. Maaseutupolitiikan itsenäistyminen alue- ja maatalouspolitiikan puristuksessa*. Helsingin yliopisto, Rutalia-instituutti. Julkaisuja 17.
- Vaattovaara, Mari & Matti Kortteinen (2012). Segregaatioista ja sen inhimillisestä ja yhteiskunnallisesta merkityksestä. *Talous & Yhteiskunta*, 3, 60–66.
- Vaattovaara, Mari, Anssi Joutsiniemi, Jenni Airaksinen & Markku Wilenius (2021). *Kaupunki politiikassa. Yhteiskunta, ihminen ja ihana kaupunki*. Vastapaino.
- Valkonen, Tapani (2012). *Käytännöllisiä ja hyödyllisiä ongelmia. Puoli vuosisataa sosiaalitutkijana*. Helsingin yliopisto, Sosiaalitieteiden laitoksen julkaisuja, 1.
- Varpela, Jussi (1929). Teollisuutemme paikallinen keskittyminen. *Kansantaloudellinen aikakauskirja*, 164–218.
- Vartiainen, Perttu (2016). Kaupungistuminen monivärikuvassa – 20 vuotta kaupunki-verkkotutkimusta. *Yhdyskuntasuunnittelu*, 3 (54).
- Vartiainen, Niko (2021). *Suurempi kunta on elinvoimaisempi kunta? Lainsäädännön jälkikäteen vaikutusarviointi päätöksenteon tukena*. Publications of the University of Eastern Finland. Joensuu: Dissertations in Social Sciences and Business Studies 254.
- Vennamo, Veikko (1968). Siirtoväen aseuttaminen. Eino Jutikkala (toim.), *Suomen talous- ja sosiaalhistorian kehityslinjoja*. Historian korkeakoulu 2, 265–275.

- Vihinen, Hilikka (1990). *Suomalaisen rakennemuutoksen maatalouspolitiikka 1958–1987*. Helsingin yliopisto, Maaseudun tutkimus- ja koulutuskeskuksen Mikkelin yksikkö, Julkaisuja 8.
- Vihinen, Hilikka, Ari Hynynen, Jari Kolehmainen & Sami Moisio (2019). *Aluekehittäminen monivärikuvassa*. Sanna Marinin hallituksen aluekehittämispäätöksen valmistelun työpäpaperi. Laadittu työ- ja elinkeinoministeriön toimeksiannosta.
- Viljanen, Miina (2021). *Suomen ensiasujat tummia ja kylmän karaisemia*. Helsingin Sanomat 17.5.2021, B8–B9.
- Virkkala, Seija (1984). Monitoimipaikkaiset teollisuusyritykset ja kehitysalueen ulkoinen kontrolli. *Terra*, 3, 201–213.
- Virkkala, Seija (1987). *Monitoimipaikkaiset teollisuusyritykset ja alueiden välinen työnjako Suomessa*. Acta Universitatis Tamperensis ser A 226.
- Virtanen, Ilkka (2002). *Yliopistojen kolmas tehtävä*. Kunnallissalan kehittämissäätiö, Polemia -sarjan julkaisu 44.
- Virtanen, Pekka V. (2003). Maareformit itsenäisessä Suomessa. *Maankäyttö*, 3, 9–14.
- Voionmaa, Väinö (1922). *Suomen talousmaantieto*. WSOY.
- Voutilainen, Miikka (2016). *Poverty, inequality and the Finnish 1860s Famine*. Jyväskylä Studies in Humanities 287.
- Voutilainen, Olli (2012). Relationship between Agricultural and Rural Development within the Context of the European Union's Common Agricultural Policy: the Case of Finland. *MTT Science*, 19.
- Waris, Heikki, Vieno Jyrkilä, Kyllikki Raitasuo & Jouko Siipi (1952). *Siirtoväen sopeutuminen*. Tutkimus Suomen karjalaisen siirtoväen sosiaalisesta sopeutumisesta. Otava.
- Waris, Heikki (1973). *Työläisyhteiskunnan syntyminen Helsingin Pitkäsillan pohjoispuolelle*. Tarkistettu painos. Weilin + Göös.
- Waris, Heikki (1974). *Muuttuva suomalainen yhteiskunta*. Universitas 6. WSOY.
- Watkins, Melville H. (1963). A Staple Theory of Economic Growth. *The Canadian Journal of Economic Growth*. *The Canadian Journal of Economics and Political Science*, XXIX (2), 141–158.
- Watkins, Melville H. (1977). The Staple Theory Revisited. *Journal of Canadian Studies*, 12 (3), 141–158.
- Welling, Roosa (2021). Totuuskomissio alkaa selvittää saamelaiden kokemaa syrjintää. *Helsingin Sanomat* 29.10.2021, A 23.
- William-Olsson, William (1966). *Huvudstad och landsort*. Industriförbundets Förlag.
- Wiman, Ronald (1975). Työvoiman kansainvälisen muuttoliikkeen mekanismi. *Elinkeinoelämän tutkimuslaitoksen julkaisusarja B* 9.
- Yli-Jokipii, Pentti (1967). Die Kleinindustrie in Einigen Gemeinden Süd-Ostbottniens (Finland). *Fennia*, 96 (1).
- Yli-Jokipii, Pentti (1983). Miten Etelä-Pohjanmaan maakunnan koko ominaisluonne voitaisiin esitellä suurelle yleisölle. Seppo Siirilä & Kauko Aronen (toim.), *Etelä-Pohjanmaan ominaispiirteet*, Etelä-Pohjanmaan kesäyliopiston julkaisusarja 8, 7–15.

- Ylikangas, Heikki (1983). Etelä-Pohjanmaan historiallinen perinne nykyajassa. Seppo Siirilä & Kauko Aronen (toim.), *Etelä-Pohjanmaan ominaispiirteet*, Etelä-Pohjanmaan kesäyliopiston julkaisusarja 8, 16–23.
- Ylikangas, Heikki (1986). *Käännepohdat Suomen historiassa*. WSOY.
- Ylikangas, Heikki (1990). *Mennyt meissä*. WSOY.
- Yliopistolaki 558/2009.
- Zetterberg, Seppo (2011). *Yhteisellä matkalla*. VR 150 vuotta. WSOY.
- Åström, Sven-Erik (1978). *Natur och byte: Ekologiska synpunkter på Finlands ekonomiska historia*. Söderström.

Hannu Katajamäki

SUOMEN ALUEKEHITYKSEN PITKÄT AALLOT

Näkökulmia ja tulkintoja

Taloutemme ydin oli pitkään puunjalostus. Metsään pohjaava tuotanto muovasi aluerakenteemme perustan. Vähitellen asetelma monipuolistui moninaisten vaiheiden seurattessa toisiaan. Ne ovat ikään kuin Suomen aluekehityksen pitkiä aaltoja. Tämän suuren kertomuksen oheinen kirja tiivistää. Matka alkaa Suomen asuttamisesta ja päättyy 2020-luvun pohdintoihin tulevaisuudesta.

Kirjan ilmestyessä eletään jälleen kerran murroksellista aikaa. Maa-ilmia yllätti vuonna 2020. Koronapandemiasta tuli ehkä perustavanlaatuinen käännekohta, jonka vaikutukset alkavat vähitellen näkyä. Vielä ei tiedetä, mitkä niistä ovat tilapäisiä, mitkä pysyviä. Suunniteltaessa tulevaisuuteen on hyvä perehtyä Suomen aluerakenteen muotoutumisen historiaan. Sieltä kiirii toivon ja peräänantamattomuuden viesti.